

"Något har hänt"

**Ryktet om en sovjetisk
kärnkraftsolycka
3 februari 1988**

**Stig Arne Nohrstedt
Dan-Erik Sahlberg**

Januari 1989

**Psykologiskt
försvar**

Rapport nr 151

■

■

■

**STIG ARNE NOHRSTEDT
DAN-ERIK SAHLBERG**

"NÅGOT HAR HÄNT"

RYKTET OM EN SOVJETISK KÄRNKRAFTSOLYCKA

3 FEBRUARI 1988

SPF STYRELSEN FÖR
PSYKOLOGISKT
FÖRSVAR

HÖGSKOLAN I ÖREBRO
Institutionen för
politik med förvaltning

Utgiven av:
Styrelsen för psykologiskt försvar
ISSN 0348-9353

Produktion:
Allmänna förlaget 714 8 017
gotab Stockholm 1989

INNEHÅLL

Förord	9
1. Inledning	11
2. Teori, metod och material	13
2.1. Olika teorier om rykten	13
2.2. Ett rykte...	16
2.3. ... och en nyhet	17
2.4. Undersökningens uppläggning	20
2.4.1. Syfte	20
2.4.2. Ansats	21
2.4.3. Metod och material	25
2.4.4. Resultatens tillförlitlighet	28
2.4.5. Avgränsningar	30
Noter	31
3. Bakgrund: Tjernobyli	35
Noter	39
4. Ryktets ursprung	41
4.1. Reuters	41
4.2. Finland	45
Noter	47
5. Ryktet når Sverige	49
5.1. KSU	49
5.2. SSI	49
5.3. Miljö- och energidepartementet	51
5.4. FOA	51
5.5. Utsläpp från Karolinska sjukhuset	52
Noter	53
6. Ryktet blir en flash-nyhet	55
6.1. TT: SSI bekräftar	55
6.2. TT-telegram 3 februari 1988	60
Noter	66

7.	Ryktet sprids	67
	7.1. Via Text-TV...	67
	7.2. ... och "Efter tre" i P 3	70
	Noter	74
8.	Ryktet når myndigheterna	75
	8.1. Spridningshastighet	75
	8.2. Förmedlingssätt	79
	8.3. Vilken version nåddes man av?	80
	8.4. Ryktet når medborgarna	82
	8.5. Tilltron till flash-telegrammet	83
	Noter	84
9.	Reaktioner	85
	9.1. Mediernas kontakter	85
	9.1.1. Tidningspressen	85
	9.1.2. Etermedierna	87
	9.2. Myndigheternas åtgärder	88
	9.2.1. Typ av åtgärder	88
	9.2.2. Myndigheternas kontakter	89
	9.3. Vilka hörde av sig?	94
	9.4. Sammanfattande kommentar	95
	Noter	96
10.	Fem län	97
	10.1. Uppsala län	97
	10.1.1. Bakgrund	97
	10.1.2. Radio Uppland	98
	10.1.3. Länsstyrelsen	101
	10.1.4. Sammanfattning	103
	10.2. Jönköpings län	103
	10.2.1. Bakgrund	103
	10.2.2. Radio Jönköping	103
	10.2.3. Länsstyrelsen	105
	10.2.4. Sammanfattning	107
	10.3. Gotlands län	108

10.3.1. Bakgrund	108
10.3.2. Radio Gotland	108
10.3.3. Länsstyrelsen	110
10.3.4. Sammanfattning	113
10.4. Malmöhus län	114
10.4.1. Bakgrund	114
10.4.2. Radio Malmöhus	114
10.4.3. Länsstyrelsen	117
10.4.4. Sammanfattning	120
10.5. Västernorrlands län	121
10.5.1. Bakgrund	121
10.5.2. Radio Västernorrland	122
10.5.3. Länsstyrelsen	123
10.5.4. Sammanfattning	126
10.6. Kommentarer	126
Noter	129
11. Ryktets vägar	131
11.1. Spridningsvägar	131
11.2. Dementiproblemet	138
Noter	140
12. Nyhetsförmedlingens funktionssätt	141
12.1. När rykten blir nyheter	141
12.2. Nyhetens metamorfoser	144
12.3. Bristen på källkritik	145
Noter	149
13. Erfarenheter efter Tjernoby	151
Noter	159
14. Samverkansproblem	161
Summary	167
Käll- och litteraturförteckning	179
Bilagor: 1. Förteckning över enkätadressater	187
2. Kärnkraftverkets i Ringhals kontakter	191
3. IAEA:s testtelegram	193
4. SSI-meddelande till länsstyrelserna kl 18.00	195

Förord

Tjernobylnedfallet i april 1986 ställde det svenska samhället inför svåra problem inte minst från informationssynpunkt. Såväl myndigheter, medier som medborgare var i huvudsak oförberedda på att möta en händelse av sådan unik och hotfull karaktär; en händelse som kan sägas ha likheter med en akut kris eller ett överraskande krigsläge.

Styrelsen för psykologiskt försvar (SPF) ägnade ett betydande forskningsmässigt intresse åt Tjernobylihändelserna och i april 1987 presenterades tio studier. Resultaten och erfarenheterna från SPFs "Tjernobyprojekt" har på olika sätt kunnat tillgodogöras i arbetet med att förbättra beredskapen mot svåra olyckor. Den naturliga frågan är därför, om förutsättningarna nu är bättre för att möta ett liknande olycksförlopp?

Den 3 februari 1988 spreds uppgiften om att en ny kärnkraftsolycka hade inträffat i Sovjet. Uppgiften visade sig ganska snart vara felaktig, men kom ändå att aktivera såväl myndigheter som medier under några hektiska eftermiddagstimmar.

Mot bakgrund inte minst av Tjernobylihändelsen föll det sig naturligt för SPF att närmare söka belysa hur myndigheter och medier reagerade inför den "falska nyheten" den 3 februari 1988. Uppdraget att utföra en studie kring ämnet gavs åt högskolelektor Stig Arne Nohrstedt vid Högskolan i Örebro. Utöver det sagda äger den nu presenterade studien intresse av det skälet att den behandlade problematiken nära knyter an till den ryktes- och desinformations-

forskning som bedrivs i SPFs regi. Således har det i föreliggande studie också funnits anledning att aktualisera och diskutera de viktiga frågorna rörande källkritik och saklighetskontroll - främst från mediernas sida. I det sammanhanget är naturligtvis den grundläggande frågan hur enkelt/svårt det kan vara att "inplantera" och sprida rykten och falska eller missvisande uppgifter genom landets ordinarie nyhets- och informationskanaler.

Studien innehåller en sammanfattande resultatredovisning på engelska språket.

Roland Nordlund
forskningschef

1

INLEDNING

Kl 15.21 den 3 februari 1988 börjar larmsignalen ringa på TT-print-rarna över hela landet. Samtidigt tänds lampan som indikerar att ett särskilt viktigt telegram har sänds ut, ett sk flash-telegram. Inom några minuter var så gott som samtliga redaktioner i Sverige på språng för att få svar på frågan: Vad har hänt?

Telegrammets innehåll var dramatiskt kort:

En kärnkraftsolycka har inträffat i Sovjetunionen.

Lyckligtvis visade det sig senare att meddelandet var falskt. Någon ny Tjernobykatakastrof hade inte skett, vare sig i Sovjetunionen eller någon annanstans. Men telegrammet startade en livlig aktivitet både inom medierna och inom de myndigheter och företag som ansvarar för räddningstjänst, strålskydd och kärnkraftsdrift. Under en period av några få timmar vidtogs de första beredskapsåtgärderna som blir aktuella om en verklig kärnkraftsolycka inträffar igen. Hur klarade beredskapsorganisationen detta prov, som ju kom helt oförutsett? Om det hade varit allvar, skulle man då ha lyckats undvika en informationskris liknande den som uppstod efter Tjernoby?

Förloppet blev ganska kortvarigt och några uttömmande svar på sistnämnda fråga går inte att få utifrån erfarenheterna den 3 februari. Men i föreliggande rapport presenteras resultaten från en

studie av hur medierna och myndigheterna reagerade på den falska nyheten om en kärnkraftsolycka. Och vissa indikationer på hur beredskapen skulle fungera i initialskedet efter en kärnkraftsolycka ger antagligen dessa resultat.

Detta är en aspekt av beredskapen - hur snabbt och adekvat reagerar de instanser som är ansvariga för skyddet i händelse av en olycka. En annan aspekt är informationssystemets känslighet för falska meddelanden. Hur kunde ryktet om en kärnkraftsolycka spridas ut? Vilka åtgärder vidtogs för att rätta till misstaget? Vad kan göras för att undvika denna typ av ryktesspridning i framtiden?

Det är några av de frågor som vi försöker besvara i den här undersökningen som genomförts på uppdrag av Styrelsen för psykologiskt försvar (SPF). Arbetet har bedrivits vid Högskolan i Örebro.

I kapitel 2 anges vissa teoretiska utgångspunkter för undersökningen. Den läsare som enbart är intresserad av våra resultat kan utan problem gå direkt till kapitel 3 eller 4. Kapitel 3 innehåller en kort bakgrundsbeskrivning om Tjernobylolyckans konsekvenser för Sverige med avseende på människors oro samt ansvars- och informationsproblem.

2

TEORI, METOD OCH MATERIAL**2.1 Olika teorier om rykten**

Forskningen om ryktesspridning hör inte till de större grenarna inom kommunikationsforskningen även om den har en förhållandevis lång tradition att falla tillbaka på. Redan Vergilius' *Eneiden* innehåller en fantasieggande och analytiskt skarp beskrivning av ryktets demon, Fama, och hennes makt:

"Fama! Ej snabbare finns, ej mer vingfotat ett väsen:
rörelsens fart är dess liv och i flykten växa dess krafter,
litet och bävande skyggt, när det börjar, men hastigt mot höjden
växer det: foten på marken, men i skyarna skymtar dess huvud.
Jordens gudinna, det sägs, mot gudarna retad i vrede,
denna, den sista, har fött, Enkelados' syster och Koevs',
rustad med löpande fot och med ilsna flygande vingar.
Gräsligt ett monster hon är: under varje dess fladdrande fjäder
spejar en elak blick, ett vakande, underligt öga,
rör sig en tunga i tal och lurande lyssnar ett öra.
Flygande fram mellan himmel och jord hon färdas i natten,
vingarna vira, och sömn för dess vakande öga är okänd,
sitter om dagen på vakt högt uppe på tinnar och takås,
tutar från spejande torn, sänder skräck över väldiga städer,
bärande lögn likaväl som sanningens bud över världen."¹

På 1910-talet studerade Carl Gustav Jung, den kände psykoanalytikern, vissa arkaiska rykten, till exempel det om rituella mord i den judiska kulturen.² I anslutning till Första och Andra världskriget genomfördes studier av ryktesspridning i krigstid, vilka fortfarande utgör en stor del av den samlade kunskapen på området.

Trots att ryktesforskningen inte är särskilt omfattande rymmer den tämligen olikartade ansatser. Olika forskare har tagit fasta på olika aspekter av det som i vardagslag kallas ryktesspridning. I Jungs undersökningar koncentrerades uppmärksamheten på berättelser av närmast mytologisk art, vilka uppträder regelbundet genom historien och synes tala till djupt liggande behov. Frågan blir här närmast vilka behov dessa myter talar till.

Andra forskare har betraktat ryktesspridningen i första hand som en informationsförmedlingsprocess. Huvudintresset knyts här till hur meddelandet eller informationen förändras vid överföringen och vilka personer som är benägna att vidareföra rykten. Detta gäller till exempel standardverket på området, Gordon W. Allports och Leo Postmans *The Psychology of Rumor* från 1947. I den efterföljande traditionen har man framför allt studerat olika individers personegenskaper, liksom hur dessa påverkar individens benägenhet att återberätta rykten. Man har bland annat prövat Allport och Postmans "basic law of rumor", enligt vilken mängden rykten i omlopp varierar med betydelsen (importance) av ämnet för de berörda individerna multiplicerat med osäkerheten hos de uppgifter som omtalas. Vidare har man prövat samma författares tes att rykten genomgår tre slags förändringar under förmedlingsprocessen: förenkling, tillspetsning (sharpening) och assimilering.

Senare forskning har även påvisat att individernas emotionella känslighet och oro är faktorer som bidrar till att förklara ryktes-spridning.³

En tredje forskningsinriktning har betonat att rykten bör inplaceras i ett allmänt kommunikationsteoretiskt sammanhang. Rykten är enligt denna uppfattning endast ett annat sätt att inhämta och överföra information i situationer kännetecknade av oklarhet. Detta är till exempel en central tanke i Tamotsu Shibutanis *Improvised News - A Sociological Study of Rumor* från 1966. Som framgår av titeln betraktar Shibutani rykten som en slags improviserad nyhetsförmedling som uppstår när de ordinarie nyhetskanalerna inte längre är tillräckliga för publikens behov av information. I sådana situationer fungerar ryktesspridningen som en kollektiv kommunikationsprocess med funktionen att skapa mening och sammanhang i situationen.⁴

Något liknande utmärker också den fjärde ansatsen, den etnologiskt - antropologiska. Rykten betraktas i detta perspektiv, företrätt av exempelvis Bengt af Klintberg i *Rättan i pizzan*, som en del av en folklig berättartradition bestående av sägner och skrönor vilka uttrycker "människors förutfattade mening om tillvaron". Den avgörande frågan i det här perspektivet är varför dessa berättelser, antingen vi nu betecknar dem som rykten eller ej, får så stor spridning. Svaret sökes här inte främst i individegenskaper, som i den beteendevetenskapliga traditionen efter Allport och Postman, utan i berättarstrukturen. I likhet med den psykoanalytiska traditionen betonar af Klintberg berättelsernas symboliska karaktär och menar att de är vittnesbörder om kollektiva fantasier med såväl ångest- som önskemotiv.⁵

2.2 Ett rykte...

I föreliggande rapport betraktas meddelandet om en kärnkraftsolycka den 3 februari 1988 som ett rykte enligt den vardagsspråkliga innebörden. Det handlar alltså om en obekräftad nyhet.

Detta sätt att uppfatta begreppet rykte ligger nära den definition som Allport och Postman formulerade:

" ..a specific (or topical) proposition for belief, passed along from person to person, usually by word of mouth, without secure standards of evidence being present." ⁶

Denna definition har emellertid kritiserats för att alltför mycket lägga betoningen på den direkta formen av överföring från person till person. Det finns ingen anledning att bortse från att rykten i många fall förmedlas via massmedierna. Ofta och i större utsträckning än vad som vanligtvis antas har medierna bidragit till att underblåsa ryktesspridningen.⁷

En annan kritik mot traditionen efter Allport och Postman är att den har behandlat rykten som en specifik och närmast tvivelaktig form av mänsklig kommunikation och därmed gett ryktesforskningen en normativ karaktär. Rykten har betraktats som en avvikelser från det normalt rationella, vilket dels har inneburit att uppmärksamheten har koncentrerats till de negativa effekterna av

ryktesspridningen, dels att man har sökt särskilda orsaker till denna form av mänsklig kommunikation. Shibutani har kritiserat detta synsätt. Han anser inte att rykten bör betraktas annorlunda än annan kommunikation.⁸

Vi instämmer i Shibutanis kritik och menar i likhet med honom att det inte torde vara meningsfullt att söka särskilda förklaringar till utbredningen av rykten. I allt väsentligt handlar det om tämligen normal kommunikation. I den här aktuella fallstudien innebär det att ryktet om den sovjetiska kärnkraftsolyckan betraktas som ett exempel på vanlig nyhetsrapportering. Detta fall skiljer sig från den normala nyhetsrapporteringen endast i den meningen att nyheten var mer ogrundad än annars. Därmed inte sagt att det skulle vara särskilt ovanligt med mer eller mindre obelagd information i mediernas normala nyhetsförmedling.⁹

2.3 ...och en nyhet

Föreliggande fallstudie hör alltså hemma inom nyhetsforskningen. Med utgångspunkt från en indelning som Karl-Erik Rosengren har presenterat är den en diffusionsstudie, dvs en studie för vilken nyhetsutbredningen i tid och rum är det centrala. Nyhetsdiffusionsforskningen bygger enligt Rosengren på två större traditioner: allmänna adoptions- och diffusionsstudier respektive studier av idé- och värderingsflöden mellan medier och individer. Den kan vidare indelas i två nivåer: makro- och mikronivå, där den förra avser ett system- eller ett aggregatperspektiv medan det senare avser ett individcentrerat perspektiv.¹⁰

En liknande indelning ter sig naturlig också inom ryktesforskningen. Det är till exempel uppenbart att Shibutanis arbete kan hänföras till de allmänna adoptions- och diffusionsstudierna, vilka anlägger ett makroperspektiv, medan Allport och Postman i högre grad betonar innehållsliga aspekter och företräder ett individualistiskt perspektiv.

Det finns en betydande överensstämmelse mellan ryktesforskningen och nyhetsdiffusionsforskningen. I bägge traditionerna studeras hur snabbt och i vilken omfattning meddelanden sprids. Även resultatmässigt finns stora likheter. Både för rykten och för nyheter har det visat sig att innehållets relativa vikt (importance) har avgörande betydelse för utbredningen. Inom nyhetsdiffusionsforskningen har man dessutom funnit att nyheter i större utsträckning förmedlas muntligt, dvs som rykten enligt Allports och Postmans definition, ju större deras relativa vikt är. Och vidare gäller i båda fallen att osäkerhet, oro och rädsla framkallar ökad spridning. Förändringar av innehållet i form av förenklingar, förtydliganden och assimilering, av det slag som Allport och Postman påtalade, har senare belagts inom båda traditionerna.¹¹

Slutligen kan också nämnas att ryktesforskningens resultat tyder på att utbredningen ökar om ryktet har trovärdighet.¹² Detta kan jämföras med att medierna antagligen i större utsträckning förmedlar nyheter som uppfattas som korrekta än sådana som uppfattas som falska. Detta kan synas självklart men behöver inte nödvändigtvis vara det. Och i varje fall kan detta konstaterande vara ett bidrag till förklaringen till varför rapporteringen om mordet på Olof Palme fördröjdes i Sverige.

Rosengren har presenterat en intressant förklaring till fördröjningen. Förutom uppenbara brister i teknik och rutiner vid SR uppmärksammar Rosengren en paradox. Nämligen att händelsens stora betydelse, vilken kunde antas påskynda rapporteringen, samtidigt bidrog till att försena den. I och med att nyheten var av sådan vikt kändes behovet av officiell bekräftelse särskilt starkt, vilket fördröjde rapporteringen. I den isländska televisionen däremot gick nyheten ut redan innan den hade fått officiell bekräftelse, dvs som ett rykte.¹³

Mot bakgrund av ryktesforskningens resultat skulle en kompletterande förklaring kunna vara att bristande tilltro till ryktet om mordet på statsministern fördröjde rapporteringen; reaktionen att "detta kan bara inte hända här i Sverige" tycks av allt att döma ha varit vanligt förekommande och det är inte osannolikt att den även påverkade journalisternas bedömning. I så fall har tvivel på riktigheten i de första uppgifterna i kombination med händelsens stora betydelse skapat ett starkt behov av officiell bekräftelse och därmed samverkat till fördröjningen. Denna hypotes kan inte beläggas i detta sammanhang - här framläggs den endast i syfte att belysa ryktes- och nyhetsdiffusionsforskningens överlappande karaktär.

Det förhållandet att olika grenar av kommunikationsforskningen har vissa gemensamma element antyder att de baserar sig på en och samma övergripande, generella teori. Den här rapportens omfattning tillåter inte att vi utvecklar denna slutsats här. Det får ske i ett annat sammanhang.

2.4 Undersökningens uppläggning

2.4.1 Syfte

Det är tämligen givet att en fallstudie som den här inte i första hand syftar till att pröva den generella giltigheten av allmänna hypoteser. Avsikten är inte att testa teorier utan att försöka förstå och förklara vad som hände i det specifika fallet.¹⁴

Det betyder dock inte att fallstudien saknar teoretisk anknytning. Vid tolkningen av föreliggande uppgifter om händelseförloppet stöder sig forskaren på tidigare vetenskapliga rön inom forskningsområdet. Dessa blir vägledande i försöken att få perspektiv och sammanhang i materialet. Men till skillnad från teoriprovande undersökningar är det inte teoribildningen som här sätts i centrum utan snarare sakförhållandena i "verkligheten".

Men även om fallstudien kännetecknas av att teorin inte ifrågasätts, utan används för att kasta ljus över de faktiska förhållanden, så saknar den inte värde som teoriprovning. Resultaten kan utvisa att en viss hypotes eller en viss teori får stöd eller inte får stöd i det undersökta fallet. Det säger visserligen endast något om hypotesens eller teorins giltighet i ett enda fall, men detta kan - eventuellt tillsammans med resultaten från andra studier - vara en indikation även i fråga om räckvidden av de tidigare forskningsrönen.

2.4.2 Ansats

Våra teoretiska utgångspunkter har angivits ovan och de är alltså dels ryktesforskningen och dels nyhetsdiffusionsforskningen. Men därutöver anser vi att ett organisationsteoretiskt synsätt är givande i föreliggande fall.

Närmare bestämt betyder ovan antydda ansats för undersökningen, att vi anknyter till ryktesforskningens frågeställningar och resultat beträffande de två huvudfaktorer som Allport och Postman nämner, dvs meddelandets vikt (importance) och oklarhet. Det är en angelägen uppgift att närmare utreda för vilka, på vilket sätt och varför det aktuella ryktet hade stor vikt och i vilken utsträckning dessa förhållanden bidrog till ryktesspridningen. Vidare syftar rapporten till att beskriva arten av den osäkerhet som förelåg i den aktuella situationen och hur denna påverkade förloppet.

Med hänvisning till diffusionsforskningen kommer frågorna om hur snabbt ryktet förmedlades och vilka faktorer som påverkade hastigheten att behandlas. Rapporten uppmärksammar likaså betydelsen av den personliga kommunikationen i förhållande till den indirekta via medierna för ryktesspridningen.

Ytterligare ett syfte med denna rapport är att beskriva några av de viktigaste spridningsvägarna för ryktet. I samband med denna beskrivning avser vi även att redogöra för hur innehållet förändrades under processens gång. Detta sker bland annat i ljuset av Allports och Postmans ryktesteori.

Det är tämligen ovanligt att forskare har kartlagt ryktesvägarna i autentiska situationer. Joseph Scanlon har emellertid redovisat en studie där man har spårat ett rykte i en katastrofsituation.¹⁵ Inom nyhetsforskningen är motsvarande typ av studier däremot vanligare, till exempel i form av sk gate-keeperstudier, där man har undersökt vilka händelser som väljs ut som nyheter och hur innehållet förändras under förmedlingsprocessen.¹⁶

Vi menar vidare att det är viktigt att relatera ryktet till människornas bakomliggande erfarenheter, bland annat för att därigenom kunna förklara arten av den oro som kan antas utgöra ryktesspridningens grogrund.

Överhuvudtaget förefaller det viktigt att ständigt ha i minnet att kommunikation är en mänsklig aktivitet som utspelas mellan tänkande, kännande och medvetna varelser med en historia, ett minne och en förmåga till lärande. Det har funnits en tendens tidigare inom ryktesforskningen, och kanske även inom diffusionsforskningen, att reducera forskningsobjektet till kvantifierbara kausalsamband, där man glömmer bort, eller i varje fall bortser från, de i denna mening mänskliga aspekterna. Shibutani har däremot framhåvt dessa aspekter genom att kräva situationsrelaterade analyser.¹⁷ Mänskligt vara, inklusive handlande och tänkande, försiggår i ett nu mellan det förflutna och framtiden, och denna dess existentiella natur kan ingen undersökning med anspråk på att försöka förstå och förklara mänsklig verksamhet bortse från utan att det inverkar menligt på forskningsresultaten.¹⁸

Något liknande uttrycks också av Rosengren när han argumenterar för en bred ansats inom diffusionsforskningen, varvid såväl makro- som mikroförhållanden bör uppmärksammas. Med instäm-

mande citeras Kepplingers et al:s synpunkt att fler aspekter av nyhetsspridningen än spridningshastigheten behöver uppmärksammas:

"..the news had learning effects, emotional effects, intellectual effects and behavioural effects. Taken together these effects indicate that the rate of diffusion, described by a curve of diffusion, falls far behind an adequate picture of what really happened with the respondents who learned about the assassination."¹⁹

Allmänt sett är det intressant att notera att både inom ryktesforskningen och diffusionsforskningen efterlyses ett brett angreppssätt. Bland annat har man förespråkat ett processperspektiv:

".. the study of rumor requires that we understand the bidirectionality or reciprocal interplay of rumors that can serve both as a source of arousal and as a reaction to this stimulation/.../
That is, a rumor contributes to the situation, and the situation may contribute more rumors as a consequence."²⁰

Rosnow har även pekat på att ryktesspridningen sammanhänger med individernas kunskaper eller kognitiva scheman och den institutionella kontexten.²¹

I föreliggande undersökning är särskilt det organisationsteoretiska perspektivet väsentligt. I synnerhet bör det betonas att ryktes-spridningen den 3 februari 1988 handlade om ett meddelande som vandrade från den ena organisationen till den andra, från börser och banker till nyhetsbyråer och vidare till kärnkraftsverk, strålskyddsmyndigheter, räddningstjänstorgan och medier. Olika orga-

nisationer med i vissa fall inbördes relaterade men inte desto mindre i allt väsentligt artskilda uppgifter, strukturer och organisationskulturer förmedlade "nyheten" till varandra.

De kommunikationsproblem som uppstår vid interorganisatoriska kontakter och samverkan är ett forskningsområde som förtjänar större uppmärksamhet än hittills. Att kommunikation mellan institutioner och organisationer i väsentliga hänseenden är annorlunda än vanlig person-till-personkommunikation, till exempel på en arbetsplats eller på fritiden, är tämligen självklart även om det ytterst alltid är personer som kommunicerar med varandra.

Skillnaden ligger framför allt i det större mått av formalisering, reglering, rutinisering och - måhända understundom mer i anspråken än i realiteten - den rationalitet och målinriktning som utmärker institutioner och organisationer jämfört med de mer privata kommunikationsformerna. Utan att undervärdera sociala skillnaders betydelse för uppkomsten av problem i kommunikationen mellan olika individer, kan det förmodas att språkförbistring och missförstånd ofta uppkommer när artskilda professioner ska kommunicera med varandra. Omständigheter som i sådana fall bidrar till kommunikationssvårigheter är till exempel oklarheter om samtalspartners språkbruk, förhandskunskaper, målsättningar, intressen, och arbetsförhållanden.

I föreliggande studie har vi försökt belysa något av detta, främst genom att uppmärksamma erfarenhetsbakgrunden till institutioners och individers reaktioner på ryktet och genom att i det sammanhanget belysa organisationernas lärande.²² På så sätt har vi möjlighet att inte enbart peka på problem i kommunikationen

mellan olika institutioner. Vi redovisar också landvinningar uppnådda av olika aktörer som lyckats omsätta tidigare erfarenheter i ökad handlingsberedskap.

Den här rapporten redovisar hur ryktet om en kärnkraftsolycka förmedlades på flera vägar, både inom och utom de normala nyhetsinstitutionerna. Just denna bild av ett vittförgrenat nätverk av olika spridningsvägar - av vilka vi bara har kunnat kartlägga en bråkdel - är kanske en av de större utmaningarna för forskningen på området. Den aktualiserar ett flertal metodfrågor som vi inte gör anspråk på att ha svaren på. Hur vi i denna undersökning har gått tillväga redovisas i följande avsnitt. Det hör till sakens natur att undersökningar av det här slaget genomförs med synnerligen kort planeringstid. Genom våra tidigare Tjernobyilstudier fanns av en slump en viss beredskap för att genomföra den här undersökningen. För framtida undersökningar är det viktigt att beredskapen i mindre utsträckning blir beroende av tillfälligheter och att planer för samarbete mellan olika forskningsinstitutioner utarbetas.²³

2.4.3 Metod och material

Mot bakgrund av våra tidigare studier, dels av mediernas rapportering och dels av myndigheternas agerande efter nedfallet från Tjernobyli²⁴, var det naturligt att i denna undersökning försöka beskriva både hur meddelandet om en ny kärnkraftsolycka i Sovjetunionen förmedlades via medierna och hur olika myndigheter nåddes av och reagerade på detsamma. Föreliggande rapport är alltså en uppföljning av de tidigare rapporterna i SPF:s Tjernobyli-

serie. En central fråga i sammanhanget är om förutsättningarna idag är bättre när det gäller att hantera problem av det slag som åstadkom en informationskris 1986.

Vårt tillvägagångssätt innebär att flera metoder används komplementärt. Vi har arbetat med enkäter, intervjuer, kvalitativ innehållsanalys och tolkning för att på basis av olika slags data kunna säkerställa tillförlitliga slutsatser. Att enbart utnyttja en metod har vi bedömt vara alltför osäkert; som bekant är exempelvis enkätsvar synnerligen svårtolkade när det gäller mer komplicerade sammanhang, om man inte har tillgång till data om hur respondenterna har uppfattat frågorna och vilken innebörd de lagt i sina svar. Ett sätt att minimera risken för felaktiga tolkningar av enkätsvaren, liksom risken att vilseledas av enstaka felaktiga svar, är att pröva validiteten genom jämförelser med data av annat slag, till exempel intervjuuppgifter.²⁵

Man kan i princip dela in undersökningen i fyra olika delar som också utgör relativt åtskilda avdelningar i rapporten. För det första en beskrivning av hur ryktet nådde medierna och spreds vidare av dem, främst inom Sverige. Vi har försökt spåra ryktet bakåt för att se hur det nådde Sverige och sedan hur TT och ett antal medier hanterade det. Av medierna valde vi ut 20 tidningar, nyhetsredaktionerna vid STV:s text-tv, fyra regionala tv-stationer och sju lokalradiostationer. Materialet utgörs i denna del främst av enkäter, telegramkopior, bandupptagningar och intervjudata.

För det andra innehåller rapporten en redogörelse för hur "nyheten" förmedlades till vissa myndigheter på central nivå samt till räddningstjänstansvariga på regional och lokal nivå. I denna del behandlas även myndigheternas agerande med anledning av ryktet.

Materialet består här främst av enkätuppgifter från viktiga befattningshavare vid de myndigheter som med en vid definition är ansvariga på det aktuella området: (1) Cheferna vid åtta centrala myndigheter, dvs Miljö- och Energidepartementet, Statens kärnkraftsinspektion (SKI), Statens strålskyddsinstitut (SSI), Statens räddningsverk (SRV), Försvarets forskningsanstalt (FOA), Lantbruksstyrelsen (LBS), Statens livsmedelsverk (SLV), Statens meteorologiska och hydrologiska institut (SMHI) och Socialstyrelsen (SoS), (2) De räddningstjänstansvariga vid samtliga länsstyrelser och (3) Räddningscheferna och kommunstyrelseordförandena i närmare 30 kommuner med stor geografisk spridning.

För det tredje har vi intensivt studerat händelseutvecklingen, särskilt samspelet mellan lokalradion och länsstyrelsens förvarsenhet, i fem län - Uppsala, Jönköpings, Gotlands, Malmöhus och Väster-norrlands län - för att inom rapportens ram få med fem delvis separata fallstudier. Dessa fem län har valts för att få sådan geografisk spridning i urvalet att både län som drabbades av nedfallet efter Tjernobyl och sådana som förskonades ingår. Förutom enkät-svaren bygger denna del av undersökningen på personliga intervjuer med de för räddningstjänsten närmast ansvariga befattningshavarna vid länsstyrelserna och med nyhetsredaktörerna vid lokalradions redaktioner i de fem länen.

För det fjärde genomfördes en telefonintervjuundersökning av SIFO på uppdrag av SPF 8-9 februari 1988. Medborgare i åldern 16 år och äldre tillfrågades om hur de först nåddes av ryktet, tidpunkten för detta, osv. Urvalet är slumpmässigt och riksrepresentativt, med undantag för att hushåll utan telefon har uteslutits. 405 personer svarade på frågorna. Resultaten har ställts till vårt förfogande och redovisas i relevanta delar i rapporten.

2.4.4 Resultatens tillförlitlighet

Ett generellt problem vid studier av det här slaget är risken för minnesfel.²⁶ Personerna tillfrågas i efterhand om tidpunkt och övriga minnesdetaljer från ett händelseförlopp som varade i några få timmar. Även om våra enkäter skickades ut snarast möjligt eller från och med den 8 februari och de närmast följande dagarna, så betyder det att frågorna besvarades drygt en vecka efter tidpunkten för händelsen. Med tanke på att informationen kring ryktet utgjorde ett så gott som kontinuerligt flöde av kompletterande uppgifter, dementier och förklaringar till den felaktiga nyheten, får man räkna med att det har varit svårt för respondenterna att exakt minnas vilken information man hade tillgång till och vilka åtgärder som vidtogs i olika faser av det komprimerade förloppet.

Emellertid riktades våra frågor i stor utsträckning till personer som rutinemässigt för anteckningar i sitt arbete och som i allmänhet kan betraktas som mycket tillförlitliga. I de fåtal fall där vi har stött på oklarheter har vi kunnat klargöra sakförhållandena genom kompletterande intervjuer. Förutom att vår flermetodansats gett oss möjlighet att jämföra uppgifter i de olika materialtyperna, har undersökningens breda uppläggning medgivit jämförelser av uppgifter från olika "parter" i samspelet. Således har vi lagt ned ett betydande arbete på att höra olika aktörer med varierande institutionell tillhörighet, vilka var inblandade i förmedlingen liksom dementerandet av ryktet. I några fall har det även handlat om att vid primärkällan kontrollera uppgifterna i medierna.

Bortfallet utgör inget problem i undersökningen. Vad beträffar enkäterna så har dessa besvarats av samtliga tillfrågade vid de centrala myndigheterna, länsstyrelserna samt text- och regional-tv. Av 20 tidningsredaktioner har 11 svarat, likaså sex av sju lokalradioredaktioner, och av de 30 kommunerna har svar inkommit från 26 räddningschefer och 24 kommunstyrelseordföranden. Eftersom vi inte avsett att göra några jämförelser mellan olika medietyper, och då pressen överhuvudtaget i mindre utsträckning berördes av ryktet än etermedierna, har inte det relativt stora bortfallet bland tidningarna medfört några problem.

I rapporten jämförs hur myndigheter på olika nivåer har svarat på våra frågor. Med hänsyn till undersökningens organisations-teoretiska ansats har denna typ av jämförelser bedömts ha stort intresse. Man bör dock läsa siffrorna med viss försiktighet, eftersom jämförbarheten inte alltid är fullständig. För det första har vi inte haft möjlighet att göra en totalbeskrivning myndighet för myndighet, exempelvis av vid vilken tidpunkt ryktet nådde myndigheten som institution. I stället har vi vänt oss till de viktigaste befattningshavarna med frågor om hur de fick höra om ryktet, osv. På central nivå ställdes enkäten till cheferna, dvs vanligtvis generaldirektören. Vid de lägre myndigheterna har vi vänt oss till dem som ansvarar för räddningstjänsten i samband med strålningsrisker. På länsstyrelserna har detta i regel inneburit att försvarsdirektören eller någon annan högre tjänsteman har svarat på frågorna. Enkäten till kommunerna ställdes som framgått tidigare både till brandchefen och kommunstyrelsens ordförande.

Det har inte varit vare sig önskvärt eller möjligt för oss att styra exakt vem som besvarat enkäterna på länsstyrelsernas försvarsenheter eller vid den kommunala räddningstjänsten, bortsett från

den styrning som följer med valet av adressat. Det kan ha medfört smärre skevheter i resultaten som skulle kunna göra jämförelser mellan enstaka institutioner äventyrliga. Men då vi endast gör jämförelser mellan aggregat - bortsett från den komparativa analys av de fem specialstuderade länen som förutom enkäterna också bygger på dokument och intervjuer - har risken för missvisande resultat enligt vår bedömning eliminerats.

2.4.5 Avgränsningar

I övrigt bör följande sägas om avgränsningen av undersökningen. Frågan om hur ryktet ursprungligen uppstod, dvs vem eller vilka som först formulerade det, har inte ansetts ligga inom undersökningens ram. Bortsett från de praktiska svårigheterna att få underlag för att besvara frågan så saknar den vetenskapligt intresse, vilket kommer att framgå av framställningen. Däremot har vi ansett det angeläget att närmare utreda hur ryktet kunde spridas från börskretsarna till nyhetsmedierna. Detta är som vi bedömer saken en mer väsentlig frågeställning än frågan om ryktets uppkomst, även om vi är medvetna om att en del journalister kanske ser saken annorlunda.

Den del av rapporten som behandlar ryktets olika spridningsvägar avgränsas i huvudsak till Sverige. Anledningen är främst de stora resurser som en mer heltäckande internationell studie skulle dra med sig. Men det bör sägas redan här att vi, så långt möjligt, ändå har försökt kartlägga en del av det internationella händelseförloppet, framför allt kring det internationella atomenergiorganet IAEA. I denna del har vi förlitat oss på telefonintervjuer, officiella dokument och tidningsuppgifter, vilket innebär att källäget här är något svagare än i undersökningens övriga delar.

Vad angår de inhemska spridningsvägarna gör vi, som tidigare har nämnts, inte anspråk på fullständighet. Vi beskriver ett begränsat antal förmedlingskedjor som var särskilt betydelsefulla i den meningen att de utgjorde ryktets vägar till de närmast berörda institutionerna - strålskyddsmyndigheter, kärnkraftsföretag och medier. Otivelaktigt spreds ryktet dessutom på många andra vägar. Det kan till exempel antagas att somliga kärnkraftsverk har blivit informerade genom andra kanaler än de här behandlade; de internationella nätverken på denna sektor är av allt att döma väl utvecklade.

Noter:

1. Vergilius, Sagan om Aeneas. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag 1921, s 112-113.
2. Jung, C.G., "Ein Beitrag zur Psychologie des Gerüchtes", Zentralblatt für Psychoanalyse, 1910, 1; här från Rosnow, R.L., "Psychology of Rumor Reconsidered", Psychological Bulletin, vol 87, nr 3, 1980, s 578-591.
3. Allport, G.W., Postman, L., The Psychology of Rumor. New York: Russell & Russell 1975(1947); Rosnow (1980) och där anförd litteratur; Esposito, J.L., Rosnow, R.L., "Cognitive Set and Message Processing: Implications of Prose Memory Research for Rumor Theory", Language & Communication 1984, vol 4, nr 4, s 301-315; Rosnow, R.L., Yost, J.H., Esposito, J.L., "Belief in Rumor and Likelihood of Rumor Transmission", Language & Communication, 1986, vol 6, nr 3, s 189-194; Anthony, S., "Anxiety and Rumor", Journal of Social Psychology, 89, 1973, s 91-98; Jaeger, M.E., Anthony, S., Rosnow, R.L., "Who Hears What from Whom and with What Effect: A Study of Rumor", Personality and Social Psychology Bulletin, vol 6, nr 3, 1980, s 473-478; Walker, C.J., Beckerle, C.A., "The Effect of State Anxiety on Rumor Transmission", Journal of Social Behavior and Personality, vol 2, nr 3, 1987, s 353-360. Det kan noteras att kärnkraftsolyckor anses vara särskilt spektakulära exempel på situationer som gynnar ryktesspridning; se Rosnow, R.L., Kimmel, A.J., "Lives of Rumor", Psychology Today, vol 13, nr 1, 1979, s 88-92.

4. Shibutani, T., Improvised News. A sociological study of rumor. Indianapolis, N.Y.: The Bobbs-Merril Company Inc 1966.
5. af Klintberg, Råttan i pizzan. Folksägner i vår tid. Stockholm: Norstedts Förlag AB 1986, s 7 ff; citatet från s 9.
6. Allport & Postman, a.a., s IX.
7. Rosnow (1980), s 578; af Klintberg, a.a., s 8.
8. Shibutani, a.a., s 8-9, 31-32, 163 ff.
9. Ibid, s 45; af Klintberg, B., a.a. ger flera exempel: "Råttan i pizzan", "Alligatorerna i New Yorks kloaker", "Boan i toan", "Kissnödig i skidbacken", "Snöskottarens luftfärd", "Gästerna blev magpumpade" mfl. Ett annat flagrant exempel är den sk "great cabbage hoax"; se Hall, M., "The Great Cabbage Hoax: A Case Study", Journal of Personality and Social Psychology, nr 2 1965; här från Rosnow, Kimmel, a.a. Efter det att manuskriptet till den här rapporten avslutats, men före tryckningen, kom en oväntad snabb bekräftelse i form av ett nyhetsinslag om skattereformen i Aktuellt's 21-sändning den 21 november 1988. En lång sekvens förses med rubriken "rykten" och innehåller uttryckligen obekräftade uppgifter om hur olika parter ställer sig till det ännu inte offentliggjorda skatteförslaget.
10. Rosengren, K.E., "Introduction to A Special Issue on News Diffusion" (s135-142) och "Conclusion: The Comparative Study of News Diffusion" (s 227-255), European Journal of Communication, vol 2, nr 2, juni 1987.
11. De Fleur, M.L., Larsen, O.N., The Flow of Information. New York: Harper and Brothers 1948; här från Lowery, S., De Fleur, M.L., Milestones in Mass Communication Research. Media Effects. London: Longman 1983, s 204 ff; Shibutani, a.a., s 5; Rosnow (1980), s 581; Scanlon, J.T., "Post-Disaster Rumor Chains: A Case Study", Mass Emergencies 2, 1977, s 121-126; Nohrstedt, S.A., Tredje världen i nyheterna. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis 1986 innehåller en ideologiteoretisk analys av rapporteringen från det sk. Biafrakriget som kan exemplifiera en ideologisk form av tillspetsning och assimilering, dock utan att dessa begrepp används.
12. Rosnow, Yost, Esposito, a.a.
13. Rosengren (1987) s 243.

14. Jmf Yin, R.K., "Studying the Implementation of Public Programs", i Studying Implementation. Methodological and Administrative Issues. Chatham, N.J: Chatham House Publ Inc. 1982, s 36-72.
15. Scanlon (1977), s 121-126.
16. För en översikt, se Weibull, L., Massmedier. En bok om press, radio & TV. Stockholm: Bonniers 1986, s 230 ff; se även som exempel på uppmärksammade studier: Lang, G.E., Lang, K., Politics and Television. Re-Viewed. London: Sage Publications 1984 (ny, omarbetad utgåva av Politics and Television från 1968); Altheide, D.L., Creating Reality. How TV News Distorts Events. London: Sage 1974; Epstein, E.E., News From Nowhere. New York: Random House 1972; Gans, H.J., Deciding What's News. A Study of CBS Evening News, NBC Nightly News, Newsweek, and Time. New York: Pantheon Books 1979; Glasgow University Media Group, Bad News och More Bad News. London: Routledge & Kegan Paul 1976 resp 1980; Golding, P., Elliott, P., Making the News. London: Longman 1979; International Commission for the Study of Communication Problems, Many Voices One World: Communication and Society Today and Tomorrow: Towards a New More Just and More Efficient World Information and Communication Order (den sk MacBride-rapporten). London: Kogan Page 1980; Peterson, S., "A Case Study of Third World News Coverage by the Western News Agencies and *The Times* (London)", Studies in Contemporary International Development, vol XV, nr 2, 1980; dens., "International News Selection by Elite Press: A Case Study", Public Opinion Quarterly, vol 45, 1981; Tuchman, G., "Facts of the Moment: The Study of News", Symbolic Interaction, vol 3, nr 2, 1980.
17. Shibutani, a.a., s 23 ff.
18. Ödman, P.J., Tolkning, förståelse, vetande. Hermeneutik i teori och praktik. Stockholm: Almqvist & Wiksell Förlag 1979.
19. Rosengren (1987), s 237.
20. Rosnow (1980), s 588.
21. Esposito, Rosnow (1984).

22. Jmf Nohrstedt, S.A., "Informationskrisen efter Tjernobyl. Ett processperspektiv", i Forskning om journalistik (red: Ulla Carlsson) Göteborg: Göteborgs universitet, Nordicom-Nytt/Sverige 4, 1988:a, s 133-160; se även dens, "The Information Crisis in Sweden after Chernobyl" paper for the IAMCR workshop on 'Environmental Issues and the Mass Media' in Barcelona 24-29 juli 1988:b (stencil).
23. Rosengren (1987) s 253. Ett initiativ till sådan beredskap har tagits av Styrelsen för psykologiskt försvar.
24. Amnå, E., Nohrstedt, S.A., Att administrera det oförutsedda. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar 1987; Nohrstedt, S.A., Lekare, K., Att rapportera det oförutsedda. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar, 1987; se även Nohrstedt (1988:a) för en översikt över de svenska tjernobylstudierna.
25. Detta är en av principerna bakom den implementationsansats som utvecklats av bl a Benny Hjern. Se t ex Hjern, B., "Förvaltnings- och implementationsforskning", Statsvetenskaplig Tidskrift nr 1, 1983. Hjern, B., Porter, D.O., "Implementation Structures: A New Unit of Administrative Analysis", i Realizing Social Science Knowledge. Physica-Verlag 1983, "Framtidsstudier som policyforskning", i Att studera framtiden (SOU 1986:34, del 2).
26. Rosengren (1987), s 232.

3

Bakgrund: Tjernobyli

Tjernobylikatastrofen drabbade Sverige helt oförberett. Det fanns visserligen beredskap för inhemska kärnkraftsolyckor, utan vilken situationen naturligtvis hade varit ännu mer svårhanterlig. Men ansvarsregleringen och beredskapsplanerna gällde endast för olyckor vid de svenska kärnkraftverken. Om man vidare betänker att det var första gången som mer betydande mängder av radioaktiva ämnen från en kärnkraftsreaktor spreds ut i atmosfären och på marken, är det inte förvånande att det uppstod en informationskris.

Nedfallet över Sverige spreds framför allt längs Östersjökusten från norra Uppland och norrut till Västerbotten samt till delar av Jämtland. Fortfarande två och ett halvt år efteråt, hösten 1988 när detta skrivs, utgör de höga cesiumhalterna i vilt och fisk ett problem i dessa områden. Flera undersökningar har också påvisat betydande oro och starka reaktioner i de mest utsatta områdena.¹

De då rådande oklarheterna om ansvarsfördelningen gjorde att förvirringen var stor den första tiden. (Ansvaret har reglerats sedan dess.) Kommunerna, som enligt miljöskyddslagstiftningen hade ansvaret, var inte införstådda därmed och hade i realiteten ingen möjlighet att axla ett sådant ansvar, i varje fall inte inledningsvis. I praktiken blev det SSI som fick ta ledningsansvaret, trots att även denna myndighet endast hade planer för hur inhemska olyckor skulle hanteras.²

Informationskrisen orsakades bland annat av ogenomträngliga begrepp, bristfällig information, förekomsten av sk dubbla budskap, motstridande besked från olika myndigheter, experter och andra informationskällor, av felbedömningar och ändrade besked alltför snart tiden fortskred samt av ångestbetonade associationer kopplade till radioaktiv strålning. Inte minst den serie av felbedömningar från experter och ansvariga myndigheter som kunde konstateras både före och strax efter Tjernobylylyckan skapade trovärdighetsproblem.³

Före Tjernobyl hade det sagts att farhågorna för att kärnkraftsreaktorer skulle kunna explodera var orealistiska och överdrivna. När detta bevisligen inträffade - om än i en sovjetisk reaktor - skapade detta misstro både gentemot experterna och myndigheterna. Denna förstärktes av allt att döma efterhand. I Gävle-Sundsvall ansåg åtta av tio att beredskapen var otillräcklig. Inte mer än hälften i denna del av landet hade förtroende för SSI:s information. Så många som fyra av tio trodde att myndigheterna dolde viktiga uppgifter. Inte ens SSI:s rekommendationer uppfattades som trovärdiga av alla: drygt tre av tio trodde inte på dem eller var tveksamma. Nästan nio av tio gävlebor ansåg att myndigheternas information var åtminstone delvis motstridig och förvirrande.⁴

Flera undersökningar månaderna närmast efter den 28 april 1986 visar på betydande oro hos befolkningen. Således uppger i genomsnitt sju av tio tillfrågade att de personligen blev mycket eller ganska oroad efter Tjernobylylyckan. Bland kvinnorna är denna andel dubbelt så stor som bland männen. I nedanstående tabell redovisas resultaten från några olika undersökningar om bland annat oron:

Tabell 1 Andelen oroad i olika undersökningar; procent

	Hibell		IMU		Höijer		S/D*
	<u>Kv</u>	<u>M</u>	<u>Kv</u>	<u>M</u>	<u>Kv</u>	<u>M</u>	
Mycket oroad	21	6	31	19	36	23	30
Ganska oroad	32	13	49	43	39	43	42
Inte särskilt oroad	18	21	16	32	21	33	23
Inte alls oroad	27	57	2	6	3	2	3

Källor: Hibell (1986); IMU (1986); Höijer (1987); Sjöberg, Drottz (1986)

* I Sjöberg, Drottz specificeras resultaten inte m a p kön

Oron hade ungefär samma omfattning i hela landet. Det är sannolikt att oron sammanhänger med hur man uppfattar riskerna, t ex för strålningsskador. Undersökningar av olika populationer ger varierande resultat. Men generellt tycks mellan en fjärdedel och hälften av befolkningen inte ha upplevt sig personligen vara utsatt för någon risk på grund av Tjernobyl.⁵

De undersökningsresultat som hittills föreligger tyder på att medborgarna inte enbart och kanske inte ens i första hand oroad sig för strålningens hälsovådliga effekter för dem själva personligen. Både svenska och finska resultat anger att denna anledning till oro är ganska ovanlig.⁶ I en undersökning framgår att oron främst sammanhängde med farhågor för nya kärnkraftsolyckor.⁷

Samtidigt påverkades medborgarnas åsikter om kärnkraften. Efter Tjernobyl blev antikärnkraftsopinionen nästan dubbelt så stark som strax före. SIFO-mätningar från januari 1985 visar att 24 procent av svenskarna ville stänga av kärnkraften efter 2010. I september 1986 hade denna andel ökat till 45 procent. I maj 1987 hade andelen minskat något till 41 procent. Men fortfarande kan man alltså se bestående effekter av olyckan på opinionen. Finska och västtyska undersökningar uppvisar samma mönster.⁸

En viktig orsak till informationskrisen var svårigheterna för myndigheter och medier att tillgodose medborgarnas informationsbehov, särskilt i de mest utsatta områdena. Den information som gick ut centralt från bland annat SSI var med nödvändighet nationellt övergripande och innehöll få detaljer om strålningen lokalt. Detta skapade stark press på de lokala och regionala myndigheterna att göra egna mätningar för att tillhandahålla den efterfrågade informationen.⁹

Samtidigt uppstod friktioner mellan myndigheterna på dessa nivåer och på den centrala nivån, vilket i vissa fall resulterade i öppna kompetenskonflikter. I och med att medierna uppmärksammade de här konflikterna och också lyfte fram missnöjda medborgare, som ifrågasatte myndigheternas agerande, kom rapporteringen att innehålla en hel del myndighetskritik. Denna kritik var inte ett resultat av att myndigheterna skulle ha haft svårt att få fram sin information i medierna, utan av att medierna utöver till exempel SSI:s rekommendationer också presenterade andra bedömningar.¹⁰

Erfarenheterna efter Tjernobyl har naturligtvis avsatt olika spår hos olika människor, inte minst beroende på om man bor i de områden som drabbades av nedfallet eller ej. Men att stora delar för att inte säga hela den svenska befolkningen har påverkats i sin uppfattning om kärnkraften och dess konsekvenser förefaller klart. Detta visade sig bland annat i samband med ryktet den 3 februari 1988.

Noter:

1. Se Nohrstedt (1988:a); se också Mårdberg, B., Lundin, T., Otto, U., "Psykiska reaktioner på Tjernobylylyckan: Kan sättet att hantera hot och oro förutsägas?" FOA-tidningen nr 1 mars 1988; Edin, P., Tjernobyli-Härnösand 1986. Högskolan Sundsvall/Härnösand, Informationslinjen, C-uppsats (stencil).
2. Amnå, Nohrstedt, a.a.
3. Nohrstedt (1988:a); se även Nordlund, R., Radio Uppland och Forsmarksutsläppet. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar 1986; dens, "Ovanligt hög lokal radioaktivitet". Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar 1987; Findahl, O., "Nyheter som information eller underhållning", Carlsson, U. (red), a.a.
4. Höijer, B., Tjernobylylyckan i människors medvetande. Stockholm: Sveriges Radio/PUB 1987, s 22.
5. Hultåker Ö "Efter Tjernobyli. Svenskarnas reaktioner." Skandinavisk Opinion AB (stencil 1986-11-12); Arvidsson, L., "Efter Tjernobyli-nedfallet och myndighetsbeskeden." Göteborgs universitet, statsvetenskapliga institutionen 1987 (stencil) ; Sjöberg, L., Drottz, B-M., "Attityder till kärnkraft och strålning." Psykologisk Metod AB 1986 (stencil).
6. Höijer, a.a.; Suhonen, P., Virtanen, H., "How the Finns Reacted to the Chernobyl Nuclear Accident". Paper for the Soviet-Finnish seminar on Mass-Communication and Public Opinion, Moscow May 18-22, 1987 (stencil).
7. Höijer, a.a.
8. "Ett år efter Tjernobyli", SIFO 1987-06-15; Suhonen, Virtanen, a.a.; Peters, H.P. et al., Reactions of the German Population to the Chernobyl Accident. Jülich: Nuclear Research Centre. May 1987, här från Timonen, I., "Social Consequences of the Chernobyl Nuclear Accident". Tampere: University of Tampere, Dept of Journalism and Mass Communication, December 1988 (stencil).
9. Amnå, Nohrstedt, a.a.
10. Nohrstedt (1988:a).

4

RYKTETS URSPRUNG

4.1 Reuters

Börserna för valutor, aktier och övriga varor utgör en bördig jordmån för rykten av olika slag. Ett känt exempel är ryktena om att USA:s president skulle ha mördats, vilka regelbundet florerar i börs-kretsar. Börserna är extremt rykteskänsliga på grund av att snabba informationer är helt avgörande för transaktionernas utfall. Men bakgrunden till ryktesspridningen är inte bara den inverkan som vissa händelser kan få på kurserna. Till bilden hör också att ryktena i sig får återverkningar på kurserna och alltså kan påverka utfallet.

Ryktet om en kärnkraftsolycka i Sovjetunionen var bara ett av flera som florerade på börserna de första dagarna i februari 1988. Två dagar tidigare, den 1 februari, meddelade exempelvis Reuters att det förekommit rapporter om en olycka under en gifttransport i Sovjetunionen, vilka sammankopplades med prisutvecklingen på borskapsmarknaden i Chicago. Betydelsen av den här typen av rykten förklaras på följande sätt i Reuters' telegram:

"U.S. commodity markets have been ultra-sensitive to Soviet ecological issues since the Chernobyl nuclear accident sparked a frenzied rally in grain futures in April, 1986."¹

Den 3 februari återfanns detta rykte, tillsammans med det om en kärnkraftsolycka, bland spekulationerna angående kursen på dollar:

"But the dollar rose later in the morning when a flurry of new rumours began circulating in the market. The most common rumour was of a nuclear accident or explosion in the Soviet Union.."2

Det var alltså inget särskilt anmärkningsvärt att Reuters' finansiella service på förmiddagen den 3 februari meddelade att det förekom rykten om en sovjetisk kärnkraftsolycka. Märklig var däremot den spridning som just detta rykte fick. Förklaringen till detta ska vi försöka presentera i den här rapporten.

Ryktet passerade ett antal "grindar" under de få timmar som det var i cirkulation. Hur det passerade den första grinden, den mellan börserna och nyhetsbyråerna, behandlar vi i det här avsnittet.

Första gången ryktet uppmärksammades utanför börskretsarna var när Reuters nämnde det i sin finansiella service. Det var kl. 12.46 (11.46 GMT)³ som Reuters' telegram gick ut över EUFX-systemet (European foreign exchange market comment page). Denna nyhets-service är abonnemangsbaserad och utnyttjas i första hand i bank- och finans-kretsar, även vissa tidningar är abonnenter. Telegrammet hade följande lydelse:

"DOLLAR FIRM AS EXPLOSION RUMOURS CIRCULATE.

The dollar's strength persisted through the morning, helped, several dealers said, by rumours of a nuclear explosion in the Soviet Union which were swirling around currency markets at the same time as communist countries were seen buying dollars. Some dealers said the rumour probably prompted position-squaring, others said its effect was minimal."⁴

Genom Reuters' dominerande ställning på finansinformationsmarknaden - antalet abonnentterminaler uppges till ungefär 90000⁵ - spreds informationen om ryktet omedelbart till större delen av världen. I Sverige, liksom i andra länder, var det bankerna och

andra företag med abonnemang på Reuters' börsnyheter som först nåddes av ryktet. Reuters är den första "grinden". Hur ryktet sedan fördes vidare från deras abonnenter och in i mediernas normala nyhetsförmedling behandlas i kapitel 6.

Innan vi lämnar den allra första fasen av ryktesprocessen bör ytterligare något sägas om förhållandet mellan Reuters' finansiella service och den traditionella nyhetsbyråservicen. En avgörande fråga är vilka rutiner Reuters' "grindvakter" tillämpar vid "inpasseringen" till den finansiella servicen. Men allra först några ord om marknadsutvecklingen beträffande börsnyheter.

Reuters har som företagskoncern utvecklats mycket snabbt under de senaste två decennierna från traditionell nyhetsbyrå till det dominerande företaget på finansinformationsmarknaden. Idag svarar den finansiella servicen för ca 60 procent av Reuters' intäkter. Det som tidigare var flaggskeppet, nyhetsservicen till medierna, utgör endast 5-10 procent av intäkterna.⁶ Koncernekonomiskt har alltså betydelsen av den traditionella nyhetsservicen minskat markant. Detta får konsekvenser för informationsförmedlingen från börser till medier, som vi ska se.

I fallet med ryktet om en kärnkraftsolycka yttrade det sig så att medierna drogs in i en rykteskarusell som annars brukar begränsa sig till börskretsarna. För att rätt förstå orsakerna till detta är det väsentligt att närmare granska vilka kriterier som tillämpas för börsrapporteringen. Det finns nämligen vissa rutiner för hur rykten på börserna behandlas av Reuters.

Enligt Reuters' europaredaktör, Andrew N. Nibley, skiljer man mellan, å den ena sidan, den kontinuerliga rapporteringen on-line angående kursindex och dess utveckling under dagen och, å den andra sidan, de ekonomiska nyheter som ett par gånger per dag skickas till medierna.

För de snabba börsnyheterna tycks gälla att index och eventuella rykten distribueras tämligen okontrollerat. För att ett rykte ska förmedlas krävs i princip endast att det av Reuters' börskorrespondent bedöms ha betydelse för priserna på börsen. Något mer strikta kriterier tillämpas för de börskommentarer som riktas till medierna. Principen är här den att större kursförändringar kommenteras av flera sinsemellan oberoende börsanalytiker som anlitas av Reuters. Dessa kommentarer innehåller ibland tänkbara förklaringar till fluktuationerna. I vissa fall hänvisar analytikerna till olika rykten som florerar på börsen. För att en sådan förklaring ska passera redaktionens gate-keepers krävs att åtminstone två kommentatorer oberoende av varandra anger samma förklaring, dvs i det här fallet hänvisar till samma rykte.⁷

Det är värt att notera att rutinen innebär två saker: 1. att det är storleken på kursförändringarna som avgör om kommentarer tillfogas kursindex och 2. att inte vare sig förklaringen eller ryktet granskas ur hållbarhetssynpunkt. De inbyggda kontroller som systemet innehåller ger endast en viss garanti att förklaringen till kursindex inte är helt godtycklig. Men någon kontroll av om ett rykte, oavsett dess förklaringsvärde, har något sanningsvärde förekommer uppenbarligen inte.

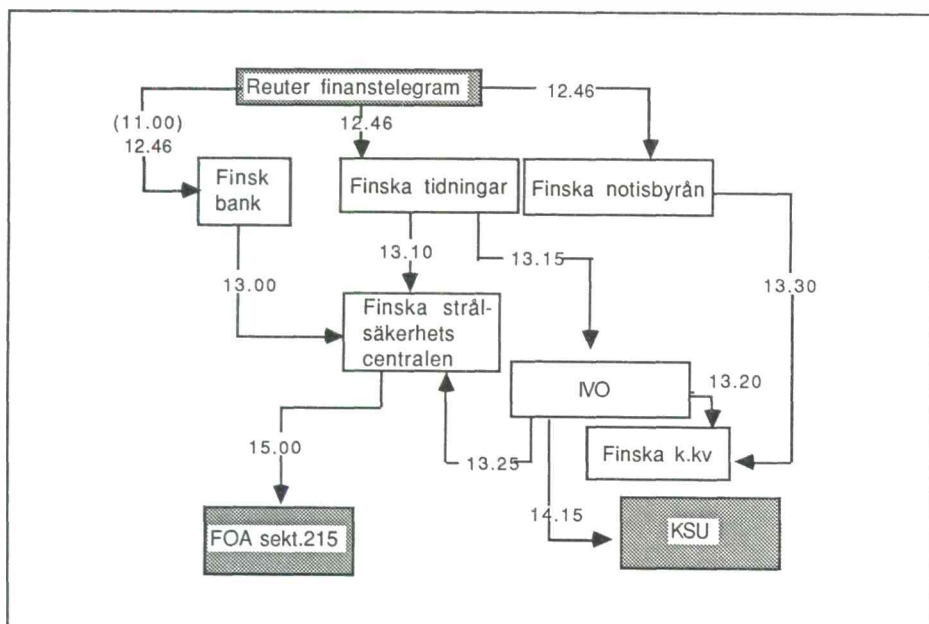
Genom att fråga ett, visserligen begränsat, antal erfarna journalister har vi kommit till slutsatsen att man inom de icke-specialiserade nyhetsredaktionerna dåligt känner till vilka rutiner Reuters tillämpar i sin börsrapportering. Man vet ofta inte att det inte förekommer någon som helst form av sanningsprövning - som ju annars ändå är norm i nyhetsförmedlingen - i denna typ av service. Detta är naturligtvis allvarligt eftersom det innebär att man saknar kompetens att bedöma de börsrykten som förmedlas via den finansiella servicen. Med tanke på den snabba expansion som skett de senaste åren på marknaden för finansinformation finns det anledning fråga sig om inte krav på källkritisk granskning bör ställas

också på den finansiella servicen. Och i vilket fall synes det angeläget att förbättra allmänreportrarnas kunskaper om de källkritiska bristerna i denna service.

4.2 Finland

Från Reuters' finansiella service nådde ryktet Sverige på flera vägar. En av dessa gick över Finland. Utan anspråk på fullständighet kommer vi i det följande att återge några av ryktets vägar. Ett par exempel återges i nedanstående diagram över ryktesvägarna i Finland:

Figur 1 Ryktesvägar i Finland⁸

Reuters' börstelegram nådde bland annat några finska tidningar och en finsk bank. Banken gjorde omgående förfrågningar om ryktet hos den finska strålsäkerhetscentralen.

Kl 13.15 ringer en reporter från den finska kvällstidningen "Ilta-Sanomat" till IVO (Imatran Voima; motsvarigheten till svenska Vattenfall) och kopplas till Antti Ruuskanen, informationschef på IVO. Ruuskanen hade vid detta tillfälle inte hört talas om ryktet. Han börjar genast ringa, bl a till Louvisverket. Han berättar om ryktet och ber dem kontrollera sin mätutrustning. Vidare ringer Ruuskanen den finska strålsäkerhetscentralen där man redan känner till ryktet eftersom man tidigare blivit uppringda av banken och tidningarna.

Mellan 13.45 och 14.15 ringer Ruuskanen till svenska KSU (Kärnkraft, Säkerhet och Utbildning) i Studsvik. Därifrån vidarebefordras uppgiften till andra svenska myndigheter och kärnkraftverk.

I några av TTs telegram under eftermiddagen den 3 februari nämns att förhöjda strålvärden har uppmätts i Finland tidigare på dagen. (Angående TT:s telegram i övrigt: se kapitel 6.) Dessa mätningar gjordes 50 km norr om Helsingfors och de nivåer som uppmättes var endast 1 microbecquerel / m³ luft - alltså strax över gränsen till det mätbara eller som IAEA uttrycker det i sin rapport: "an amount that is completely insignificant".⁹

Noter:

1. Reuters-telegram med rubriken "LIVESTOCK FUTURES UP ON REPORT OF SOVIET CHEMICAL SPILL", Chicago: Jim Marshall, 880201.
2. Reuters-telegram med rubriken "DOLLAR FIXED AT 1.6895 MARKS WITHOUT INTERVENTION", Frankfurt 880203.
3. Alla tidsangivelser är fortsättningsvis i svensk tid. I SSI:s rapport om ryktet den 3 februari anges tidpunkten 12.38, vilken dock inte har kunnat bekräftas.
4. Kopia från chefredaktören på Reuters Europadesk, Andrew N. Nibley.
5. Musa, M., "Changing character of news: Implications for Alternative News Agencies." Paper for IAMCR Conference 24th-29th July 1988, Barcelona, s 7.
6. Ibid, s 8,16.
7. Nibley (se not 4), telefonintervju 880322.
8. Uppgifterna i det följande är, om inte annat angivits, baserade på en intervju med Antti Ruuskanen 880307.
9. "The False Rumour of 3 February 1988 about a Nuclear Accident." IAEA-rapport Gov/Inf/546 February 1988 (stencil).

5

RYKTET NÅR SVERIGE

5.1 KSU

Ca kl 13.45 - 14.15 får alltså Anders Pechan på svenska KSU ett telefonsamtal från IVO:s informationschef Antti Ruuskanen.¹ Denne berättar att Finska Notisbyrån ringt angående ett Reuters-telegram som talade om en ny kärnkraftsolycka i Sovjetunionen. Vid denna tidpunkt visste man på KSU ingenting om detta rykte.

Omedelbart vidtogs åtgärder för att kontrollera ryktets sanningshalt. Allra först kontaktades FOA, SSI och kärnkraftverken i nämnd ordning. Telefonkontakter togs även med STUK och IVO i Finland. Vidare med IAEA, INPO (Institute of Nuclear Power Operations, Atlanta) och med den sovjetiska ambassaden i Stockholm.²

5.2 SSI

Kl 14.30 får chefen för tillsyningsbyrån, Jack Valentin, ett telefonsamtal från Anders Pechan på KSU som meddelar att ett rykte om en ny kärnkraftsolycka är i svang.³ Vid denna tidpunkt var generaldirektören tillfälligt utgången och Valentin uppfattar sig som en slags tillfällig GD.

Kl 14.45 underättar han chefen för forskningsbyrån som lovar att samla in data från mätstationerna. 14.50 informeras chefen för beredskapsenheten som beordras att informera personalen i Haga tingshus och att kontakta IAEA. Kl 15.05 underättas även chefen för administrativa byrån och denne föreslår att UD ska kontaktas. 35 minuter förflyter alltså innan administrativa byrån får veta att det cirkulerar ett rykte.

Generaldirektören återvänder till institutet kl 15.30. En av hans första åtgärder blir att informera chefen för informationsenheten om ryktet. Informationschefen och institutets pressekreterare vet vid denna tidpunkt ingenting om ryktet. De vet heller inget om den massmediala anstormning som har blåst upp efter TT:s flash-telegram. Det dröjer sextio minuter innan de ansvariga på informationsavdelningen varskos av dem som först nåddes av ryktet - en fördröjning som sannolikt bidrog till den förvirring som uppstod vid SSI:s initiala mediekontakter.

Kl 15.45 beger sig GD till Haga tingshus och beordrar, via snabbtelefonerna, samling i rådsrummet. Samtidigt larmas personalen i huvudbyggnaden via de fasta sökarna. Denna larmning fungerar inte tillfredställande. Inga klara direktiv har getts om hur signalen ska tolkas eller vem den är avsedd för. Kommunikationsproblemen förvärras ytterligare av det faktum att SSI:s personal sitter i två olika hus. Beredskapsenheten med bland annat informationschefen är placerad i Haga tingshus, medan övriga delar av informationsenheten befinner sig på andra sidan E4 på Karolinska sjukhusets område.

5.3 Miljö- och energidepartementet

Miljö- och energidepartementet nås av ryktet ca kl 15.20 då man får ett telefonsamtal från SSI. Departementsrådet Suzanne Frigren ger kärnsäkerhetshandläggaren i uppdrag att dels kontakta UD för att höra om man där nåtts av information och för att förbereda eventuell instruktion till svenska ambassaden i Moskva, dels att kontakta KSU som av SSI uppgetts som källa till uppgiften.

Omkring kl 15.30 informerar Frigren miljö- och energiminister Birgitta Dahl. Det visar sig då att statsrådet redan känner till ryktet, eftersom hon tidigare blivit uppringd av sin västtyska kollega.⁴

5.4 FOA

Samtidigt med att ryktet går vidare från Finland till Sverige via KSU, som i sin tur vidarebefordrar det till bland annat SSI, får FOA kännedom om det på andra vägar. Allra först nås nämligen FOA kl 13.10 av ryktet genom en förfrågan från Reuters' korrespondent i Stockholm till avdelningsdirektör Börje Johansson vid centralkansliet. Eftersom sektion 215 (sektionen för strålningsdetektion) då befinner sig på ett studiebesök kan ingen kommentera ryktet.

Sektion 215, som återkommer från studiebesöket kl 14.45, får reda på ryktet genom ett telefonsamtal från den finska strålsäkerhetscentralen ca kl 15.00. En mätning görs då på luftfiltren från Stockholmsstationen. Vidare kontrolleras redan gjorda mätningar av filtren från övriga stationer. Resultaten från dessa kontroller tillsammans med en analys av väderkartorna för de senaste dagarna leder till slutsatsen att ryktet knappast kunde vara sant.

När TT ringer ca kl 15.30 och undrar vad som har hänt, frågar man på FOA vilken grund TT har för att tro att en olycka verkligen har hänt. FOA får då svaret att SSI har bekräftat att en olycka har hänt. Enligt FOA:s egen rapport om händelseförloppet kunde forskningsanstalten bara meddela sin slutsats. FOA söker sedan förgäves komma i kontakt med tjänstgörande strålskyddsinspektör på SSI. Men genom växeltelefonisten får dock FOA beskedet att SSI inte bekräftar uppgifterna om en olycka.⁵

5.5 Utsläpp från Karolinska sjukhuset

Ett par händelser inträffade på förmiddagen den 3 februari som skulle få viss uppmärksamhet i samband med ryktet senare på dagen. På SSI hade man nämligen avläst något förhöjda strålningsvärden på mätare placerade på det egna hustaket. Dessutom hade utrustningen för helkroppsmätning störts av onormala värden. Nivåförhöjningen kunde dock omgående kopplas till ett utsläpp från en cyklotron vid neurologiska kliniken på Karolinska sjukhuset någon gång mellan kl 10 och 11 på förmiddagen. Enligt tjänstemän på SSI är detta missöden som inträffar någon gång om året.⁶

Det har i denna undersökning inte varit möjligt att i detalj klargöra vilken betydelse dessa indikationer kan ha haft - om alls någon - för den fortsatta utvecklingen. Dock omtalas de av Gunnar Bengtsson i samband med en presskonferens vid SSI kl 17.30 som ett "konstigt sammanträffande", vilket möjligen kan tolkas som att chefen för SSI inte höll för uteslutet att dessa förhöjda mätvärden kunde ha gett en skenbar bekräftelse åt ryktet. Intervjun sändes direkt i P3 "Efter tre". Uppgiften förekom även i ett TT-telegram kl 19.30 där det bl.a talades om förhöjda värden vid en mätstation i Stockholm.

Noter:

1. Telefonintervju med Anders Pechan KSU 880212.
2. Ibid.
3. "Ryktet onsdagen den 3 februari." Rapport från en arbetsgrupp inom SSI (odaterad stencil).
4. Enkät svar från Miljö- och energidepartementet gm Suzanne Frigren
5. FOA:s redogörelse, dnr 88-977/2; här från "Åtgärderna hos olika myndigheter m fl med anledning av ryktet den 3 februari 1988 om en sovjetisk kärnkraftsolycka. Skrivelserna till utredningen från olika myndigheter m fl", Utredningen om kärnkraftsberedskapen (FÖ1987:01), (stencil daterad 880302) s. 3.
6. Intervju med avdelningsdirektören vid beredskapsenheten, 1:e strålskyddsinspektören vid enheten för avfalls- och omgivningstillsyn, avdelningsdirektören vid enheten för anläggningstillsyn, avdelningsdirektören vid kärnfysikaliska enheten, konsulten vid beredskapsenheten och informationssekreteraren, samtliga vid SSI , 880219.

6

RYKTET BLIR EN FLASH-NYHET

6.1 TT: SSI bekräftar

I likhet med andra abonnenter på Reuters' finansiella service nås TT:s handelsredaktion kl 12.46 den 3 februari 1988 av meddelandet att rykten om en sovjetisk kärnkraftsolycka florerar på börserna. På handelsredaktionen fäster man dock inget avseende vid detta. Ryktet kom därför inte att särskilt uppmärksammas förrän strax efter kl 14 då en reporter på inrikesredaktionen blir uppringd av en nära släkting som är verksam som penningmäklare. Denne undrar om man vid TT har hört talas om ryktet. Reportern kontaktar ungefär kl 14.30 SSI:s informationsavdelning för att få mer information. Tjänstemannen vid SSI har inte hört något om ryktet och ber att få återkomma.¹

TT fortsätter efterforskningarna genom att kontakta FOA:s seismologiska avdelning där man inte heller har någon information. Även FOA ber att få återkomma efter att först ha avläst och analyserat mätresultaten. Tjugo minuter senare, dvs kl 14.50, ringer FOA upp TT och meddelar att något har inträffat på förmiddagen vid 11-tiden som tyder på en jordbävning i Japan. Det finns ingen indikation, enligt FOA:s tjänsteman, på att ett kärnvapenprov har ägt rum.²

Kl 15.10-15.15 ringer SSI upp reportern vid TT och följande samtal utspinner sig, enligt de uppgifter som reportern har lämnat och som även gick ut i TT:s telegram kl 18.17 samma dag:

SSI: Något har hänt, men vi vet inte vad. Vi har heller inte fått något meddelande från IAEA.

TT: Är det en kärnkraftsolycka som har hänt?

SSI: Ja.³

Denna rekonstruktion av samtalet görs av TT på basis av reporterns anteckningar ungefär vid samma tid som telegrammet går ut, dvs omkring kl 18.⁴ Vid vår gruppintervju med TT-redaktionen uppgavs att SSI-tjänstemannens jakande svar åtföljdes av en hänvisning till en annan tjänsteman vid SSI som var mer insatt i frågan.⁵

I efterhand är det något av en gåta hur TT fick uppfattningen att SSI bekräftade uppgiften om en verklig olycka. SSI-tjänstemannen kan efteråt inte minnas att reportern hade gett intrycket av att ha fått ryktet bekräftat i denna mening och inte heller att TT skulle gå ut med ett telegram enbart på grund av vad som hade sagts i detta samtal.⁶

Från SSI:s sida ifrågasätts helt TT:s beskrivning av innehållet i samtalet. Enligt den utredning som gjorts vid SSI har SSI-tjänstemannen inte bekräftat att en olycka verkligen hade inträffat. Meddelandet till TT innehöll endast uppgiften att SSI "inte visste vad som hade hänt utan bara kände till att ett rykte var i omlopp, ett rykte som SSI alltså inte kunde bekräfta".⁷

Reportern uppger också att det inte var hennes avsikt att gå ut med nyheten innan ytterligare kontroller hade gjorts. Efter att ha informerat utrikes- och centraldeskarna på TT fortsätter hon därför informationssökandet genom att ringa upp den SSI-tjänsteman som hon blivit hänvisad till i det tidigare samtalet. Beslutet att gå ut med nyheten som ett flash-telegram kl 15.21 fattas av reporterns överordnade trots hennes avvikande mening. Reportern deltar inte heller i den slutgiltiga utformningen av telegrammet.⁸

Om vi utgår från att de inblandade parternas beskrivningar är subjektivt sanna och alltså korrekta i förhållande till hur aktörerna själva upplevde samtalet, är det uppenbart att ett allvarligt missförstånd uppstod i kontakten mellan TT och SSI. Då det inte föreligger några bandupptagningar eller andra mer direkta källor (kvarlevor) som kan dokumentera innehållet i samtalet är det inte möjligt att med fullständig säkerhet avgöra vari missförståndet ligger. Men det är samtidigt inte särskilt svårt att med viss rimlighet rekonstruera hur missförståndet uppstod.

Det rimligaste är då *hypotesen* att TT-reportern uppfattade att frågan handlade om huruvida SSI kunde säga om en olycka hade hänt eller inte, medan SSI-tjänstemannen uppfattade sina utsagor som en bekräftelse på att SSI kände till att ett rykte cirkulerade. Behöver det då innebära att TT:s beskrivning av samtalet är felaktig? Nej, det är inte nödvändigtvis fallet. Missförståndet kan faktiskt grunda sig på olika förhandsinställningar hos parterna om vad samtalet gick ut på.

Reporterns intention med frågan var av naturliga skäl att få ett klargörande rörande påståendet att en olycka hade inträffat. Det är lätt att föreställa sig att hon kan ha tagit för självklart att denna intention uppfattades av SSI-tjänstemannen. Utifrån reporterns perspektiv skulle alltså samtalet kunna rekonstrueras sålunda, där själva utgångsfrågeställningen för henne får antas ha varit om det alls hade hänt något (av nyhetsvärde):

Samtalet såsom reportern uppfattade det:

SSI: Något har hänt/.../

TT: Är det en kärnkraftsolycka som har hänt?

SSI: Ja.

Utifrån reporterns perspektiv är SSI-tjänstemannens första påstående en bekräftelse på att det verkligen har hänt någonting och att det alltså inte bara är ett rykte. Därefter är omedelbart reporterns hela uppmärksamhet inriktad på frågan om detta, som har hänt, är en kärnkraftsolycka. Antagligen uppfattar hon alltså inte den dubbla innebörden av fortsättningen på SSI:s första utsaga, dvs att man vid strålskyddsinstitutet ännu inte vet om något har inträffat och följaktligen ej heller vad som eventuellt har inträffat (jmf citat s 56). Därför inser hon inte att SSI:s ja-svar är svar på en helt annan fråga än den hon själv tror att hon ställer!

Om vi vidare antar att SSI-tjänstemannen inte är helt medveten om reporterns perspektiv och intentionen bakom frågan - glidningen mellan ryktet om en olycka och en faktisk olycka är ju försåtligt lätt att göra i en reell samtalssituation - är det troligt att samtalet från hennes perspektiv hade följande innehåll:

Samtalet såsom SSI:s tjänsteman uppfattade det:

SSI: Något har hänt, men vi vet inte vad. Vi har heller inte fått något meddelande från IAEA.

TT: Är det en kärnkraftsolycka /.../?

SSI: Ja.

SSI-tjänstemannens första utsaga i citatet ovan säger ju att "vi vet inte vad" (som har hänt). Beträktat i sitt sammanhang innebär det rimligen att reporterns andra fråga av SSI-tjänstemannen uppfattas som en fråga om vad det är för något, detta som SSI inte vet något om, dvs som en fråga om vad ryktet handlar om.

Vi kan inte med fullständig säkerhet sluta oss till att ovanstående rekonstruktion av samtalets innebörd är helt korrekt. Textunderlaget skulle kunna betraktas som en partsinlaga, tillrättalagd för att rättfärdiga TT. Det är emellertid ur källsynpunkt det säkraste vi har

att tillgå i och med att det nedtecknades strax efter samtalet. Och som framgår ovan kan de olika uppfattningarna om samtalets innebörd faktiskt förankras i TT:s citat.

Att det är en rimlig tolkning anser vi således tillfredsställande belagt. Med hänsyn till de två personernas intentioner och horisonter samt den selektiva perception som sammanhänger med detta, förefaller missförståndet förklarligt. Reporterns infallsvinkel är att ta reda på vad det är som har hänt och hon söker information som kan ge svar på den frågan. SSI-tjänstemannen föreställer sig svara på frågan om vad det är SSI vet. Eftersom innebörden av frågan uppfattas olika kommer med nödvändighet det sista svaret att tolkas olika.

Det bör tilläggas att missförståndet mellan TT-reportern och SSI-tjänstemannen möjligen inte var fullt så stort som ovanstående tolkning utgår ifrån. Som tidigare nämnts uppger reportern att hon inte uppfattade samtalet som en tillräcklig "bekräftelse" för att gå ut med flash-telegrammet. Även om hon alltså i huvudsak uppfattade samtalet på det sätt som rekonstruktionen ovan gör gällande, så var hon tveksam. Men i TT-redaktionens fortsatta handläggning försvann denna tveksamhet, kanske på grund av nyhetskonkurrensen och driften att vara först med sensationen. Utifrån denna något modifierade tolkning av samtalet är det alltså synnerligen betydelsefullt att beslutet om flash-telegrammet fattades av andra än den reporter som hade talat med SSI.

6.2 TT-telegram 3 februari

Medan den reporter som har talat med SSI åter ringer upp strålskyddsinstitutet, går TT kl 15.21 ut med sitt flash-telegram:

En kärnkraftolycka har inträffat i Sovjetunionen.⁹

Under eftermiddagen och kvällen följs detta telegram upp med en serie telegram. Nedan följer ett sammandrag över det i det här sammanhanget viktigaste innehållet i dessa telegram.

Åtta minuter efter flash-telegrammet, dvs kl 15.29, kompletterar TT med uppgifter från SSI och IAEA:

Statens Strålskyddsinstitut uppgav på onsdagseftermiddagen att en kärnkraftolycka skulle ha inträffat i Sovjetunionen.

Vid ett samtal med TT uppgav dock IAEAS:s presschef Hans Meyer att man där inte hade fått några uppgifter om någon olycka.

- Vi hade inte hört någonting förrän skandinaviska journalister började ringa på eftermiddagen.¹⁰

Kl 15.49 kommer det första telegrammet som innehåller en antydning om att det rörde sig om ett obekräftat rykte. I detta telegram upprepar TT påståendet att SSI tidigare skulle ha uppgett att en kärnkraftolycka inträffat, men tillägger också att SSI nu inte kan bekräfta uppgifterna:

...- Vi avläser våra mätinstrument och har inte funnit något som bestyrker ryktet.

..... På SSI:s informationsavdelning säger man nu att man inte kan få någon klarhet i om uppgiften om olyckan har någon saklig grund.¹¹

Kl 16.03 utsänds ett telegram där TT hänvisar till uppgifter från Miljö- och energidepartementet samt FOA. I detta telegram talas det om att departementet och FOA undersöker ryktet, bl a genom mätningar som FOA utför. Här nämns också för första gången uppgiften att ryktet skulle komma från Londonbörsen:

.....- Vi har inte fått någon bekräftelse på att en kärnkraftsolycka har inträffat, säger informationssekreterare Georg Johansson.

- Vi vet att uppgifterna emanerar från Londonbörsen, men vet ännu inte mycket mera, säger han.¹²

Kl 16.05 återges den svenska ambassadens i Moskva kommentarer till ryktet:

....Georg Kjellgren som arbetar med konsulära ärenden vid ambassaden, säger till TT att ingen på ambassaden ännu hört någonting men att man givetvis kontrollerar saken.¹³

En timme efter det ursprungliga telegrammet sänder TT kl 16.21 ut ett telegram, enligt vilket Teddy Palm på Vattenfalls informationsavdelning uppger att man på Vattenfall inte har några bekräftade uppgifter om vare sig någon olycka eller om förhöjda strålningsvärden. Vidare nämns att Ringhalsverket startat intensiva mätningar under eftermiddagen, men att dessa inte kommer att kunna avläsas förrän senare under onsdagskvällen.¹⁴

Kl 16.25 berättas i ett telegram om det nya avtalet om informationsplikt vid kärnkraftsolyckor som upprättats mellan Sverige och Sovjetunionen.¹⁵

Kl 16.26 vidarebefordrar TT en uppgift från Reuters om att en norsk regeringskälla uppgett att ryktet skulle komma ifrån IAEA:s test-telex den 27 januari:

NORGE: "KÄRNOLYCKAN VAR ETT TELEXTEST"

OSLO (TT-Reuter)

Rapporterna om en kärnkraftsolycka i Sovjetunionen kom från en serie telextester som gjordes mellan Internationella atomenergi-myndigheten IAEA i Wien och det Londonbaserade Internationella meteorologiska institutet. Det uppgav på onsdagen regeringskällor i Norge.

- - Vi vet att de byråerna har genomfört prover på öppna telexlinjer idag, sade en källa till Reuter.

- Testerna innehöll ordet "kärnolycka" och måste ha kommit ut utanför organisationerna.¹⁶

Kl 16.42 följs 16.26-telegrammet upp av en IAEA-kommentar till de norska uppgifterna. Detta telegram är också ursprungligen baserat på Reuters' uppgifter:

IAEA uppgav på onsdagen att telexmeddelanden av denna typ hade utväxlats med London. Men atomenergiorganet kunde inte bekräfta de norska uppgifterna.

- Vi har använt testmeddelanden på telex för att visa hur man kan kommunicera. Mer än det vet jag inte, sade talesmannen James Daglish till Reuter.¹⁷

Kl 17.00 hänvisas på nytt till SSI:s egna mätningar, vilka inte visade några förhöjda värden. I detta telegram sägs också att IAEA inte har fått några uppgifter om en kärnkraftsolycka.¹⁸

Kl 17.47 går ett redaktionsmeddelande ut där TT:s inrikesredaktion informerar om vad man senare kommer att skicka ut. Här meddelas att man arbetar med två material: dels en sammanfattande artikel om de uppgifter som hittills framkommit, dels ett telegram om hur TT fick uppgiften om en kärnkraftsolycka i Sovjetunionen. TT upprepar att ryktet skulle ha uppstått genom en telexsändning från IAEA i Wien:

..... Ryktena verkar just nu ha uppstått genom en telexprov-sändning från IAEA i Wien.¹⁹

Kl 18.03 sänds den officiella sovjetiska dementin ut i ett telegram där nyhetsbyrån AFP står som uppgiftslämnare:

SOVJET: INGEN KÄRNOLYCKA HÄR

MOSKVA (TT-AFP)

Det sovjetiska kärnenergidepartementet dementerade på onsdagen uppgifterna om att en kärnkraftsolycka skulle ha inträffat i Sovjetunionen.

I ett uttalande som citerades av nyhetsbyrån Tass hävdade departementet att ingen olycka ägt rum i något av de sovjetiska kärnkraftverken.

- Alla kärnkraftverk i Sovjet fungerar normalt och alla uppgifter om motsatsen är grundlösa.

Tass rapporterade att en av nyhetsbyråns medarbetare kontaktat kärnenergidepartementet mot bakgrund av onsdagens uppgifter om en "påstådd kärnolycka i Sovjetunionen".²⁰

Kl 18.17 kommer det utlovade telegrammet om hur TT fick uppgiften om kärnkraftsolyckan:

SÅ FICK TT UPPGIFTEN OM KÄRNKRAFTSOLYCKAN

STOCKHOLM (TT)

En informatör hos Statens strålskyddsinstitut (SSI) ringde TT vid 15-tiden på onsdagseftermiddagen och bekräftade att en kärnkraftsolycka ägt rum i Sovjetunionen.

Så gick det till när TT publicerade uppgiften att en olycka inträffat.

TT hade ungefär en halv timme tidigare frågat om strålskyddsinstitutet fått uppgifter om en eventuell kärnkraftsolycka i Sovjet. Detta skedde efter att utländska nyhetstelegram spekulerat i huruvida en olycka ägt rum. SSI:s informationsavdelning visste inget, men lovade återkomma om något hade inträffat.

Samtal nummer två utspann sig 20-30 minuter senare enligt följande: SSI:

- Något har hänt, men vi vet inte vad. Vi har heller inte fått något meddelande från IAEA.

TT:

- Är det en kärnkraftsolycka som har hänt?

SSI:

-Ja.

TT flashade därefter uppgiften. Ett samtal en stund senare med en tjänsteman vid SSI:s avdelning för avfallsfrågor visade att SSI:s uppgift om en kärnkraftsolycka bestod av ett obekräftat rykte från Finland.

SSI:s mätinstrument visade inget som kunde tyda på en sovjetisk kärnkraftsolycka.²¹

Kl 18.54 sammanfattar TT eftermiddagens uppgifter om den påstådda olyckan:

Rapporterna om att en kärnkraftsolycka skulle ha inträffat i Sovjetunionen skapade på onsdagen oro över hela världen. Det ledde till en febril aktivitet i det internationella atomenergiorganet IAEA:s högkvarter i Wien och på strålskyddsmyndigheter runt om i Europa...²²

Därefter nämns i telegrammet den sovjetiska dementin och vidare uppgifterna från 16.26-telegrammet om att norska regeringskällor uppgett att ryktet skulle ha orsakats av IAEA:s telextester. I telegrammet nämns också att ryktet möjligen grundade sig på uppgifter om en tågolycka nordost om Moskva:

...Utländska experter i Moskva uppgav att ryktena felaktigt kan ha grundats på den tågolycka, som i måndags inträffade nordost om huvudstaden, då farliga kemikalier rann ut...²³

Telegrammet innehåller också tidigare citerade uppgifter från SSI, Miljö- och energidepartementet samt FOA och avslutas med uppgifterna om informationsutbytesavtalet mellan Sverige och Sovjetunionen.

I TT-telegrammet kl 19.36 citeras Åke Persson på SSI som säger att ryktena om en kärnkraftsolycka kan ha uppkommit genom ett provmeddelande från IAEA. I detta sammanhang nämns också de förhöjda strålningsvärden som på onsdagsförmiddagen uppmätts vid en mätstation i Stockholm:

...-IAEA provar ibland systemet för meddelanden till olika länder om inträffade olyckor. Det kan inte uteslutas att ett sådant prov kan ha legat bakom uppkomsten av ryktet om olyckan, säger Åke Persson på SSI.

Han meddelar också att SSI på onsdagsförmiddagen noterat en förhöjd strålningsnivå vid mätstationen i Stockholm. Men den nivåhöjningen kunde kopplas till ett missöde vid en cyklotron vid neurologiska kliniken på Karolinska sjukhuset...²⁴

Vidare meddelas att SSI och SKI avbrutit sin informationsberedskap och återgått till normalläge.

TT:s sista telegram med anledning av ryktet den 3 februari sänds ut kl 20.49 och är en sammanfattning av vad man ditills fått reda på. I detta sista telegram nämns inga egentligen nya uppgifter jämfört med 18.54-telegrammet. Man har dock tillfogat nya uppgifter till den tidigare redovisade förklaringen:

..... Testmeddelandena, som sänds till ca. 25 länder, innehåller enligt WMO:s konsult Leo Rannaleet påhittade uppgifter om en kärnkraftsolycka - men där nämns Västtyskland.

Provtexten inleds med ordet test på engelska, och resten är delvis kodat, delvis på engelska, säger Rannaleet till Reuter.

James Daglish på IAEA hävdade, tvärtemot Rannaleet, att provtexten inte innehöll ordet "kärnolycka".

".... En talesman för det meteorologiska institutet i London sade till DPA att testmeddelandena kan uppfångas av "vilken radioamatör som helst".

Han bekräftade också att ett larmtest emottagits på telex från IAEA.²⁵

Noter:

1. Intervju med VD:n, utrikeschefen, inrikeschefen, nyhetschefen och en 2:e reporter, TT, 880219; uppgifterna bekräftas av SSI:s egen utredning om förloppet: "Ryktet onsdagen den 3 februari 1988. Rapport från en arbetsgrupp inom SSI"(stencil).
2. Intervju med TT, se not 1.
3. Kopia av TT-telegram 880203-1817.
4. Telefonintervju 880316.
5. Gruppintervju med avdelningsdirektören vid beredskapsenheten, 1:e strålskyddsinspektören vid enheten för avfalls- och omgivningstillsyn, avdelningsdirektören vid enheten för anläggningstillsyn, avdelningsdirektören vid kärnfysikaliska enheten, konsult vid beredskapsenheten och informationssekreteraren, 880219 .
6. Telefonintervju 880315.
7. "Ryktet onsdagen den 3 februari 1988", a.a.
8. Telefonintervju 880316.
9. Kopia av TT-telegram 15.21.
10. Kopia av TT-telegram 15.29.
11. Kopia av TT-telegram 15.49.
12. Kopia av TT-telegram 16.03.
13. Kopia av TT-telegram 16.05.
14. Kopia av TT-telegram 16.21.
15. Kopia av TT-telegram 16.25.
16. Kopia av TT-telegram 16.26.
17. Kopia av TT-telegram 16.42.
18. Kopia av TT-telegram 17.00.
19. Kopia av TT-telegram 17.47.
20. Kopia av TT-telegram 18.03.
21. Kopia av TT-telegram 18.17.
22. Kopia av TT-telegram 18.54.
23. Ibid.
24. Kopia av TT-telegram 19.36.
25. Kopia av TT-telegram 20.49.

7

RYKTET SPRIDS

7.1 Via Text-TV...

Första gången ryktet når allmänheten via riksmidierna är när Text-TV kl 15.26 meddelar:

 KÄRNKRAFTSOLYCKA I SOVJET¹

En kärnkraftsolycka har inträffat i Sovjetunionen, enligt TT.

Olyckans omfattning är ännu inte känd.

Det har heller inte meddelats var den inträffat.

3-FEB-88 15:26 Page 137

Text-TV:s rapportering om ryktet den 3/2 finns samlad på tre sidor: 137, 138 och 139. Den första rapporten låg på sidan 137. Den uppdaterades sedan ett antal gånger och parallellt med detta lades först en, sedan två sidor till. Dessutom fanns nyheten med på löpsedel och indexsidor.

Nyheten om ryktet förmedlades till Text-TV genom TT:s flash-telegram. Man satte genast igång med att försöka få nyheten bekräftad. SSI kontaktades i detta syfte. Dessutom ringde man SMHI för att kontrollera vindriktningarna. Efter några minuters överväganden skrevs det första telegrammet ovan med direkt hänvisning till att uppgifterna kom från TT.²

Detta första telegram kompletteras sedan kontinuerligt med nya uppgifter:

KÄRNKRAFTSOLYCKA I SOVJET

En kärnkraftsolycka har inträffat i Sovjetunionen, rapporterar Statens Strålskyddsinstitut, SSI, enligt TT.

Inga uppgifter har lämnats om olyckans omfattning eller var den inträffat.

3-FEB-88 15:31 Page 137

KÄRNKRAFTSOLYCKA I SOVJET

En kärnkraftsolycka har inträffat i Sovjetunionen, rapporterar Statens Strålskyddsinstitut, SSI, enligt TT.

Inga uppgifter har lämnats om olyckans omfattning eller var den inträffat.

De/n/ internationella samarbetsorganisationen IAEA uppger dock att man inte fått någon rapport om någon olycka.

3-FEB-88 15:33 Page 137

I det meddelande som går ut kl 15.43 talas det för första gången om ett rykte om en olycka:

"KÄRNKRAFTSOLYCKA I SOVJET"

En kärnkraftsolycka har inträffat i Sovjetunionen, rapporterar Strålskyddsinstitutet, SSI, enligt TT. Inga uppgifter har lämnats om olyckans omfattning eller var den inträffat.

Ryktena om en olycka började cirkulera i finans-kretsar i London och Frankfurt i går.

Uppgifterna har inte bekräftats från officiellt håll i Sovjetunionen. Inte heller Vita huset i Washington säger sig ha fått uppgifter om en olycka.

3-FEB-88 15:43 Page 137

I nästa meddelande tillfogas de nya uppgifter man fått vid förfrågan hos SSI:

Hos SSI kan personalen ännu inte bekräfta att någon olycka inträffat i Sovjet.

-Nej, vi tror att det rör sig om ett rykte.

Annars borde bl.a våra mätstationer på Öland och Gotland ha gett indikationer på en olycka, säger SSI-personal till Text-TV.

SSI har även varit i kontakt med det internationella atomenergiorganet IAEA i Wien. Inte heller där kan man med säkerhet säga om det inträffat en olycka.

3-FEB-88 15:56 Page 138

Arton minuter senare kompletteras uppgifterna från SSI med nyheten om att SSI genomför en extra kontroll av sina mätstationer:

 SSI KONTROLLERAR MÄTSTATIONER

Strålskyddsinstitutet (SSI) genomför nu en extra kontroll av samtliga mätstationer i landet. De beräknas vara färdiga vid 17.30-tiden. Vid 15-tiden hade inga höjda värden uppmätts. -Nej, vi tror det rör sig om ett rykte. Annars borde våra mätstationer på bl.a Gotland ha gett indikationer på en olycka, säger SSI-personal. Vindarna över Sverige blåser nu från syd, alltså inte från Sovjetunionen.

3-FEB-88 16:14 Page 138

Text-TV sänder ytterligare fem meddelanden under eftermiddagen och kvällen. Dessa är formulerade utifrån en ökad skepsis beträffande ryktets sanningshalt och från och med meddelandet kl 17.15 utgår man definitivt från att ryktet är falskt.

7.2 ... och "Efter tre" i P3

Riksradios program 3 förmedlade liksom Text-TV innehållet i TT-telegrammet till allmänheten. Genom P3:s förmedling nådde ryktet ut till bredare kretsar av allmänheten några minuter efter att Text-TV:s abonnenter kunnat ta del av det.

Under eftermiddagen den 3 februari sändes i P3 programmet "Efter tre" med Ulf Elving som programledare. Programmet, som började kl 15.00, är en blandning av reportage, musik, trafikmeddelanden och nyheter.

Kl 15.21 nås Efter tre-redaktionen av TT:s flash-telegram. Tolv minuter senare, efter ett reportage om bantning åtföljt av musik, får Ulf Elving meddelandet om en sovjetisk kärnkraftsolycka:³

(Ulf Elving:)"George Benson sjöng 'Beyond the sea'. Det har handlat mycket om mat och om att inte få äta och att få äta i dagens första timme av Efter tre. Vi talade om bantning nyss, från 150 till 75 kg. Så småningom skall vi följa tävlingen om årets kock. Nu har vår reporter Hans G. Sundell gått ut på stan... och... frågat.... Först får jag ett telegram här som berättar att en kärnkraftsolycka har inträffat i Sovjetunionen. Kl 15.21 kom ett il-telegram som berättar om en kärnkraftsolycka i Sovjetunionen. Vi vet inte mer om det nu.... vi återkommer så fort vi vet någonting och kopplar in Ekot när fler fakta finns att berätta om kärnkraftsolyckan i Sovjetunionen alltså. Låt oss tillsvidare fortsätta då med temat mat...."

Sju minuter senare, kl 15.41, återkommer Elving med nyheten om att en kärnkraftsolycka har ägt rum:

(Ulf Elving:) "Vi vet ännu ingenting mer om kärnkraftsolyckan i Sovjet, om storleken av den eller var den har ägt rum. Men vi återkommer så snart vi känner till mer om det."

Nästa inslag kommer kl 15.47 och då talas det för första gången om ett obekräftat rykte:

(Ulf Elving:) "Uppgifterna om kärnkraftsolyckan i Sovjet är än så länge obekräftade och bygger på rykten från England, får vi veta. På strålskydds-institutet vill man...kan man inte bekräfta att någon olycka skulle ha ägt rum. Det finns alltså ingen anledning att vara orolig just nu. Ett trafik-meddelande..."

Kl 15.53 fyller man på med ytterligare uppgifter om ryktet, bl.a resultaten från de första mätningarna:

(Ulf Elving.) "Danny Keaye och 'Eat, eat, eat'. Ja, man kan äta lugnt än så länge. Vi kan lugna alla lyssnare med att man på kärnkraftverket i Forsmark inte har mätt någon förhöjd radioaktivitet - det finns inga tecken på förhöjd radioaktivitet och det blåser ändå vindar öster ifrån.

Allt mer börjar det luta åt att det här är ett rykte som har sin upprinnelse på valutabörsen i London. Därifrån kom i alla fall först uppgifterna om kärnkraftsolyckan i Sovjetunionen, som inte går att få bekräftade någonsans och någon förhöjd radioaktivitet kan alltså inte märkas."

Försök att kontrollera uppgifterna görs, bl a tar Efter tre-redaktionen kontakt med SSI:s informationsavdelning. Resultatet av denna kontroll meddelas lyssnarna kl 15.56:

(Ulf Elving:) "Birgitta Kempe, som är informationsansvarig på Statens strålskyddsinstitut, säger till Efter tre att hon nu kollat med Försvarets forskningsanstalt och med finska strålskyddsinstitutet och med egna mätstationer, och ingenstans lyckats mäta upp någon förhöjd radioaktivitet. Det il-telegram från TT som kom 15.21 om en kärnkraftsolycka i Sovjet, har alltså inte kunnat bekräftas."

I Eko-sändningen kl 16.00 är naturligtvis ryktet om en kärnkraftsolycka i Sovjetunionen den självklara huvudnyheten:

(Speaker:) "Rykten har börjat cirkulera om att en kärnkraftsolycka skulle ha ägt rum i Sovjetunionen. Ekots Gunnar Gramnäs har talat med chefen för Statens strålskyddsinstitut, Gunnar Bengtsson.

(Gunnar Gramnäs:) "Ja, Gunnar Bengtsson berättade för ett par minuter sedan för oss att ryktena om en ny kärnkraftsolycka i Sovjetunionen nått strålskyddsinstitutet under eftermiddagen från flera håll i Europa, som han uttrycker saken. Han vill dock inte namnge någon av de här källorna.

För en timme sedan avlästes SSI:s samtliga mätstationer runt om i Sverige och inget visade, enligt Gunnar Bengtsson, på någon anmärkningsvärd hög grad av strålning. SSI har sedan dess varit i kontakt med de finländska myndigheterna som inte heller kunnat avläsa några förhöjda strålvärden vid

sina mätstationer. Just nu råder sydliga vindar över Sverige, vilket innebär att vi inte får in något från Sovjetunionen. Men det utesluter ju inte att en ny olycka kan ha inträffat någonstans i Sovjetunionen och att effekterna av den når andra platser i Europa. Enligt Gunnar Bengtsson håller just nu SSI på att kontakta sina systerorganisationer runt om i hela Europa, men ingen myndighet här i landet har alltså fått någon som helst bekräftelse på att det hänt en ny kärnkraftsolycka i Sovjetunionen."

(Speaker:) "På kärnkraftverket i Forsmark har man satt in all tillgänglig personal för att mäta om man kan se några utslag på höjd radioaktivitet i luft och mark. Nu, klockan 15.20, så visade mätinstrumenten inga utslag, men mätningarna fortsätter regelbundet."

På Vattenfall känner man inte heller till något om en eventuell kärnkraftsolycka. Vattenfalls informationschef Helge Johnsson, säger att man hittills inte har fått några rapporter om förhöjd radioaktivitet ifrån Vattenfalls egna anläggningar.

Riksradios korrespondent i Moskva, Kjell-Albin Abrahamsson, hade vi kontakt med strax före kl 16. Han hade inte fått några uppgifter som tyder på att en olycka skulle ha inträffat i Sovjetunionen. Svenska ambassaden i Moskva uppger till vår korrespondent att inga kontakter har tagits med de sovjetiska myndigheterna ännu. Det finns ett avtal om förvarning vid eventuella kärnkraftsolyckor. Det skrevs på av Sverige och Sovjetunionen i samband med den sovjetiske regeringschefens Stockholmsbesök för tre veckor sedan.

Enligt nyhetsbyrån Reuters avfärdar tillförlitliga sovjetiska källor i London att någon kärnkraftsolycka skulle ha inträffat i Sovjetunionen. Igår kom uppgifter från Sovjet om att tvåtusen människor hade evakuerats under kort tid efter en olycka med en gifttransport.

Ifrån IAEA, den internationella atomenergimyndigheten, så har, enligt vad Ekot erfar nu för en liten stund sedan, svenska Vattenfall meddelat att de finska strålskyddsmyndigheterna uppger förhöjda värden av strålning."

(Speaker:) "Lars-Gunnar Erlandsson"

(Reporter:) "Ja, vi fick alldeles nu in ett meddelande i studion som säger att de svenska kärnkraftsmyndigheterna just nu gör en ytterst noggrann kontroll av sina strålmätare runt om i landet. De här extra kontrollerna av mätarna skall vara avslutade inom en och en halvtimme."

(Speaker:) "Då kan vi återkomma till kärnkraftsolyckan i nästa sändning i P3 kl kvart i fem."

Övriga nyheter..."

I avannonsen nämns ryktet återigen:

(Speaker:) "Det finns alltså rykten om att det skulle börja cirkulera... har alltså börjat cirkulera om en kärnkraftsolycka som skulle kunnat äga rum i Sovjetunionen. Men Statens strålskyddsinstitut har alltså ännu inte kunnat bekräfta några som helst uppgifter om att det skulle vara en olycka. Mer nyheter kvart i fem..."

Noter:

1. Kopia från Text-TV:s interna arkiv. Detsamma gäller övriga Text-TV-telegram i avsnittet.
2. Enkät svar från Torbjörn Johansson, Text-TV, Sveriges Television.
3. Bandkopia från programarkivet vid Sveriges Riksradio AB. Detta är källa för samtliga följande citat i detta kapitel.

8

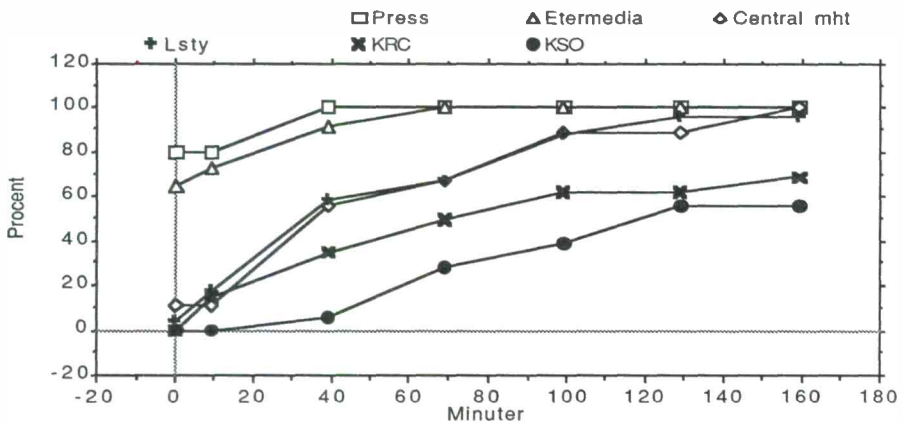
RYKTET NÅR MYNDIGHETERNA

8.1 Spridningshastighet

Från det ögonblick när TT sänder ut sitt flash-telegram får ryktesprocessen verklig fart och inom några minuter har den nått så gott som samtliga nyhetsredaktioner i landet. Som framgått ovan dröjer det inte många minuter förrän Text-TV:s och P 3:s publik har nåtts av ryktet. Strax därefter får många myndigheter inom strålskydds- och räddningstjänstområdet vetskap om ryktet genom journalister som hör av sig med frågor.

I nedanstående figur anges hur snart medierna och befattningshavarna på olika myndighetsnivåer nås av ryktet.

Figur 2 Ryktets spridningshastighet; procent kumulativt

Förkortningar: Central mht: Centrala myndigheter, Lsty: Länsstyrelser, KRC: Kommunala räddningsschefer, KSO: Kommunstyrelseordföranden

8.1.1 Medierna

Nyhetsredaktionerna nås praktiskt taget omgående av TT-telegrammet. Åtta av tio tidningsredaktioner och knappt två tredjedelar av etermedieredaktionerna tar omedelbart del av meddelandet kl 15.21. Och efter ytterligare en halvtimme har samtliga redaktioner hos pressen och tio av totalt elva på etermediesidan nåtts av ryktet.

8.1.2 Myndigheterna

De centrala myndigheterna och länsstyrelserna nås senare av ryktet jämfört med medierna. Kurvorna för den centrala respektive den regionala nivån i diagrammet ovan baserar sig på enkätsvar dels från cheferna vid de centrala myndigheterna, dels från de räddningstjänstansvariga vid länsstyrelserna. Svaren anger den tidpunkt då dessa befattningshavare nåddes av ryktet och gäller alltså inte myndighetens personal som helhet.

Påfallande är att kurvorna för centrala myndigheter och länsstyrelser följs åt i diagrammet. Efter 40 minuter har drygt hälften av de undersökta myndigheterna på dessa nivåer fått informationen. Och efter en timme och fyrtio minuter har närmare nio tiondelar av de tillfrågade nåtts av ryktet. Det är också värt att notera att kurvornas lutning är brantast de första fyrtio minuterna; det är under denna första fas som ryktet sprids allra snabbast.

Bland de centrala myndigheternas chefer har de som kan betraktas som närmast berörda i den uppkomna situationen, dvs SKI, SSI, Miljö- och energidepartementet samt Räddningsverket, samtliga fått information om ryktet före kl 16. De chefer på denna nivå som nås senare, till exempel cheferna vid Statens Livsmedelsverk(16.10),

Socialstyrelsen (16.45) och SMHI (17.45), är knappast heller i behov av någon skyndsam information i samband med händelser av det här slaget.

Bland de för strålskyddsberedskapen ansvariga tjänstemännen vid länsstyrelsernas försvarsenheter har fjorton av totalt 24 nåtts av ryktet senast kl 16.00, dvs ca 40 minuter efter TT-flaschen.

En analys av hur snabbt ryktet når de ansvariga vid länsstyrelserna visar ett tydligt geografiskt mönster som av allt att döma sammanhänger med Tjernobylnedfallets utbredning. I de län som drabbades värst 1986 når ryktet som regel snabbare fram än i de andra länen. Detta framgår av att Norrlandsläna och de östligt belägna läna i Svealand och Götaland nås av ryktet före kl 16, medan övriga län, dvs västliga län i Svealand och Götaland, till övervägande delen nås senare.

Närmare bestämt anger samtliga enkätsvar från Norrlandsläna att ansvarig tjänsteman där fick vetskap om ryktet före denna tidpunkt. I Svealand och Götaland är motsvarande andel knappt hälften. Om vi drar en linje i nord-sydlig riktning genom dessa två landsdelar med utgångspunkt från Tjernobylnedfallets utbredning så visar det sig att i läna öster om denna linje når ryktet i sex fall av sju fram före kl 16, medan detta endast gäller för tre av sjutton län väster om denna linje. Gränsen har då dragits så att Kopparbergs, Örebro, Jönköpings, Kronobergs och Blekinge län förts till de västligt belägna tillsammans med läna väster därom.

Det finns alltså ett tydligt samband mellan erfarenheterna efter Tjernobyln och hur snabbt försvarsenheterna informeras om ryktet den 3 februari 1988. De länsstyrelser som har egna erfarenheter av problemen i samband med Tjernobylyolyckan tycks ha bättre upparbetade och mer alerta informationskanaler än övriga länsstyrelser.

Det kan tilläggas att ett av de tre västligt belägna länen i södra Sverige som nås av ryktet före kl 16 är ett kärnkraftslän, nämligen Malmöhus. De övriga två är Göteborgs och Bohus län respektive Kristianstads län. Det andra kärnkraftslänet i södra Sverige, Hallands län, nås av ryktet kl 17.05.

I några fall når ryktet alltså inte fram förrän efter kl 17. Vid sidan av nyss nämnda Hallands län, där SOS-centralen via personsökare når verkställande beslutsfattare kl 17.05, gäller detta Älvsborg län, där försvarsdirektören via Rapport i TV 2 får höra om ryktet kl 19.30, och Skaraborgs län, där ansvarig sektionschef nås i hemmet av SOS-centralens larm kl 17.10 .

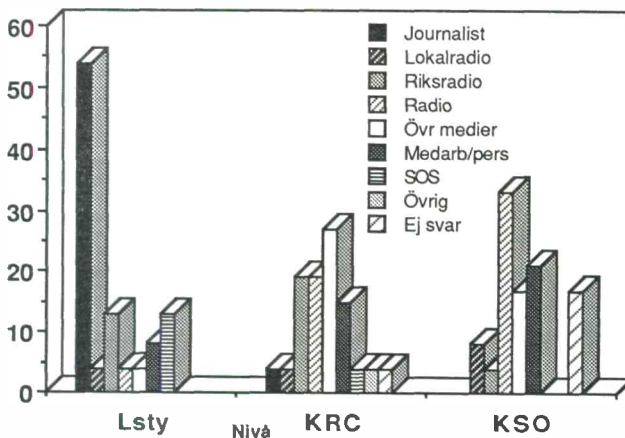
På den kommunala nivån når ryktet i regel fram senare än på den regionala nivån. Räddningscheferna får dock genomgående informationen tidigare än kommunstyrelseordförandena, att döma av de svar vi fått in. Men också i förstnämnda kategori är närmare tio av 26 ännu oinformerade om ryktet drygt två timmar efter TT-flaschen. I åtta fall av 26 hörde räddningscheferna ryktet först genom TV-nyheterna på kvällen.

Kommunernas politiska ledning i form av kommunstyrelsens ordförande kan knappast sägas ha varit särskilt berörd av ryktet. De får jämförelsevis sent kännedom om det - först ca två timmar efter TT-telegrammet har hälften av dem som angett en bestämd tidpunkt fått höra om ryktet. Det är också påfallande många - fem av 24 - i denna grupp som inte minns vid vilken tidpunkt eller på vilket sätt nyheten förmedlades till dem.

8.2 Förmedlingsätt

I följande diagram redovisas hur de räddningstjänstansvariga vid länsstyrelsernas försvarsenheter samt räddningscheferna och styrelseordförandena i kommunerna fick vetskap om ryktet. Underlaget är de svar vi fått in på en öppen fråga i enkäten.

Figur 3 Förmedlingsätt; procent

Betydelsen av det ofta välutvecklade kontaktnätet mellan medierna och den regionala beredskapsorganisationen i händelse av en kärnkraftsolycka - och rykten om en sådan - framgår tydligt i figuren. Det är journalisterna som först får meddelandet och därefter tar kontakt med länsstyrelsens försvarsenhet för att få kompletterande information. I över hälften av svaren från försvarsenheterna uppges att ryktet förmedlades av journalister på detta sätt. Däremot är det endast en kommunal räddningschef som fått ryktet denna väg.

I övrigt visar diagrammet radions betydelse som snabb förmedlare av information. Om man lägger samman det totala antalet svar från försvarsenheter, kommunala räddningschefer och styrelseord-

förändren som uppger att radion i någon form gav dem första informationen om ryktet, så utgör denna andel 36 procent av samtliga svar. Siffrorna för olika radiokanaler är osäkra då drygt hälften av de svar som hänvisar till radion är ospecificerade. Detta är i och för sig inte förvånande - det kan vara svårt att någon vecka efteråt erinra sig i vilket program man först hörde ryktet - men det medför att resultaten är svårtolkade med avseende på de olika kanalernas betydelse i sammanhanget.

Av svaren framgår följaktligen att övriga medier i mindre utsträckning har varit källa till myndigheternas första information om ryktet. Av totalt tolv svar som anger något annat massmedium än radio nämner tio TV. I ett fall uppges att den första informationen förmedlades av en tidning.

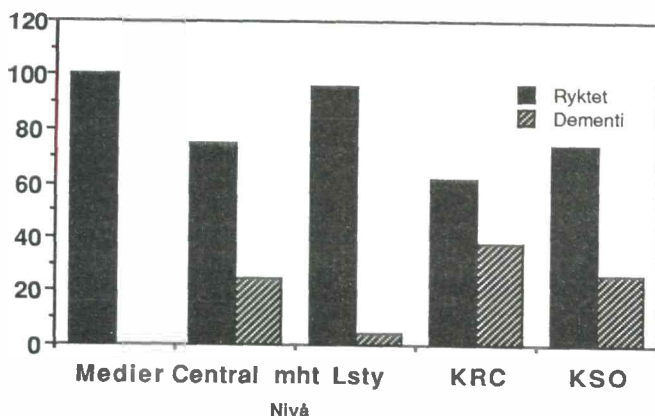
För länsstyrelsernas räddningstjänst är länsalarmeringscentralerna en viktig informationskanal vid olyckor och katastrofer, främst avsedd att fungera när andra informationsvägar inte är lika effektiva, till exempel nattetid. Vid den tid på dagen då ryktet spreds var denna kanal av mindre betydelse, som framgår ovan. Tre räddningstjänstansvariga vid försvarsenheterna och en räddningschef uppger att de fått den första informationen om ryktet denna väg.

8.3 Vilken version nåddes man av?

I vår enkät ställdes en fråga om innehållet i det första meddelande man fick angående den påstådda kärnkraftsolyckan i Sovjetunionen: "I vilken version fick du allra först höra talas om nyheten - som en uppgift om en verklig (eller förmodad) olycka eller som en dementi av den felaktiga nyheten/uppgiften?"

I stapeldiagrammet nedan framgår att medierna av naturliga skäl uteslutande nås av den första versionen, dvs som en nyhet om en faktisk olycka, medan myndigheterna i större utsträckning får del av nyheten i den dementerade versionen.

Figur 4 Uppfattad första version av ryktet; procent

Två av åtta tillfrågade chefer vid de centrala myndigheterna får ryktet förmedlat till sig i en tidigare version än den som TT förmedlade i sitt första telegram. Det gäller dels SSI, som får ett telefonsamtal från KSU, dels statsrådet Birgitta Dahl som först blir uppringd av sin västtyska kollega och dessutom via sin sekreterare får den information som SSI har förmedlat till Miljö- och energidepartementet ungefär kl 15.20.

Fyra av dessa åtta chefer får sin första information om ryktet i form av återgivningar av TT:s första telegram via medier, journalister eller medarbetare. SKI:s chef får således nyheten genom en journalist vid Radio Västmanland, chefen för RV genom en medarbetare som tar kontakt via biltelefonen, chefen för FOA genom informationschefen och chefen för LBS via ett telefonsamtal från en medarbetare. Tre av cheferna på central nivå får första gången höra om ryktet i form av en dementi. Det gäller SLV, SoS och SMHI.

8.4 Ryktet når medborgarna

På uppdrag av Styrelsen för psykologiskt försvar genomförde SIFO den 8 och 9 februari 1988 en riksrepresentativ undersökning av hur personer i åldern 16 år och äldre blev informerade om ryktet den 3 februari. Eftersom arbetssättet var telefonintervjuer har hushåll utan telefon uteslutits. Sammanlagt 405 personer besvarade frågorna.¹

När intervjuerna genomfördes hade det alltså förflutit en knapp vecka sedan ryktesdagen. 93 procent av de tillfrågade hade vid intervjutillfället hört talas om ryktet. Över hälften av dem som hört talas om ryktet fick höra det genom radion. På frågan: Hur fick Du allra först reda på uppgiften om kärnkraftsolyckan?, svarar 56 procent av dessa 'radio', 23 procent 'TV', 9 procent 'tidningar' och 10 procent 'personliga samtal'. Två procent är tveksamma eller vet ej.

Ungefär en tredjedel av de 93 procent som hört om ryktet fick den första informationen mellan kl 15 och 16, enligt svaren på frågan: "Vid ungefär vilken tidpunkt hörde Du allra först talas om uppgiften om kärnkraftsolyckan?" Svaren fördelar sig enligt följande för de tre första heltimmesintervallen. Kl 15-16: 31 procent, kl 16-17: 14 procent och kl 17-18: 5 procent. 4 procent uppger att de först hörde om ryktet efter kl 21, medan 23 procent är tveksamma eller vet ej.

Det är således en tämligen stor del av den svenska befolkningen som nås av ryktet redan under den första timmen efter TT:s flash-telegram. Detta framgår även av svaren på frågan: "När Du allra först hörde talas om detta sades det då att det var en verklig olycka ELLER att det var ett osant rykte?" 42 procent svarar att de först

fick nyheten i form av ett meddelande om en verklig olycka, 46 procent som ett osant rykte medan 10 procent svarar att de är tveksamma eller att de ej vet.

De dementier som gick ut via TT och medierna resulterade alltså i att det var fler som redan första gången de hörde om ryktet fick klart för sig att det var obestyrkt än som fick höra det i form av en nyhet om en verklig olycka. Men trots att dementierna snabbt nådde ut till allmänheten, bland annat på grund av den relativt gynnsamma tidpunkten, så är det en betydande del av befolkningen över 16 år som först nås av flash-telegrammets korta meddelande om en kärnkraftsolycka.

8.5 Tilltron till flash-telegrammet

Ryktet fick stor spridning genom att medierna förmedlade det vidare till myndigheter och medborgare. Som framgått är främst radion betydelsefull i detta sammanhang. Avslutningsvis ska vi i det här kapitlet ta upp frågan om redaktionernas tilltro till TT:s telegram.

I enkäten till nyhetscheferna ingick en fråga om hur de bedömde trovärdigheten dels hos TT:s första telegram, dels hos dementierna av det första telegrammet. Vid tolkningen av svaren finns det skäl att notera att det i efterhand torde ha varit frestande för respondenterna att markera en viss tveksamhet inför det första telegrammet. Slående är dock att 19 av sammanlagt 22 nyhetschefer svarar ja på frågan: "Uppfattade du nyheten som trovärdig ALLRA FÖRST?". Endast två ger någon form av nekande svar och en redaktör svarar "Minns ej".

Nästan exakt likadant svarar nyhetscheferna på frågan: "Uppfattade du DEMENTIN som trovärdig?". 19 svarar "Ja" och 2 "Nej" eller "Inte tillräckligt trovärdig för att avbryta den egna kontrollen", medan samma respondent som tidigare svarar att han ej minns.

Det kan tilläggas att endast ett av ja-svaren på den första frågan är försett med någon slags reservation eller komplettering. Således skriver redaktören vid Text-TV: "Ja, men med stor skepsis".

Sammanfattningsvis är det tydligt att nyhetsredaktionerna har mycket stor tilltro till TT som källa. Efter händelsen den 3 februari 1988 är det nära till hands att tillägga: kanske alltför stor. Och oavsett tilltron till TT så är det till sist och syvende redaktionens ansvar att ej sprida ogrundade uppgifter.

Noter:

1. Samtliga uppgifter i avsnitt 8.4 är hämtade från SIFO-undersökningen "Kärnkraftsolycka. Telefonintervjuer 8-9 februari 1988".

9

REAKTIONER

9.1 Mediernas kontakter

Vi har redan sett att ryktet genom mediernas förmedling snabbt når ut till stora delar av befolkningen, vilket bland annat förklaras av det förtroende redaktionerna har till TT:s telegram. Och att riksradians P 3 och Ekot tar upp ryktet i sina sändningar har vi också kunnat konstatera. Men vilka övriga aktiviteter inom medierna sätts igång av TT-flaschen? Genom enkätsvar från ett urval tidningar och radio- och TV-redaktioner kan vi besvara frågan. Det är främst ett ofta intensivt arbete för att få kontakt med ansvariga myndigheter och andra insatta källor som initieras av flash-telegrammet kl 15.21.

9.1.1 Tidningspressen

I följande tabell redovisas de kontakter, exklusive kontakter med egna korrespondenter, som tidningarna tar för att få ytterligare information efter TT-flaschen.

Tabell 2 Pressens källor

	<u>AB</u>	<u>DN</u>	<u>EXP</u>	<u>SvD</u>	<u>AB-G</u>	<u>EP</u>	<u>HN</u>	<u>TL</u>	<u>NA</u>	<u>NWT</u>	<u>GD</u>
IAEA	X	X ¹	X	X ²							
Reg./Dep	X		X	X ²							
RV										X	
SSI	X	X	X	X							
SMHI				X ²							
FOA			X								
K-kraftv.	X		X	X	X		X				X
TT		X		X ²							
Lsty.											X
Kom.					X						X

1.Uppgift från artikel i DN 880204. 2.Uppgift från artikel i SvD 880204.

Förkortningar: AB:Aftonbladet, DN:Dagens Nyheter, EXP:Expressen, SvD:Svenska Dagbladet, AB-G: Arbetarbladet, EP: EnköpingsPosten, HN: Hallands Nyheter, TL: Ljusnan, NA: Nerikes Allehanda, NWT: Nya Wermlands-Tidningen, GD: Gefle Dagblad.

Resultaten ovan baserar sig dels på enkätsvar, dels på en granskning av rikstidningarnas artiklar den 4 februari, alltså dagen efter ryktesspridningen. Detta för att få en möjlighet att bedöma enkätsvarens utförlighet. I de fall artiklarna visar att kontakter har tagits, som ej redovisats i enkätsvaren, har dessa kontakter särskilt angetts i tabellen. Det framgår att SvD har givit ofullständiga svar på enkäten. Men i övrigt är överensstämmelsen god mellan enkätsvaren och artiklarnas innehåll.

Rikspressen respektive landsortspressen redovisar olika slags kontakter i samband med ryktet den 3 februari. Rikstidningarna söker sina kontakter på internationell (IAEA) och central nationell nivå (regering och departement, SSI och TT). Även kärnkraftverken kontaktas av rikspressen.

Även om enkätsvaren måste tolkas försiktigt i kvantitativt hänseende, så förefaller det ändå vara tydligt att lokalpressen i de flesta fall väljer att avvakta och alltså tar få eller inga egna kontakter.

Undantagen är tidningarna i Gävle. Arbetarbladet och Gävle Dagblad kontaktar Forsmark. Dessutom tas kontakt med kommunens miljö- och hälsoskyddskontor och med länsstyrelsen. Dessa kontakter kan antagligen ses som en direkt följd av att Gävle drabbades av Tjernobylyolyckan. Det fanns en särskild beredskap i Gävleområdet efter erfarenheterna 1986, som även inbegrep kunskapen om vem man skulle vända sig till lokalt för att få information.

9.1.2 Etermedier

Tabell 3 Etermediernas källor

	<u>RU</u>	<u>RG</u>	<u>RV</u>	<u>RJ</u>	<u>RJä</u>	<u>RM</u>	<u>SVT/G</u>	<u>SVT/N</u>	<u>SVT/U</u>	<u>SVT/Ö</u>	<u>SVT/TEXT</u>
Reg/Dep.						X					X
RV										X	
SSI			X			X		X			X
SMHI			X		X	X	X				X
FOA									X		
K-kraftv.	X					X	X	X		X	
Lsty.		X	X		X	X					
Övrigt											X ¹

1.Nyhetsbyrån AP

Förkortningar: RU: Radio Uppland, RG: Radio Gävleborg, RV: Radio Västerbotten, RJ: Radio Jönköping, RJä: Radio Jämtland, RM: Radio Malmöhus, SVT/G: Sveriges Television, Göteborgsdistriktet, -/N: Norrköping, -/U: Umeå, -/Ö: Örebro, -/TEXT: TEXT-TV

Alla etermedier utom Radio Jönköping företar någon form av egna kontroller. De mest frekventerade myndigheterna är SMHI, SSI och länsstyrelserna. Även kontakter med kärnkraftverken är vanliga. Inget av etermedierna nämner kontakter med IAEA eller kommunen, varför dessa ej finns med i denna tabell.

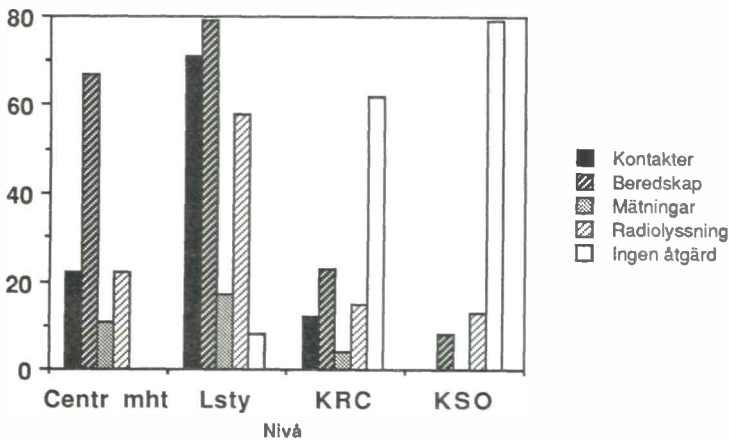
Lokalradiostationerna kontaktar i regel endast länsstyrelserna. Knappt hälften av de tillfrågade uppger att de ringde upp kärnkraftverk - i samtliga fall rör det sig om radio- och TV-redaktioner som har kärnkraftverk på ganska nära håll.

9.2 Myndigheternas åtgärder

9.2.1 Typ av åtgärder

Myndigheternas åtgärder varierar beroende på hur snabbt de nås av ryktet - i vissa fall finns det ingen anledning till åtgärder eftersom ryktet redan har dementerats. Nedanstående diagram bör alltså läsas med tidsperspektivet i åtanke (se figur 2, s 75). Staplarna visar hur stor andel av svarande myndigheter på respektive nivå som vidtagit en viss åtgärd.

Figur 5 Åtgärder hos myndigheter på olika nivåer: procent

Förkortningar: Centr mht: Centrala myndigheter, Lsty: Länsstyrelser, KRC: Kommunala räddningschefer, KSO: Kommunstyrelseordföranden

Utöver kontakter med instanser utanför den egna myndigheten (se följande avsnitt) vidtar myndigheterna på central eller länsnivå i regel någon form av beredskapshöjande åtgärder. Till "beredskap" räknas sådana åtgärder som inte faller under "kontakter" eller "mätningar"; i de flesta fall handlar det om åtgärder för att under-

lätta samband inom organisationen och att informera personalen. Resultaten tyder i detta avseende på att en relativt hög beredskap snabbt upprättas vid de flesta ansvariga myndigheter.

Vad gäller mätningar på länsnivå så initieras sådana i fyra län: Gotlands, Blekinge, Gävleborgs och Västerbottens län. Dessutom kan återigen konstateras hur väsentlig radion är som informationskanal för länsstyrelserna i en situation som denna.

På kommunal nivå vidtas oftast ingen åtgärd. I några fall förekommer dock beredskapshöjande åtgärder. I sex fall av åtta gäller detta kommuner som särskilt berördes av nedfallet från Tjernobyl. Mätningar förekommer endast i ett fall på kommunal nivå, nämligen i Karlskrona kommun.

9.2.2 Myndigheternas kontakter

Av enkätsvaren framgår vilka kontakter som togs av myndigheterna med anledning av ryktet. Dessa svar har sammanställts efter myndighetsnivå i tabellen nedan.

Tabell 4 Vilka kontakter tas av myndigheter på olika nivåer

	<u>CENTR. MHT</u>	<u>LSTY</u>	<u>KRC</u>	<u>KSO</u>
ANTAL RESPONDENTER	8	24	26	24
IAEA	2	-	-	-
Utl myndighet	1	-	-	-
Utl kärnkraftverk	1	-	-	-
SSI	3	12	-	-
SMHI/Övrig vädertjänst	1	4	-	-
Reg/Dept	1	-	-	-
Övr central myndighet	2	2	-	-
Länsstyrelse (annan)	-	6	3	-
Övr regional myndighet	-	3	-	-
SOS-AB	-	10	1	-
Svenska kärnkraftverk	-	3	-	-
Kommun (annan)	-	5	-	-
Övrig kommunal myndigh	-	-	2	2
Medier, inkl TT	-	3	-	1
Övriga kontakter	1 ¹⁾	4	1	-

1) Vattenfall

Centrala myndigheter: allmänt

Kontaktmönstret innebär att myndigheterna företrädesvis söker information och samband på samma eller högre nivå. Sålunda kan man t ex se att de centrala myndigheterna uteslutande tar kontakt med andra centrala myndigheter eller med utländska och internationella instanser. Svenska Kärnkraftsinspektionen (SKI) står för de flesta utländska kontakterna; man har kontakt med IAEA, STUK - den finska motsvarigheten till SSI -, det finska kraftbolaget TVO samt med IVA:s tekniska attaché i Moskva. Miljö- och energidepartementet, vilket har fått ryktet från SSI, som i sin tur hänvisar till KSU, kontaktar KSU för bekräftelse och UD för att kontrollera om ytterligare uppgifter föreligger samt för att förbereda eventuella instruktioner till ambassaderna. Departementet har även kontakt med IAEA. De utländska kontakterna tas för att i ett tidigt skede kontrollera om ryktet har bekräftats utanför Sverige.

SSI ¹

Strax efter sin återkomst till SSI kl 15.30 beordrar generaldirektören (GD) samling i Haga tingshus, den lokal varifrån den centrala ledningen av analys- och strålskyddsarbetet utövas i katastrof- eller tillbudssituationer. GD beger sig till tingshuset kl 15.45. Via fasta sökare meddelas personalen i huvudbyggnaden vid Karolinska sjukhuset. I båda byggnaderna får den församlade personalen en orientering om läget.

För att möta den växande telefonanstormningen upprättas en telefonsvararservice genom att sex personer i personalen avdelas för detta. Kontakter har redan tidigare tagits med Miljö- och energidepartementet och med IAEA. I samband med samlingen kl 15.45 beslutar man att kontakta också SKI, SRV och SMHI. En ABAB-vakt rekryteras för att svara för ordningen vid inpasseringen till tingshuset. SSI beslutar även att informera samtliga länsstyrelser. Med början kl 16.45 sänds följande telefax-meddelande ut:

STOCKHOLM DEN 3 FEBRUARI 1988 KL 16.30

Ett rykte har uppstått om en kärnkraftsolycka i Sovjet.

Inga förhöjda nivåer har observerats vid de svenska mätstationerna som lästes av kl 15.00.

Den finska strålskyddsmyndigheten rapporterar inte heller några förhöjda nivåer.

SSI har varit i kontakt med IAEA i Wien och de har inte heller något att rapportera.

Strålskyddsinstitutets beredskapsorganisation fortsätter att undersöka om det finns någon grund för ryktet.

B Åke Persson ²

Det tar ca 1 tim att sända ut meddelandet. Under tiden håller GD och informationschefen vid SSI en presskonferens med de journalister som hade samlats i Haga tingshus.

En ny genomgång av läget inleds kl 17.00. Det konstateras därvid att ryktet fortfarande varken kan bekräftas eller helt dementeras. Dock har Sovjetunionen dementerat. Ryktets ursprung uppfattas som oklart. Bedömningen görs emellertid att ryktet ter sig allt mindre sannolikt.

Kl 17.30 tar Gunnar Bengtsson kontakt med SKI som informerar om sina kontakter med bland annat IAEA, där man inte har några indikationer på någon olycka. SKI ber SSI framhålla för medierna hur olyckligt det är att rykten av det här slaget kommer i svang.

Kl 17.40 hålls en avslutande presskonferens varvid Bengtsson meddelar att både SKI och SSI ska stänga för dagen. Dessförinnan har man dock ett informationsmöte för personalen. Inget nytt har framkommit. Från Finland har strålskyddsmyndigheten dementerat uppgifterna om förhöjda strålningsvärden. SSI gör nu bedömningen att ryktet är falskt och att informationsberedskapen kan avvecklas. Detta meddelas tidigare larmade organisationer via telefon. Per telex (start kl 18.20) och telefax (start kl 18.55) kontaktas sålunda länsstyrelserna.

I detta meddelande nämns bland annat den finska dementin, det utsläpp som på förmiddagen skett vid neurologiska kliniken på Karolinska sjukhuset och möjligheten av att ett prov med IAEA:s system för internationella kontakter kan ha gett upphov till ryktet:

"Det kan inte uteslutas att ett sådant prov kan ha legat bakom uppkomsten av ryktet om olyckan." (Se bilaga 4 där meddelandet är återgivet in extenso.)

Länsstyrelser

Hälften av länsstyrelserna vänder sig till SSI för information. I övrigt är det bara i undantagsfall som länsstyrelserna tar kontakt med centrala myndigheter. Västerbottens län kontaktar FOA 4 med en förfrågan om omedelbar mätning och Norrbottens län kontaktar SRV.

I övrigt tar länsstyrelserna kontakt regionalt, t ex med andra länsstyrelser och SOS-AB i respektive län. Dessa kontakter kan t ex gälla experthjälp från annat län och meddelande om aktuella telefonnummer. De län som redovisar kontakter med kärnkraftverk är alla s.k "kärnkraftlän", dvs de har ett kärnkraftverk beläget inom länsgränsen.

Under "Övriga kontakter" redovisar länsstyrelserna i Göteborgs och Bohus län samt Västerbottens län kontakter med radiofysiska institutionen vid Göteborgs respektive Umeå universitet. Dessa kontakter gäller eventuellt bistånd med mätningar. Länsstyrelsen på Gotland har kontakt med polisen och Norrbottens län kontaktar SGAB i Luleå.

Kommuner

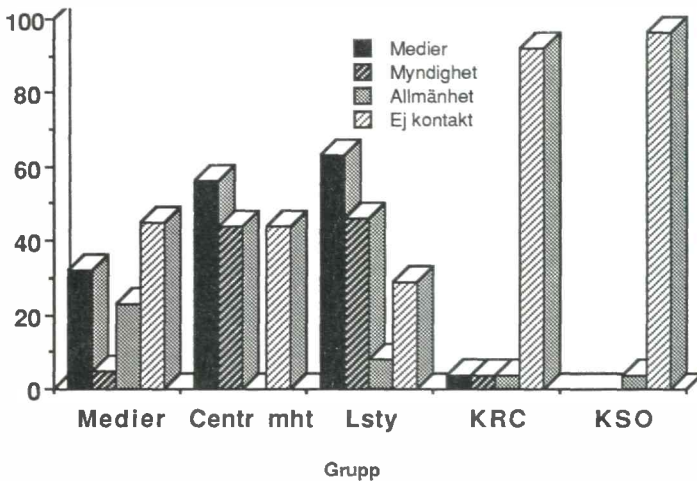
Kommunernas räddningschefer tog i några fall kontakt med länsstyrelsens försvarsenhet och i ett fall med SOS-AB. I övrigt är det endast kontakter med annan kommunal myndighet som redovisas, förutom i Umeå där man informerar polisen.

Endast två av totalt tjugofyra kommunstyrelseordföranden tar några kontakter med anledning av ryktet. I såväl Sjöbo som Jönköping tar kommunstyrelsens ordförande kontakt med räddningschefen för att förhöra sig om läget.

9.3 Vilka hörde av sig?

Förekom det att andra medier, myndigheter eller allmänheten hörde av sig med frågor och dylikt med anledning av ryktet? Staplarna visar andelen svarande på respektive nivå som redovisar att man har blivit kontaktad utifrån och av vem. Resultaten bör jämföras med dem som tidigare redovisats i detta kapitel.

Figur 6 Kontakter med anledning av ryktet; procent

Diagrammet bör tolkas försiktigt eftersom dataunderlaget är osäkert, särskilt vad beträffar de centrala myndigheterna där cheferna sannolikt har haft begränsade möjligheter att känna till i vilken utsträckning personalen i övrigt blev kontaktad utifrån. Dessutom torde frågan vara mindre relevant för flera av de centrala myndigheterna.

Bilden torde emellertid i stora drag vara korrekt. Mönstret är tydligt och överensstämmer med övriga resultat. Centrala och regionala myndigheter kontaktas först och främst av medierna. Över hälften i

båda dessa grupper av myndigheter blir uppringda av journalister som söker ytterligare information med anledning av ryktet. Även kontakter mellan myndigheterna förekommer i betydande utsträckning både centralt och regionalt.

Allmänheten hörs inte av på central nivå enligt de för oss tillgängliga uppgifterna. Däremot är det i ett par fall så att länsstyrelsens försvarsenhet blir kontaktad av allmänheten. Det gäller Gävleborgs och Norrbottens län.

Medierna hör i något större utsträckning av medborgare som blivit oroad av ryktet. I vissa fall är uppgifterna om detta osäkra - nyhetscheferna har uppgett att man "tror" att människor har hört av sig - och kan möjligen grunda sig på förväntade reaktioner hos allmänheten snarare än faktiska iakttagelser.

Slutligen kan tilläggas att om kärnkraftverken hade tagits med i undersökningen är det sannolikt att dessa hade uppgivit ett flertal kontakter, både från medier, myndigheter och medborgare. (Jämför avsnitt 9.1 ovan.)

9.4 Sammanfattande kommentar

Av medierna är det främst rikspressen och etermedierna som söker kontakt med olika informationskällor efter TT-flaschen. Lokalpressen tycks i regel avvakta. På myndighetssidan söker man information uppåt i organisationshierarkin, vilket ter sig naturligt med tanke på sakfrågans internationella karaktär. Men för SSI kan det medföra överbelastning när både medier och myndigheter samtidigt söker kontakt. Man hinner inte besvara alla förfrågningar. Därmed kan länsstyrelserna få svårigheter att inhämta erforderlig information, vilket i sin tur kan innebära att de förhindras bära det an-

svar i händelse av en kärnkraftsolycka som de enligt den nya räddningstjänstlagen är ålagda. Förbindelsen mellan dem och SSI är ju av avgörande betydelse i sådan situation.

I SSI:s egen rapport om ryktet den 3 februari förekommer en utvärdering, enligt vilken "övningen" anses ha utfallit positivt vad avser det nya avläsningssystemet för mätstationerna. Detta framhålls också i Bengtssons enkätsvar. Mindre positivt var kommunikationsproblemen både internt och i de externa kontakterna med medierna. Informations- och beredskapsenheterna fick inte information om ryktet tillräckligt snabbt. Att informationsenheten och beredskapsenheten är placerade i olika byggnader är en nackdel i krislägen. Vidare förekom brister i larmningen av personalen, liksom beträffande telefaxförbindelserna, vilka bedöms vara alltför långsamma. Rapporten föreslår mot denna bakgrund en komplettering av beredskapsplanen rörande icke förutsedda händelser.

Tilläggas bör att rutinerna beträffande SSI:s bevakning av medierna kan behöva ses över. Efter vad vi har förstått, förekom det ingen aktiv bevakning av TT:s telegram från SSI:s sida i samband med ryktet. Vid informationsenheten och beredskapsenheten tycks man ha varit ovetande om innehållet i de första TT-telegrammen.³ Det är inte säkert, men kan å andra sidan inte uteslutas, att kännedom om TT-meddelandena skulle ha medfört ett annat agerande än det som nu blev fallet. Man hade i alla händelser haft större möjligheter att inse vilken avgörande roll TT tillskrev SSI i samband med ryktes-spridningen.

Noter:

1. Uppgifterna bygger på SSI:s egen rapport, "Ryktet onsdagen den 3 februari 1988" när inte annat anges.
2. Ibid, bil 2.
3. Intervju 880219.

10

FEM LÄN

10.1 Uppsala län

10.1.1 Bakgrund¹

På olika sätt fick Tjernobylyolyckan konsekvenser för Uppsala län. Det var här som höjningen av strålningsnivåerna först upptäcktes i samband med en rutinkontroll av utpasseringen vid kärnkraftverket i Forsmark. Under några timmar den 28 april 1986 antogs det att strålningen härrörde från den egna anläggningen. Därigenom fick man i Uppsala en oväntad och lärorik erfarenhet av beredskapsproblemen i samband med en kärnkraftsolycka.

Men också i andra avseenden berördes länet av nedfallet från Tjernobyl. När det efter hand blev klart att radioaktiviteten inte kom från Forsmark, trodde man visserligen ett kort tag att det värsta var överståndet för länets del. Snart uppdagades det dock att Uppsala hörde till de län som hade drabbats av nedfallet.

Händelseutvecklingen efter Tjernobyl innebar bland annat för Uppsalas del en öppen konflikt mellan de centrala myndigheterna och länsmyndigheterna i frågor rörande lantbruket och informationen till jordbrukarna. Efter en kris i slutet av maj 1986 övertog länsmyndigheterna delar av ansvaret från de centrala myndigheterna.

10.1.2 Radio Uppland

På Radio Uppland (RU) uppmärksammas det första TT-telegrammet kl 15.21 den 3 februari 1988 omedelbart på grund av printerns ljudsignal. Per Torsner, som var nyhetsredaktör vid det aktuella tillfället, tar emot telegrammet. Han känner sig skeptisk på grund av telegrammets kortfattade innehåll och funderar en stund på dess trovärdighet. För att kontrollera uppgiften om olyckan ringer han länsstyrelsen och kärnkraftverket i Forsmark. Ingenting framkommer som styrker uppgiften om en sovjetisk kärnkraftsolycka.²

Några särskilda kontakter med TT eller centrala myndigheter tas ej under den tidsperiod på mellan en halv till en timme som redaktionen koncentrerar sina resurser på ryktet.³

Sammanlagt 4-5 personer är inkopplade på "nyheten". Men ändå anses inte denna nyhet egentligen vara något för RU, i varje fall inte förrän den på något mera påtagligt sätt påverkar bevakningsområdet. Och inför en sådan eventuell utveckling har man tämligen gott om tid på sig, varför någon brådskande insats ej är aktuell.

Trots den skepsis som finns mot TT-telegrammets innehåll känner man på redaktionen en skyldighet att informera om ryktet. Man går därför ut i P4-sändningen kl 15.47 med ett meddelande till allmänheten. TT:s telegram återges med reservationer:

(Speaker:) "Ja, vi bryter där/.../ för vi har ett viktigt meddelande. Per Torsner.

(Per Torsner:) "Ja, det är ju så här att enligt vad TT informerar om så har det inträffat en kärnkraftsolycka i Sovjetunionen och vi har varit i kontakt med Forsmarksverket där man ju gör regelbundna mätningar av radioaktivitet och dom har alltså inte än så länge uppmätt några förhöjda halter av radioaktivitet som det var i samband med Tjernobylolyckan. Så att... Och, men man fortsätter att göra mätningar ute på Forsmark. Den radiologiska

föreståndaren som han kallas håller på att göra mätningar där ute. Och vi har med oss på telefon också nu Lennart Österberg på länsstyrelsen som är ansvarig för beredskapen kring kärnkraften. Vad har du för informationer kring det här just nu?"

(Lennart Österberg:) "Ja, jag fick informationen via massmedia först och jag tog kontakt med SSI i Stockholm. Dom är för närvarande i kontakt med IAEA i Wien. Vi har ju en internationell överenskommelse som säger att om det inträffar något så ska IAEA underrättas. Jag har inte fått något besked därifrån ännu och det är inte bekräftat på något sätt än."

(PT:) "Så man vet inte helt säkert att det verkligen har inträffat en olycka?"

(LÖ:) "Nej det vet dom inte och SSI har på sina mätstationer, som sedan Tjernobyl inträffade har blivit automatiserade, så har dom ännu inte fått in några förhöjda värden så att ännu vet vi inte alls vad det är som har inträffat."

(PT:) "Och dom mätpunkterna finns..."

(LÖ:) "Dom finns utspridda på ett tjugofemtal platser över hela landet."

(PT:) "Och på dom mätpunkterna finns det alltså ingen förhöjd radioaktivitet ännu?"

(LT:) "För närvarande... för fem minuter sedan hade jag kontakt med SSI och där fanns inga förhöjda mätvärden."

(PT:) "Vet man någonting om var någonstans den här olyckan skulle ha inträffat?"

(LÖ:) "Nej ingenting. Jag har bara hört att det skulle vara någonstans i Sovjetunionen."

(PT:) "Har du talat med Forsmark också?"

(LÖ:) "Jag har inte talat med Forsmark än. Det har jag inte hunnit."

(PT:) "Det är tydligen så att där har man då kommit igång med mätningar och gjort en mätning ute vid hamnen och den mätningen visar alltså inga förhöjda värden. Och det är alltså än så länge helt obekräftade uppgifter detta om att det skulle ha inträffat ännu en kärnkraftsolycka i Sovjet så därför så får vi återkomma med mer information så snart vi vet mer. Tack så mycket Lennart Österberg. Vi återgår till programmet..." 4

Några minuter senare, kl 15.52, återkommer RU med ytterligare uppgifter kring ryktet. Reportern (PT) säger att uppgiften om en olycka kommer från SSI:

"Det kortfattade meddelande som vi fick för en stund sedan, det var ju bara det att en kärnkraftsolycka skulle ha inträffat i Sovjetunionen och nu har vi fått veta lite grann mera. Dom här uppgifterna kommer alltså från Statens Strålskyddsinstitut, SSI, som på eftermiddagen uppgav att en kärnkraftsolycka skett Sovjetunionen. Och det här, det är enligt rykten då från Finland så skulle den här olyckan ha inträffat. Och mer än så vet man inte och man kan alltså inte bekräfta att det skulle ha skett en olycka så att dom här uppgifterna får fortfarande anses som helt obekräftade..."⁵

Vid påannonseringen av eko-sändningen kl 16.00 understryker speakern att det inte finns några bekräftelser på ryktet:

"Vi kan alltså lugna med att det finns inga som helst uppgifter om förhöjd radioaktivitet någonstans i Sverige eller Finland just nu..."⁶

Våra intervjupersoner ger något olika uppgifter om vad som övertygade dem om att ryktet var falskt. Torsner, som tog emot TT-telegrammet, uppger att en uppgift om att de ryska myndigheterna hade dementerat ryktet var det avgörande. Han bedömde det som osannolikt att man från sovjetisk sida skulle våga att officiellt förneka en kärnkraftsolycka ännu en gång om den verkligen hade ägt rum. Andra medlemmar av redaktionen uppger att uppgiften att man inte märkt något i Forsmark var avgörande.⁸

I morgonsändningarna nästa dag följer RU upp sin tidigare information med ett inslag av följande lydelse:

"Ryktena i går om en ny stor, internationell kärnkraftsolycka fick många människor att ringa Forsmark. Telefonköer bildades då oroade ville ha besked om vilka halter radioaktivitet som kärnkraftverket uppmätt.

Vad som låg bakom det falska meddelandet om förhöjda nivåer radioaktivitet som tidningarnas telegrambyrå TT sände ut i går är ännu oklart. Men en möjlighet är att det var ett övningsmeddelande från internationella atomenergiorganet IAEA som av misstag tolkades som ett riktigt haveri.

Idag har statens strålskyddsinstitut SSI och statens kärnkraftsinspektion SKI avblåst den höjda beredskapen sedan det konstaterats att ryktet var falskt."⁹

10.1.3 Länsstyrelsen¹⁰

Olycksryktet når länsstyrelsen i Uppsala genom en reporter på ABC-Nytt som ringer ca kl 15.30. Denna första kontakt börjar som ett missförstånd: försvarsdirektören som tar emot samtalet tror till att börja med att journalistens frågor avser en stabsövning som är planerad att äga rum dagen därpå.

När det emellertid blir klart vad saken gällde kopplas journalisten över till avdelningsdirektör Lennart Österberg som ansvarar för beredskapen inför eventuella kärnkraftsolyckor. Han har inte hört något om ryktet tidigare och ber att få återkomma. Därefter ringer Österberg SSI som varken kan bekräfta eller dementera ryktet. SSI kan dock meddela att man inte har noterat några förhöjda mätvärden. Eftersom det kan förväntas bli svårigheter att komma fram via SSI:s växel utväxlas direkttelefonnummer.

För att höja informationsberedskapen vid länsstyrelsen informerar Österberg andra befattningshavare, bland annat ställföreträdande landshövdingen och informationschefen. Den senare ombeds se till att någon informationsansvarig stannar på myndigheten tills vidare.

Kontakt tas vidare med den militära vädercentralen i länet eftersom det är upptaget vid SMHI. De aktuella vindriktningarna innebär att en eventuell sovjetisk olycka inte omedelbart skulle beröra Sverige, men vindriktningen förväntas svänga till ostlig under natten.

Vid samtal med en tjänsteman inom Forsmarks beredskapsstyrka framkommer att man där har påbörjat mätningar med anledning av ryktet samt att inga höjningar av strålningsnivåerna har konstaterats.

Kl 15.45 ringer lokalradion upp Österberg och önskar göra den intervju, vilken redovisats ovan och som sänds kl 15.47. Intervjun sänds även i repris kl 16.00.

Medan Österberg vidtar dessa åtgärder har andra tjänstemän vid länsstyrelsen kontakter med några av de angränsande länen, ett par av kommunerna i länet och SOS-centralen. Initiativet till dessa kontakter tas i vissa fall utifrån, i andra fall av länsstyrelsens personal.

Kl 16.15 meddelar SSI per telefon att man har fått kontakt med IAEA som ej har fått någon rapport om den påstådda olyckan. Beträffande uppgifterna i radion att man i Finland skulle ha uppmätt förhöjda värden så kan tjänstemannen på SSI dementera. Vidare framgår att SSI har informerat försvarsdepartementet och att man kommer att ha höjd informationsberedskap vid strålskyddsinstitutet tills full klarhet nåtts.

Den utlovade nya kontakten med ABC-Nytt-reportern tas sedan av Österberg som meddelar vad han inhämtat. Samtalet övergår därefter till den stabsövning som är planerad till dagen därpå. ABC-Nytt ber att få närvara vid övningen och göra ett reportage för sin eftermiddagssändning, vilket också beviljas.

Ungefär kl 16.30 nås länsstyrelsen av ett telefaxmeddelande från SSI som bekräftar de uppgifter som nyss förmedlats per telefon. Enligt Österbergs minnesbild var det denna mer officiella bekräftelse som slutligen fick honom att betrakta ryktet som falskt.

Telefonväxeln stängs som vanligt kl 16.40. Dock kompletteras det normala meddelandet på telefonsvararen med en hänvisning till SSI. Innan Österberg lämnar länsstyrelsen för kvällen meddelas SOS-centralen att mobilsökarna används av vissa av tjänstemännen samt vilka nummer som är aktuella.

Vid hemkomsten får Österberg besked om att flera journalister har hört av sig och dessa kontaktas omkring kl 18. I flera fall handlar det om journalister som medverkat vid övningar i länsstyrelsens regi och som därför känner Österberg personligen, vilket underlättar kontakterna också vid detta tillfälle.

Dagen därpå sänder ABC-Nytt ett inslag om stabsövningen vid länsstyrelsens ledningscentral, den övning som man på grund av ett missförstånd hade fått tips om genom ryktet.

10.1.4 Sammanfattning

Radio Uppland intar redan från början en skeptisk hållning till ryktet och kan mot bakgrund av egna efterforskningar inom en halvtimme efter flash-telegrammet både informera lyssnarna om dess innehåll och understryka dess osäkerhet.

Den viktigaste lärdomen från Tjernoby1 var för länsstyrelsen beredskapen att möta ett snabbt växande informationsbehov från medier och allmänhet försåvitt ryktet hade visat sig vara sant. Detta låg åtminstone delvis bakom vissa av åtgärderna den 3 februari, såsom exempelvis informationsutbytet angående direkttelefonnummer och höjningen av informationsberedskapen vid länsstyrelsen.

10.2 Jönköpings län

10.2.1 Bakgrund

Jönköpings län berördes knappast alls av nedfallet efter olyckan i Tjernoby1. Det finns inga kärnkraftsverk i länet. Liksom i alla icke-kärnkraftslän håller en ny beredskapsplan på att utarbetas.

10.2.2 Radio Jönköping¹¹

Radio Jönköping (RJ) nås av ryktet om en sovjetisk kärnkraftsolycka via det flashtelegram som TT skickar ut kl 15.21. Innehållet i telegrammet är sådant att man uppfattar meddelandet som att "en verklig olycka"¹² har hänt. Vid denna tidpunkt (15.25), befinner man sig i en s.k programskarv. Lokalradions nyhetsmagasin "Sverige idag" ska precis sluta och ett direktsänt musikprogram ta sin början kl 15.30. Nyhetschefen Erik Lindfelt anser att TT-telegrammet innehåller "en världsnyhet som borde nå lyssnarna direkt."

TT-telegrammet lämnas till programledaren för eftermiddagsprogrammet utan att några ytterligare kontroller görs. Meningen är att telegrammet omgående ska läsas upp i eteren. Detta sker emellertid inte p g a ett missförstånd.¹³ Ungefär samtidigt (15.29) kommer TT:s andra telegram där uppgifterna är mer osäkra. Det medför en nedtoning av beredskapen och ett beslut att inte gå ut i eteren med nyheten förrän ytterligare underlag föreligger.

Nyheten om ryktet meddelas därför aldrig i Radio Jönköpings sändningar. Osäkerheten efter TT:s andra telegram växer och man beslutar sig för att inte vidtaga några egna åtgärder i form av kontakter med länsstyrelsen etc, utan inväntar fler rapporter från TT och Ekot. Inte heller tas någon kontakt med SSI eller annan central myndighet. Nyheten bedöms efterhand alltmer vara en riksenhet utan större intresse för den lokala publiken.

På frågan vad erfarenheterna efter Tjernobyli har betytt, svarar Lindfelt, att Tjernobyliolyckan medfört att man ser allvarligt och seriöst på rykten om kärntekniska olyckor. Mot denna bakgrund uppfattades TT:s flashtelegram som realistiskt. Vidare lärde man sig också att även en olycka långt bort kan få stora konsekvenser i vårt

land. Lindfelt ansåg att man omgående skulle ha sänt ett meddelandet om TT:s flashtelegram i Radio Jönköping: "När TT sänder ut en flash är detta en medveten handling från TT:s sida - att man bryter sin linje och flashar. Eftersom detta är en världsnyhet är det en sändande radiostations plikt att berätta det för sina lyssnare." Detta skedde alltså inte och dagen därpå fördes en diskussion på redaktionen om meddelandet skulle ha sänts ut eller inte. Andra röster på redaktionen hävdade, till skillnad från nyhetschefen, att det rimliga var att vänta eftersom så lite information fanns tillgänglig.

Radio Jönköpings krav på en nyhet är att den ska ha lokal prägel. I det här fallet skulle det vara att fråga sig vilka åtgärder som vidtogs av de lokala myndigheterna och vilka eventuella effekter en befarad olycka skulle ha för länet. Några sådana förfrågningar gjordes inte av Radio Jönköping. Ett samtal med försvarsenheten i ett tidigt skede hade varit lämpligt, menar Lindfelt. "Vi borde åtminstone tagit reda på hur länsstyrelsen agerade efter det att de nåtts av ryktet."

10.2.3 Länsstyrelsen¹⁴

Försvarsenheten i Jönköpings län nås av ryktet kl 16.45 då biträdande förvarsdirektören Roland Sundberg på hemväg från arbetet lyssnar på riksradians Eko-sändning. Han ringer omgående försvarsdirektören Kurt Johansson som befinner sig i bostaden. Ca kl 16.50 blir förvarsdirektören, som första namn på beredskapslistan, uppringd av SOS-Alarmering. Det meddelas att en befarad kärnkraftsolycka har ägt rum i Sovjetunionen, men att inga förhöjda strålvärden har uppmätts i Sverige. På länsstyrelsens försvarsenhet mottar en övertidsarbetande tjänsteman kl 16.45 ett telex-meddelande från SSI. Detta meddelande vidarebefodras kl 16.52 till förvarsdirektören och till landshövdingen som befinner sig på länsstyrelsen efter ordinarie arbetstids slut.

Innehållet i SSI:s meddelande, med tidsangivelsen 16.30, uppfattas inte som en dementi av ryktet. Om personalen på försvarsenheten varit i tjänst hade detta meddelande föranlett vissa åtgärder, säger Johansson. Men av nyhetssändningen kl 16.45 kunde man sluta sig till att det var stora tveksamheter om det låg någon sanning i ryktet. Mot bakgrund av SSI-meddelandet samt fortsatt information i radio och TV vidtogs inga ytterligare åtgärder i form av egna kontroller, mätningar eller dylikt. Johansson påpekar att varken lokalradion eller andra medier gjorde några förfrågningar hos länsstyrelsen.

I efterhand anser försvarsdirektören att ryktet nådde länsstyrelsen för sent. Länsstyrelsen visste ingenting om ryktet förrän kl 16.45 då biträdande försvarsdirektören av en händelse fick höra nyheten på radion. Samtidigt nåddes länsstyrelsen av SSI:s information. Anledningen till att detta meddelande överhuvudtaget nådde länsstyrelsen var att en tjänsteman arbetade över. Om detta inte hade varit fallet skulle informationen inte nått länsstyrelsen förrän dagen därpå. Johansson anser att det är en icke acceptabel fördröjning från kl 15.21 (då medierna nås av TT:s flash) till kl 16.45/16.50 då information kommer den ansvariga myndigheten till del."Det är SSI som skall ge denna information", menar Johansson: "Det är bättre att man får reda på saker i onödan än att man inte får reda på dem alls."

På försvarsenheten ställer man sig också frågande till varför inte lokalradion eller andra medier hörde av sig efter det att de nåtts av ryktet redan kl 15.21. På försvarsenheten tycker man att lokalradion borde ha reagerat och gjort en förfrågan hos länsstyrelsen. Inte minst eftersom lokalradion är en mycket viktig del i räddningsberedskapen.

I Jönköpings län, liksom i alla andra s k icke kärnkraftlän, pågår en beredskapsplanläggning som följd av Tjernobylyckan. "Kan bara den nya planen underbyggas med tillräcklig utbildning så är den ett stort steg framåt", anser Johansson. En viktig sak är kompetensuppbyggnaden. Länsstyrelsens personal får ingen annan kompetens än den man skaffar sig själv. Inga pengar från centralt håll har anslagits för denna verksamhet. Men den stora svårigheten är, enligt Johansson, frågan om informationsskyldigheten: Enligt den nya planen är det meningen att länsstyrelsen ska ha erfoderlig kunskap och en organisation för att kunna ta informationsinitiativ. Händelsen den 3 februari visar, enligt försvarsdirektören, att det kan bli stora problem om inte länsstyrelserna snabbare nås av information från de centrala myndigheterna.

10.2.4 Sammanfattning

Det kan synas vara en lycklig omständighet att Radio Jönköping inte gick ut i etern med det falska ryktet; trots allt visade det sig ju i efterhand vara falskt. Men mot bakgrund av att detta berodde på ett missförstånd ter sig saken inte fullt lika tillfredsställande. Även om förklaringen till att flashmeddelandet inte förmedlades vidare till lokalradions lyssnare skulle ha varit tveksamhet beträffande telegrammets riktighet, och alltså varit sammanhängande med en berättigad källkritik, så får nyhetschefens bedömning anses vara rimlig. Dvs att det var en försummelse att inte alls informera om TT-telegrammet. Om redaktionen hade valt att avvakta för att hinna göra vissa kontroller innan man informerade lyssnarna, skulle det inte ha funnits anledning till kritik. Men tydligen genomfördes inte några sådana kontroller av Radio Jönköping.

SSI:s meddelande, tidsangivet till kl 16.30, nådde av en händelse länsstyrelsen i Jönköping därför att en tjänsteman arbetade på övertid. Det bör dock påpekas att för den händelse en allvarlig

situation skulle ha uppstått, till exempel liknande Tjernobyl, så hade länsstyrelsen, om inte på annat sätt, blivit varskodd genom SOS-Alarmering som ju i det här aktuella fallet fick kontakt med försvarsdirektören ca 1 1/2 timme efter TT-flaschen.

10.3 Gotlands län

10.3.1 Bakgrund

Gotland påverkades i viss mån av nedfallet efter Tjernobyl. Tillgängliga uppgifter tyder på att ön befann sig i utkanten av det nedsmittade området. Ur indikeringssynpunkt berördes Gotland såtillvida som att en mätstation för strålningsmätning var ur funktion vid tidpunkten för Tjernobylolyckan. Extra ordinära mätningar genomfördes över ön efter det att ett högt värde först hade erhållits vid mätning med felaktigt inställd apparatur.

Olyckan i Tjernobyl medförde höjd mental beredskap under den aktuella "ryktesdagen", både bland lokalradions och länsstyrelsens personal. Lokalradion uppger att "möjligheterna av en olycka av det här slaget behandlas med största allvar mot bakgrund av erfarenheterna av Tjernobyl."¹⁵ Länsstyrelsen menar att den mentala beredskapen gjorde att man omedelbart kunde handla utifrån den beredskapsplan som fanns tillgänglig.¹⁶

För närvarande finns det tre användbara instrument på Gotland (undantaget militär utrustning). Dessa instrument är i första hand avsedda att mäta förekomst av radon, men de kan också användas till att spåra förekomst av radioaktivt nedfall. Av dessa instrument förfogar länsstyrelsen över två och kommunens miljö - och hälso-skyddskontor över ett mätinstrument.

10.3.2 Radio Gotland

Radio Gotland får ryktet om en "förmodad sovjetisk kärnkraftsolycka" kl 15.50 via programmet "Efter tre" i riksradios P3. Man säger sig ha uppfattat nyheten som trovärdig. TT:s flashmeddelande kl 15.21 uppfattas inte av Radio Gotlands redaktion. Det beror

på att printern står i ett från redaktionen avskärmat rum. Eftersom två dörrar skiljer printerrummet ifrån den övriga redaktionen kan inte heller ljudsignalerna uppfattas.

Radio Gotland hade dock redan kl 15.30 haft ännu en möjlighet att få del av "nyheten" eftersom en reporter då ringer från riksradios "Kanalen" och frågar om det "finns mätstationer för radioaktivitet på Gotland". Riksradioreportern nämner inte anledningen till frågan. Ingen på Radio Gotland frågar heller varför "Kanalen" vill ha dessa uppgifter.

Efter att ha uppfattat ryktet ca kl 15.50 tar man per telefon kontakt med länsstyrelsens försvarsenhet, där man i växeln får beskedet att försvarsdirektören är hemma p g a sjukdom. Man söker då nå honom i hemmet. Några andra kontakter än med länsstyrelsen tas inte.

Efterhand minskar sannolikheten för att en verklig olycka har skett. Men eftersom ingen dementi utfärdats före kl 17.00 sänds en intervju med försvarsdirektören i den lokala nyhetssändningen kl 17.00. Där redogör denne för myndigheternas beredskap och de åtgärder som skulle komma ifråga om ryktet skulle visa sig vara sant.

På Radio Gotland anser man efteråt att beredskapen vid larm av den här typen är relativt god. Man säger sig ha utarbetade rutiner för att snabbt kunna komma ut i sändning när som helst under dygnet

och det finns en grundberedskap hos den fast anställda personalen. Det finns dock anledning att låta personalen öva situationer av det här slaget - detta gäller inte minst den externa personalen som i allt högre grad kommer att användas när lokalradion blivit en egen kanal.

Radio Gotland riktar viss kritik mot myndigheternas attityd gentemot medierna när det gäller beredskapsärenden, larm etc. Man säger sig uppleva en slags handfallenhet hos myndigheterna när det inträffar något oväntat. Initiativet kommer alltid från lokalradion, menar man. Det är lokalradion som driver på, ställer frågor och går ut med extra sändningar. "Vi inom media har ju två roller: dels som informationsbärare och dels som kritiska granskare. Myndigheterna verkar vara så rädda för oss i rollen som granskare att de ofta glömmet bort att vi faktiskt är deras bästa hjälpmedel att nå ut med information", säger nyhetschef Henrik Wallenius.

10.3.3 Länsstyrelsen

Länsstyrelsens försvarsenhet på Gotland nås av ryktet kl 15.40. Då får man en telefonpåringning från en person som säger sig arbeta på Sveriges Radio. SR-reportern frågar efter "mätstationer för strålningsmätning på Gotland." Anledningen till denna fråga uppges vara ett "rykte om en kärnkraftsolycka i Sovjetunionen."

SR-reportern hänvisas till SSI, eftersom länsstyrelsen inte har några egna fasta mätstationer på Gotland. SSI däremot har en automatisk mätstation belägen i Visby. Resultaten därifrån rapporteras direkt till SSI i Stockholm och länsstyrelsen har inga avläsningsmöjligheter på denna utrustning. Direkt efter detta samtal försöker man på försvarsenheten få kontakt med SSI via deras telefonväxel. Detta visar sig emellertid vara omöjligt då SSI:s växel är överhopad med samtal.

I samband med att försvarsenheten får kännedom om ryktet sätter man omedelbart igång arbetet med att övergå från normala rutiner till räddningstjänstorganisation. Detta sker först och främst genom att informera tjänstgörande personal, vidare genom att kontrollera väder, telefax och mätutrustning. Eftersom ingen definitiv dementi utfärdas av SSI vid radions nyhetssändning kl 16.00, fortsätter försvarsenheten att hålla "hög beredskapsnivå". Detta innebär bl a egna mätningar på södra och östra Gotland.

Kl 16.10 hör Gotlands militärkommando av sig och erbjuder bistånd med mätindikering. Försvarsenheten anser dock inte att något sådant behov föreligger vid detta tillfälle. Ungefär samtidigt beordrar man personalen att upprätthålla telefaxjour. Detta beror framförallt på att telefaxutrustningen inte är placerad i försvarsenhetens lokaler.

Omkring kl 16.15 ger man order om indikering. Dessa mätningar ska genomföras av personal från kommunens miljö- och hälsoskyddskontor och improviseras eftersom den nya beredskapsplanen och mätprogrammet ej ännu hunnit fastställas. Kontakter tas också med räddningschefen i Gotlands kommun, polisdistriktet och länsveterinären. Detta i syfte att informera om det aktuella läget och för att förbereda samverkan om ryktet skulle visa sig vara sant.

Efter att ha tagit del av SSI:s telefaxmeddelande kl 16.30 och av nyhetssändningen i radions P3 femton minuter senare, görs bedömningen att "kärnkraftsolyckan" med allra största sannolikhet är ett rykte. Man beslutar trots detta att fullfölja mätningarna och att hålla en "hög beredskapsnivå".

Kl 17.00 medverkar försvarsdirektören i Radio Gotlands ordinarie nyhetssändning och informerar om det rådande läget och om vilka

åtgärder försvarsenheten vidtagit. Vid denna tidpunkt ser man också över larmlistorna och i samarbete med SOS-AB i Visby revideras dessa.

Kl 18.30 inrapporteras resultaten av de mätningar som utförts under eftermiddagen. Dessa visar inga "onormala värden".¹⁷ Med utgångspunkt från dessa resultat och SSI:s telefaxmeddelande kl 18.00 beslutar man att avbryta telefaxjouren och att återgå till normal grundberedskap.

I en kommentar till händelserna den 3 februari säger Sandsjö att det är otillfredställande att inte de regionala myndigheterna förvarnades om "att något var på gång". Länsstyrelsen visste ingenting om ryktet förrän kl 15.40 då reportern från Sveriges Radio ringde till försvarsenheten. En förvarning borde ha kommit från SSI via telex eller telefax så fort SSI fått vetskap om ryktet. Sandsjö är också kritisk på grund av svårigheterna att få kontakt med SSI per telefon. Han efterlyser hemliga telefonnummer till SSI, nummer som inte kan blockeras av massmedier och allmänhet.

Erfarenheterna efter Tjernobylolyckan innebar att personalen vid försvarsenheten var mentalt förberedd och att man omedelbart kunde sätta igång verksamheten på enheten. Sandsjö menar att den nya räddningstjänstlagen måste bedömas mot bakgrund av att inga materiella eller utbildningsmässiga resurser har ställts till länsstyrelsernas förfogande. Länsstyrelserna har fått sig pålagt ett ansvar men inga resurser, vare sig ifråga om instrument eller utbildning. "Detta är anmärkningsvärt", säger Sandsjö, "här ställs vi inför en uppgift som vi är tveksamma om vi har kompetens för, men vi får varken pengar eller utbildning!" Han skulle vilja se att de centrala myndigheterna utarbetade rekommenderade mätvärden så att länsstyrelserna har något att utgå från när man vidtar åtgärder och informerar befolkningen. Sandsjö berättar att man "bakvägen" räknat fram sådana värden på egen hand.

På försvarsenheten menar man att "ryktet" var ett tillräckligt starkt skäl för att dra igång full beredskap. Eftersom ingen definitiv dementi hade utfärdats anser man att det hade varit ansvarslöst att inte fullfölja på hög beredskap. "Brandkåren rycker ut oavsett om det är ett falsklarm eller inte, det måste vi också göra. Så måste räddningstjänst bedrivas. Det får kosta vad det vill just i den stunden", säger Sandsjö.

10.3.4 Sammanfattning

På Gotland fick länsstyrelsen vetskap om ryktet före lokalradion genom en SR-reporter som förhörde sig om tillgången på mätstationer på ön. Det var med största sannolikhet samma reporter som tidigare hade ringt Radio Gotland. Men där fäste man inte något avseende vid frågan, varför anledningen till påringningen, dvs ryktet, inte uppmärksammades.

Radio Gotland uppmärksammade inte heller TT:s flash-telegram kl 15.21 på grund av printerns olyckliga placering. Därför nåddes man först kl 15.50 av ryktet genom riksradians P3. Då kontaktades försvarsdirektören vid länsstyrelsen för närmare information och kommentarer.

Länsstyrelsen på Gotland höjde beredskapen efter att ha nåtts av ryktet. När 16-nyheterna inte innehöll någon dementi av ryktet beslutade man att göra egna mätningar av strålningsnivåerna. Ett erbjudande om bistånd med mätningarna från militärkommandot bedömdes ej behöva utnyttjas. Mätningresultaten förelåg kl 18.30 och de visade inget onormalt. Beslutet att avlysa den höjda beredskapen baserade sig dels på mätresultaten, dels på SSI:s avslutande telegram kl 18.00.

10.4 Malmöhus län

10.4.1 Bakgrund

Eftersom det finns ett kärnkraftverk, Barsebäck, innanför länsgränsen i Malmöhus län hade man utarbetade beredskapsplaner för kärnkraftsolyckor redan före Tjernoby. Mätstationer finns utplacerade och beredskapsövningar genomförs kontinuerligt.

I ledningsgruppen för katastrofsituationer ingår, liksom i andra län, cheferna vid lokalradion, Radio Malmöhus. Och liksom i de andra kärnkraftslänen har lokalradion möjlighet att sända direkt både från länsstyrelsens ledningscentral och från SOS-centralen.

Malmöhus län påverkades inte av nedfallet efter Tjernobyolyckan.

10.4.2 Radio Malmöhus¹⁸

Redaktionen på Radio Malmöhus uppfattar omedelbart TT:s flashtelegram kl 15.21. Man läser genast, dvs kl 15.22, upp meddelandet i stationens eftermiddagsprogram, "Prärieexpressen", under det att Eliot Murphy sjunger sången "Texas":

(Musik): "...I cross my heart..."

(Hallåman): "Jag har just fått in ett flashmeddelande, ett ilmeddelande från TT som berättar att en ny kärnkraftsolycka har inträffat i Sovjetunionen. En ny kärnkraftsolycka har inträffat i Sovjetunionen. Mer om detta i nyheterna."

(Musik): "...I should have known it from the start..."¹⁹

Nyheten behandlas under de första minuterna som om en verklig olycka har ägt rum, och man går fortlöpande ut med denna information i sändning kl 15.25, 15.30 och 15.31. Första gången man betecknar det som ett "rykte" är kl 15.40.

Omedelbart efter TT:s flashmeddelande avdelas medarbetare på redaktionen för att kontrollera uppgiften. Man ringer SSI och får där veta att inga indikationer har gjorts på mätstationerna. SSI upplyser också om att vindriktningen inte är hotande för Sverige och Skåne. Vidare kontaktas Barsebäck som inte heller har några förhöjda mätvärden att rapportera. Vindriktningar och väderförhållanden kontrolleras med Skurups vädercentral. Dessutom tas kontakt med utrikesdepartementets pressbyrå och med Miljö- och energidepartementet. Resultaten av dessa efterforskningar meddelas fortlöpande i Radio Malmöhus eftermiddagssändningar tillsammans med TT:s telegram.

Kl 16.00 tar lokalradion kontakt med länsstyrelsens försvarsenhet för att be någon representant från myndigheten medverka i nyhetssändningen kl 17.00. Biträdande försvarsdirektören Gunnar Öberg intervjuas i direkt anslutning till en intervju med SSI:s generaldirektör Gunnar Bengtsson. Intervjun med Bengtsson har man fått från lokalradions Reportagebyrå i Stockholm några minuter före 17-sändningen.

Kl 18.25 sänds ytterligare en intervju med Gunnar Bengtsson där han dementerar ryktet. I och med detta avblåses rapporteringen om ryktet i Radio Malmöhus.

Nyhetschef Leif Eriksson på Radio Malmöhus tycker i efterhand att man i stort sett gjorde en bra och heltäckande bevakning av händelserna den 3 februari. Han säger att det är omöjligt för en lokalradiostation i en storstad att enbart vara en "lokal" lokalradio, dvs att underlåta att rapportera och bearbeta nyheter av rikskaraktär.

Radio Malmöhus uppger att man i alla tider haft ett grundmurat förtroende för TT, men att detta förtroende nu fått sig en törn. "Sänder TT ut ett flashmeddelande förutsätter man helt enkelt att det är kollat och åter kollat", säger Eriksson. På grund av detta

"grundmurade förtroende" för TT sändes meddelandet ut i etern utan några egna kontroller. "Vi kunde inte gjort annorlunda", menar Eriksson. "Vi ville ju inte vara ett informationshinder. Vi ville inte vara de som sade att det inte hade skett en olycka..."

Leif Eriksson arbetade vid tiden för Tjernobylolyckan som journalist vid Radio Gävleborg - alltså i ett hårt drabbat område. Dessa erfarenheter var av stor betydelse den 3 februari 1988: "Det var mycket som vi inte gjorde pga att vi gjort de dumheterna en gång förut", säger han." Det gällde t ex att inse att vår huvuduppgift är att presentera fakta - inte att tolka fakta." De erfarenheter man skaffade sig i samband med Tjernobylolyckan spelade också en stor roll när det gällde att bedöma allmänhetens reaktioner. Efter Tjernobylolyckan var det två kategorier lyssnare som hörde av sig: Dels de som mer eller mindre gripits av panik och ringde för att få ytterligare upplysningar. Dels den grupp som ringde och bad att man skulle sluta prata om olyckan, dvs människor som inte ville höra någonting alls.

Detta mönster upprepades den 3 februari i Malmö. Leif Eriksson menar att lokalradions uppgift var att lugna lyssnarna genom att rapportera om aktuella mätvärden, vindriktning, väderläge, myndighetsbevakning etc. Eriksson medger dock att man kunde ha kontrollerat uppgiften en gång med TT innan man gick ut med flashmeddelandet i etern, men han säger också att någon sådan "inbyggd varningsklocka" inte finns när det gäller TT-meddelanden, speciellt inte flashmeddelanden.

Leif Eriksson säger också att presentationen av flashmeddelandet i etern kanske var "lite väl dramatisk." Reportern i studion var ny. Han har själv små barn och blev naturligtvis oroad och exalterad. "Effekten av detta blev kanske", säger Eriksson, "att lyssnarna uppfattade det som om det hade hänt någonting hemskt."

Leif Eriksson tycker att det är angeläget att belysa frågorna om källkritik när det gäller elektroniskt överförda nyheter. De elektroniska överföringssystemen - telex, telefax osv - är ytterst sårbara system: "Vem som helst skulle kunna skicka vad som helst via telefaxnätet till TT eller radiostationerna. Kontrollen av källorna är väldigt liten", säger Leif Eriksson. "På det moderna telefaxnätet kan vem som helst programmera in sig. "Det kan stå Beredskapsnämnden, Länsstyrelsen eller vad som helst. Om jag får ett telefax där det står t ex STOPPA BARSEBÄCK!, så är det möjligt att jag skulle gå rakt över korridoren utan att kontrollera uppgiften och gå ut i sändning... Det skulle jag förmodligen göra och sedan skulle jag ringa, men då är ju skadan redan skedd", säger Eriksson.

10.4.3 Länsstyrelsen ²⁰

Kl 15.30 blir biträdande försvarsdirektör Gunnar Öberg uppringd av Peter Palmqvist, TT:s korrespondent i Malmö. Han meddelar att en ny kärnkraftsolycka har ägt rum i Sovjetunionen. Palmqvist ringer dels för att tala om att någonting har hänt, dels för att etablera kontakt med länsstyrelsen. Gunnar Öberg hyser en viss osäkerhet inför dessa uppgifter då uppgiftslämnaren är okänd för honom. Efter detta telefonsamtal sätter Öberg på radion och får där höra om nyheten i lokalradions "Prärie-expressen" och P3:s "Efter tre". Strax därpå, kl 15.36, kommer ett larm från SOS-Alarmering i Malmö via personsökare. SOS lämnar samma meddelande som Palmqvist har lämnat fem minuter tidigare.

Efter meddelandet från SOS-M underrättar Gunnar Öberg länsrådet Linder-Aronsson - landshövdingen är bortrest och kan inte nås i detta läge. Via radion följer man utvecklingen. Kl 15.45 ringer Sydsvenska Dagbladet och frågar om hur många mätställen som finns i länet. Öberg upplyser om detta och refererar också till de senaste uppgifterna i radio, där det sagts att inget nedfall har konstaterats någonstans i världen. Strax efter detta samtal ringer

riksdagsman Karin Ahrland och frågar om försvarsenheten nåtts av nyheten om en ny kärnkraftsolycka. Hon har hört meddelandet läsas upp i riksdagen och vill kontrollera att försvarsenheten vet vad som är på gång.

En av de första åtgärder som, enligt Öberg, ska vidtagas vid den här typen av larm är att kontakta Köpenhamn. Detta sker kl 15.50 genom en medarbetare i räddningstjänstgruppen som ringer till Hans Ryder vid den danska räddningstjänsten för att förhöra sig om danskarnas inställning, om de har hört något mer och hur de uppfattar meddelandet. Ryder framhåller, att eftersom Danmark numera har ett avtal med Sovjetunionen om information vid eventuella kärnkraftsolyckor och då någon sådan information inte inkommit tänker man inte göra något speciellt utom att avvakta utvecklingen via radion.

Under eftermiddagen håller Gunnar Öberg regelbunden kontakt med ordinarie verkställande beslutsfattaren, Sten Björk, som befinner sig på Räddningsverket i Karlstad. De diskuterar bl a möjligheten att inrätta en informationsgrupp för att kunna möta allmänhetens frågor. Men eftersom läget fortfarande är alltför förvirrat beslutar man sig för att avvakta tills en eventuell bekräftelse på olyckan har kommit. Samtidigt görs upprepade försök att nå SSI, såväl över deras växel som via de hemliga telefonnummer som länsstyrelsen fått. Det visar sig emellertid vara omöjligt att komma fram. Öberg ber också SOS-M om hjälp att nå SSI via SOS- Alarmering i Stockholm, men även detta misslyckas.

Kl 16.00 ringer Radio Malmöhus och vill att någon från försvarsenheten ska medverka i en kortare intervju. Gunnar Öberg säger sig vara tveksam, men lokalradion menar att ett sådant inslag skulle ha en lugnande inverkan på människor. Öberg vill att länsrådet ska

följa med till radion, men denne sitter i sammanträde och kan inte gå ifrån. De beslutas dock att Gunnar Öberg ska medverka i lokalradions 17-sändning.

Vidare görs kontroller av väder- och vindförhållandena över länet. Man konstaterar att det blåser SV-vind - alltså i riktning bort från Skåne. Kontroller med Barsebäck ger vid handen att inga förhöjda värden har uppmätts. Kl 16.40 anländer ett telex från SSI. Där meddelas ingenting nytt utöver vad man hört i radion. Kl 17.00 sänds intervjun med Gunnar Öberg i lokalradion. I samma sändning finns också en intervju med SSI:s generaldirektör Gunnar Bengtsson. "Vid det här laget förstod vi att det att det med största sannolikhet bara var ett rykte", uppger Gunnar Öberg.

Kl 17.30 lyckas så Öberg till slut få kontakt med SSI. De har ingenting nytt att rapportera. Öberg ber SSI att sända eventuella kommande meddelanden till SOS-M som sedan kan meddela Öberg i bostaden över personsökare. Kl 17.50 lämnar den siste i personalen försvarsenheten. Den fortsatta utvecklingen följs i radio och TV. Kl 19.30 meddelar Gunnar Bengtsson i "Rapport" att SSI avbrutit sin beredskap.

Gunnar Öberg menar retrospektivt att erfarenheterna från Tjernobylylyckan har varit av största betydelse vid handhavandet av falsklarmet den 3 februari." Det viktiga är dock", säger Öberg, "att inse att man måste vara flexibel och vara beredd på allt. Det är lätt att ha övningar och en detaljerad planläggning, men när det verkligen är allvar måste man vara beredd att improvisera och anpassa sig efter de faktiska realiteterna." Eftersom Malmöhus län är ett kärnkraftlän finns det en detaljerad planering för eventuella kärnkraftolyckor. Efter Tjernobyli har dessutom kommunerna utrustats med ytterligare mätutrustning och det har även tillkommit nya mätstationer.

På försvarsenheten är man alltså nöjd med sina insatser den 3 februari. I ljuset av den förvirrade situationen, och då det inte gick att få någon bekräftelse om ryktet var sant eller inte, anser man att man gjorde vad man skulle. Gunnar Öberg anser dock att det är av största vikt att frågan om källkritik tas upp till diskussion - både när det gäller medierna och myndigheterna.

10.4.4 Sammanfattning

Liksom i tre andra av de fem länen var det lokalradion i Malmöhus län som genom TT-telegrammet först nåddes av meddelandet om en kärnkraftsolycka. Radio Malmöhus sände omedelbart ut ryktet i sina sändningar. För övrigt påbörjades ett intensivt informations-sökande och man lyckades till exempel få kontakt med SSI, förmodligen därför att man var tidigt ute och hade erfarenheter sedan Tjernobyl av hur man kunde nå institutet. Länsstyrelsen nåddes inte lika snabbt av ryktet. Men genom TT:s lokalredaktion i Malmö förmedlades det ändå till försvarsenheten redan kl 15.30. Och ytterligare fem minuter senare kom samma meddelande till försvarsenheten via SOS- centralen.

Ur källkritisk synvinkel finns det naturligtvis anledning att ställa frågan om inte större självständighet gentemot TT kan avkrävas såväl lokalradion som varje annat nyhetsmedium. I övrigt tyder erfarenheterna på att informationsförmedlingen ur larmsynpunkt fungerade väl i Malmöhus. Man kan särskilt notera riksdagsman Ahrlands initiativ att kontrollera huruvida länsstyrelsen blivit informerad. Det är ett exempel på ett informellt initiativ som i detta fall visserligen visade sig vara överflödigt men som i en annan situation kan vara ovärderligt.

Däremot uppstod vissa problem i "uppföljningsfasen" för länsstyrelsen. Kontakten med Danmark fungerade. Men SSI fick man inte direktkontakt med förrän kl 17.30, alltså ca två timmar efter

"flashen". I likhet med länsstyrelsen på Gotland fick man alltså inte kontakt med den centrala myndighet som förutsätts förse räddningstjänsten i länet med erforderligt beslutsunderlag. Kommunikationsproblemen i kontakterna mellan den centrala och den regionala nivån var tydligen inget unikt för Gotland.

10.5 Västernorrlands län

10.5.1 Bakgrund

Västernorrlands län var jämte Gävleborgs och Jämtlands län ett av de värst drabbade områdena i Sverige efter Tjernobyli.²¹ Men den 28 april 1986 då olyckan blev känd fick länsstyrelsen av SSI beskedet att radioaktiviteten inte skulle beröra länet. Bland annat därför dröjde det viss tid innan beredskapen hade byggts upp för att möta länsbornas informationsbehov. I likhet med andra icke kärnkrafts-län hade man ingen beredskap ens för inhemska kärnkrafts-olyckor. Från mitten av maj organiserades emellertid en telefonsluss och någon vecka senare publicerades annonser med information om nedfallet samt om kommunens möjligheter att ge ytterligare information. Vid mitten av maj bildades även en ledningsgrupp med representanter för bland annat länsstyrelsen, lantbruksnämnden och landstinget.²²

Efter Tjernobylerfarenheterna begärde man från länsstyrelsens sida att ansvarsfrågorna för utländska kärnkraftsolyckor skulle regleras samt att mätresurser skulle finnas också i icke kärnkraftslän.²³

10.5.2 Radio Västernorrland²⁴

TT-telegrammet kl 15.21 uppmärksammas omedelbart av redaktionen vid Radio Västernorrland (RV) på grund av printerns ljudsignal. Man beslutar emellertid att "ligga lågt" med nyheten i avvaktan på hur Eko-redaktionen ska behandla saken i 16-sändningen och avstår därför från att förmedla telegraminnehållet i ordinarie sändning kl 15.30. Ett skäl för denna hållning är att TT-telegrammet är så "tunt", det "sa ju så lite och vi visste ju inte om det var en felaktig grej..." Ett annat skäl är att man inte vill oroa befolkningen.

Härtill bidrar erfarenheterna från en liknande händelse föregående år då en felaktig mätning i Louvisa, Finland, resulterade i ett pådrag som sedan visade sig vara obefogat.

Emellertid avdelas en del av personalen till att arbeta med nyheten och man förbereder bland annat ett inslag med uppgifter om aktuella vindriktningar, vilket skulle sändas för den händelse Eko-redaktionen går ut med TT-telegrammet. Den finska redaktionen får i uppgift att kontrollera med Finland om man där har några förhöjda värden.

Förutom de finska kontakterna ringer man upp SMHI-Midlanda för att få vinduppgifterna. Försök att få telefonkontakt med SSI misslyckas på grund av köbildning i växeln. Man gör även förberedelser för en intervju med försvardirektören men det kommer aldrig så långt som till en verklig kontakt.

När så Ekot förmedlar ryktet i sin 16-sändning följer RV upp med de lokala aspekterna. Avgörande för beslutet att sända telegrammet är således hur riksmidiet ställde sig: "Då körde Ekot den här flashen 16 och då hängde vi på 16.05. Men hade dom legat lågt så hade vi också legat lågt. Men då var ju skadan redan skedd och då hängde vi på där." Det lokala nyhetsinslaget hade följande innehåll:

"Enligt ett obekräftat rykte så ska alltså en kärnkraftsolycka ha inträffat i Sovjetunionen. Det meddelade Statens Strålskyddsinstitut idag. Enligt vakthavande meteorolog på SMHI-Midlanda är dock väderläget idag gynnammare för Västernorrland än vad som var fallet vid Tjernobyk Katastrofen. Det blåser sydvästliga vindar över stora delar av Sovjetunionen och det finns i nuläget ingenting som tyder på att dessa vindar skulle vända."²⁵

Enligt redaktionssekreteraren Dan Wikner hade den lokala informationen en lugnande inverkan: "Vi talade också om hur vindarna låg /.../ så att vi kunde gå ut med ett lugnande besked för det här länet att just nu blåser vindarna söderut mot Europa. /.../ Där hade vi en liten lugnande effekt på Eko-tutet."

Även i 17-sändningen har man i stort sett samma inslag om ryktet. Av tekniska skäl sänds inte en intervju med Gunnar Bengtsson som LRAB:s Reportagebyrå har skickat kl 16.50, utan man refererar vad som har sagts. Förutom ovan citerade telegram nämns att Gunnar Bengtsson har bekräftat att ryktet förekommer på flera håll i Europa, men att inga förhöjda strålvärden har uppmätts.²⁶ Kl 17.50 sänder man ännu ett inslag om ryktet:

"Ovissheten är total när det gäller den påstådda kärnkraftsolyckan i Sovjetunionen. Gunnar Bengtsson, chef för SSI, Strålskyddsinstitutet, säger till Radio Västernorrland att han inte vet om detta är ett rykte eller allvar..."²⁷

Ungefär samtidigt blåses det hela av efter ett TT-telegram som dementerar ryktet.

10.5.3 Länsstyrelsen

Försvarsdirektör Eric Ottebo får vetskap om ryktet genom en journalist vid Sundsvalls Tidning kl 15.40. Journalisten hänvisar till TT-flaschen och frågar om Ottebo har hört att det inträffat en kärnkraftsolycka i Sovjetunionen. Vid samtalet förutsätter båda att

uppgiften är riktig: "Man förlitar sig på att det som TT ger ut är ganska säkert. Det är mer säkert där än om man skulle ha hört det på annat håll. Man har en större tilltro till TT för dom brukar kolla upp det på ett annat sätt. Jag betvivlade inte då att det var riktigt."²⁸

Samtalet blir kort då försvarsdirektören inte har några upplysningar att lämna. Första åtgärden blir sedan att ringa upp SSI där det är telefonkö. Men samtalet tas emot av en telefonist och till henne förklarar Ottebo att det är absolut nödvändigt att han får tala med någon av handläggarna vid SSI. Efter några minuters väntan, ungefär kl 15.55, får han kontakt med Ragnar Boge som meddelar att SSI varken kan bekräfta eller dementera och att SSI har haft kontakt med IAEA, som inte har några informationer, samt att departementet undersöker saken via sina kanaler. Ottebo blir även lovad att SSI ska komma ut med mer information via telex eller telefax.

Efter detta samtal tar försvarsdirektören kl 16.00 kontakt med sin kollega i Umeå som inte har någon ytterligare information. Vid länsstyrelsen i Umeå har man också försökt få kontakt med bland annat SSI. Vidare informeras vid samma tid länsledningen och medlemmarna av den ledningsgrupp för katastrofsituationer, som är under uppbyggnad, samt länsalarmeringscentralen. Kl 16.30 skickas ett telefax-meddelande till kommunernas miljö- och hälso-skyddsnämnder med följande lydelse:

"SSI har fått meddelande från Finland att en kärnkraftsolycka inträffat i Sovjet.

SSI har inte lyckats få meddelandet bekräftat. Mycket tyder på att det är ett rykte som uppstått i London. Kontakt har sökts med internationella kärnkraftsorganet i Wien.

Departementet har sökt kontakt med Sovjet via UD.

Länsstyrelsens försvarsenhet är bemannad till dess omständigheterna kring ryktet har utretts. Vi finns på tel..."²⁹

Anledningen till att länsstyrelsen hänvisar till SSI och inte till TT, som ju är den källa ST-journalisten har angett, är enligt Ottebo att man vill visa att det blivit officiellt bekräftat "att det är någonting".

Under de följande timmarna följer man utvecklingen genom radions P 4-kanal och tar del av en intervju med Gunnar Bengtsson i eko-sändningen kl 16.45. Från Härnösands kommun hör man av sig efter telefax-meddelandet för att få del av eventuella ytterligare informationer och instruktioner. I övrigt förekommer inte några kontakter med kommunerna förrän det hela avblåses efter kl 18.

Genom rapporteringen i radion får man efterhand klart för sig att ryktet är ogrundat. Den definitiva dementin på ryktet får man genom ett samtal ungefär kl 18 från Mikael Jensen, SSI, som meddelar att institutet avblåst beredskapen. Med detta som underlag beslutar försvarsdirektören att även länsstyrelsens beredskap kan avvecklas, vilket meddelas kommunerna via telefax kl 18.10. Den information som man fått tidigare genom telefonsamtalet från Jensen bekräftas i form av ett telefaxmeddelande kl 19.17. Kl 19.21 får man ett meddelande från Räddningsverket om att man också där har avblåst beredskapen.

Av olika anledningar upprättas ingen direktkontakt mellan försvarsenheten på länsstyrelsen och lokalradion. Som framgått ovan anser man på Radio Västernorrland att TT-meddelandet har begränsad trovärdighet. När det efterhand blir allt tydligare att ryktet är obekräftat fullföljs inte planerna på att kontakta försvarsdirektören. Försvarsenheten lyckas å sin sida inte få kontakt med chefen för lokalradion förrän på kvällen i 19-tiden, då det hela är överståndet.

10.5.4 Sammanfattning

Såväl lokalradion som länsstyrelsens försvarsenhet i Väster-norrlands län nåddes tidigt av meddelandet om den förmodade olyckan. TT-flashen uppmärksammades omedelbart av lokalradio-redaktionen och försvarsdirektören kontaktades kl 15.40 av en journalist, dock inte från lokalradion utan från en tidning.

Erfarenheterna efter Tjernobyli tycks ha varit av stor betydelse för att underlätta kontakterna. Upprättandet av en ledningsgrupp för situationer liknande den 1986 har inneburit ökad beredskap. Personkännedomen har ökat och rutiner för samarbetet har införts eller börjat förberedas på basis av dessa erfarenheter. Detta gällde både för kontakterna mellan medierna och länsstyrelsen, liksom för kontakterna mellan länsstyrelsen och SSI. Försvarsdirektören nämner till exempel att Mikael Jensen från SSI besökte länet vid flera tillfällen efter Tjernobylylyckan.

10.6 Kommentarer

Givetvis kan man inte dra generella slutsatser av ett så begränsat antal fall som dessa fem län. Men givet denna reservation är det intressant att fallstudierna tycks bekräfta hypotesen att erfarenheterna efter Tjernobyli hade stor betydelse för händelseförloppet den 3 februari 1988.

Om vi först summerar hur lokalradion agerade så kan det konstateras att TT:s flash förmedlades kl 15.22 av Radio Malmöhus, kl 15.47 av Radio Uppland, kl 16.05 av Radio Västernorrland och kl 17.00 av Radio Gotland. Radio Jönköping tog inte upp telegrammet i sina egna sändningar. Rapporteringen var alltså snabbast i de två kärnkraftslänen. Vad beträffar de övriga tre länen var lokalradion

snabbast i det län som drabbades hårdast av nedfallet efter Tjernobyl. I Jönköpings län, som inte berördes av Tjernobyl, medförde ett missförstånd att TT-flaschen inte nämndes i lokalradions sändningar.

Det bör framhållas att snabbhet inte är något absolut värde, inte ens i verkliga katastrofsituationer. Och i synnerhet i detta fall är det uppenbart att ett oreflekterat "larmtänkande" har sina risker. Mot denna bakgrund kan man notera ett intressant mönster i agerandet vid lokalradiostationerna. I det län som både har ett "eget" kärnkraftsverk och dessutom erfarenheter av nedfallet efter Tjernobyl, dvs Uppsala län, genomfördes omgående kontroller med Forsmark och länsstyrelsen innan ryktet förmedlades vidare. Trots denna försiktighet hann man ändå gå ut i sändning kl 15.47 med TT-meddelandet, vilket återges med reservationer, och en intervju med länsstyrelsens strålskyddsansvarige tjänsteman.

Också två andra lokalradiostationer gjorde kontroller: Radio Malmöhus och Västernorrland. Skillnaden dem emellan var dock att i Malmö sände man ut flash-meddelandet innan kontrollerna hunnit genomföras, medan man i Härnösand var skeptisk mot innehållet, bland annat på grund av tidigare misstag, och avvaktade Ekots bedömning, vilket innebar att inslaget sändes först efter att kontrollerna hade genomförts.

Radio Malmöhus redovisade TT:s meddelanden nästan minut för minut och när telegrammen började innehålla viss tveksamhet förmedlades också denna vidare till lyssnarna. Detta medförde att meddelandet om en ny sovjetisk kärnkraftsolycka första gången be-tecknades som ett "rykte" kl 15.40. Detta ska jämföras med Radio Uppland som genom egna insatser redan från sitt första inslag om den påstådda olyckan, kl 15.47, ställde sig tveksam till TT:s uppgifter.

På myndighetssidan blir bilden ungefär densamma beträffande snabbhet och beredskapsåtgärder. Länsstyrelserna i kärnkraftslänen fick meddelandet betydligt tidigare än kollegorna i icke kärnkraftslänen. Både i Uppsala och Malmö skedde detta inom tio minuter efter TT-flaschen genom att journalister ringde upp. Och även utan dessa första samtal hade "nyheten" snabbt nått försvarsenheterna i dessa två län, ty bara några få minuter senare kom det andra meddelandet i samma ärende: i Malmö genom SOS-AB kl 15.36 och i Uppsala genom lokalradion kl 15.45. Av de tre län som ej är kärnkraftslän var det det som drabbades minst av Tjernobyli som sist blev underrättat: i Jönköping fick försvarsenheten meddelandet kl 16.45, medan motsvarande tidpunkt för både Västernorrlands och Gotlands län var 15.40.

Vad beträffar avvecklandet av beredskapsåtgärderna så skedde det först i Uppsala, vilket sammanhänger med att kontakterna med SSI i detta fall fungerade väl. Här avblåstes det hela redan kl 16.40. I Malmö lyckades man emellertid inte få någon kontakt med SSI förrän kl 17.30 trots intensiva ansträngningar, bland annat via hemliga telefonnummer och SOS-AB. Här avblåste man den höjda beredskapen kl 17.50. I Härnösand återgick man till normala rutiner kl 18.10 och på Gotland, där man hade igångsatt egna mätningar, skedde detta kl 18.30 när mätresultaten inkommit. I Jönköping tycks ingen särskild höjning av beredskapen ha vidtagits, främst därför att man nåddes så sent av ryktet.

Resultaten från fallstudierna tyder på att rutiner och erfarenheter som finns i de av Tjernobyli nedfallet drabbade länen och kärnkraftslänen bör spridas till övriga län för att förhoppningsvis kunna bidra till att såväl snabbhet som handlingsförmåga befrämjas även där. Det får betecknas som anmärkningsvärt att länsstyrelsen i ett av kärnkraftslänen, Malmöhus län, har haft sådana svårigheter att få kontakt med SSI, trots tillgång till hemliga telefonnummer. Detta tycks dock inte ha varit ett generellt problem. I åtta

fall har man från försvarsenheterna uppgett att man lyckats komma i kontakt med SSI. Förutom Malmöhus län uppger ytterligare tre försvarsenheter att man misslyckats med att få kontakt med SSI: Gotlands, Jämtlands och Norrbottens län.

Noter:

1. Amnå, Nohrstedt (1987), s 12 ff.
2. Telefonintervju med Per Torsner 880620.
3. Intervju med Lennart Bodin och Jan Norling 880510.
4. Bandkopia från Radio Uppland.
5. Ibid.
6. Ibid.
7. Torsner enl ovan n 2.
8. Bodin och Norling enl ovan n 3.
9. Kopia av manus för nyhetsuppläsare, Radio Upplands arkiv.
10. Uppgifterna i detta avsnitt är hämtade från: länsstyrelsens i Uppsala försvarsenhets enkätsvar, ett följbrev till enkäten och en personlig intervju, samtliga med Österberg som källa, 880510.
11. Redogörelsen för Radio Jönköpings åtgärder bygger, om inte annat anges, på intervju med nyhetschefen Erik Lindfelt 880518.
12. Enkätsvar från Radio Jönköping.
13. Ibid.
14. Redogörelsen för länsstyrelsens åtgärder bygger, om inte annat anges, på en intervju med försvarsdirektör Kurt Johansson och bitr. försvarsdirektör Roland Sundberg 880518.
15. Redogörelsen för Radio Gotlands åtgärder den 3 februari bygger, om inte annat anges, på en intervju med nyhetschef Henrik Wallenius 880330.
16. Redogörelsen för länsstyrelsens åtgärder bygger, om inte annat anges på en intervju med t.f försvarsdirektör Åke Sandsjö 880519.
17. Länsstyrelsens redogörelse till Räddningsverket. Här från "Åtgärderna hos olika myndigheter m fl med anledning av ryktet den 3 februari 1988 om en sovjetisk kärnkraftsolycka. Skrivelserna till utredningen från olika myndigheter m fl." Utredningen om kärnkraftsberedskapen (FÖ1987: 01), (stencil daterad 880302).
18. Redogörelsen för Radio Malmöhus åtgärder den 3 februari bygger, om inte annat anges, på en intervju med nyhetschef Leif Eriksson 880519.
19. Bandkopia från Radio Malmöhus.

20. Redogörelsen för länsstyrelsens åtgärder bygger, om inte annat anges, på en intervju med avdelningschef Gunnar Öberg 880519.
21. Efter Tjernobyli. Information om följderna för Sverige av olyckan i Tjernobyli. Broschyr utgiven av SSI i samarbete med flera andra centrala myndigheter.
22. Beredskap efter Tjernobyli. Utvärderingsrapport. Haverikommissionen 1986, s 209 ff.
23. Ibid, s 213 ff.
24. Uppgifterna i detta avsnitt grundar sig dels på enkätsvar, dels på en telefonintervju 880525 med redaktionssekreteraren Dan Wikner när inte annat anges.
25. Kopia på nyhetsmanus 880203 kl 16.05 och 17.05, RadioVästernorrland.
26. Ibid.
27. Ibid.
28. Uppgifterna i detta avsnitt grundar sig dels på enkätsvar, dels på en telefonintervju 880518 med försvarsdirektören Eric Ottebo, länsstyrelsen i Västernorrlands län, när inte annat anges.
29. Kopia från länsstyrelsen Västernorrlands län.

11

RYKTETS VÄGAR

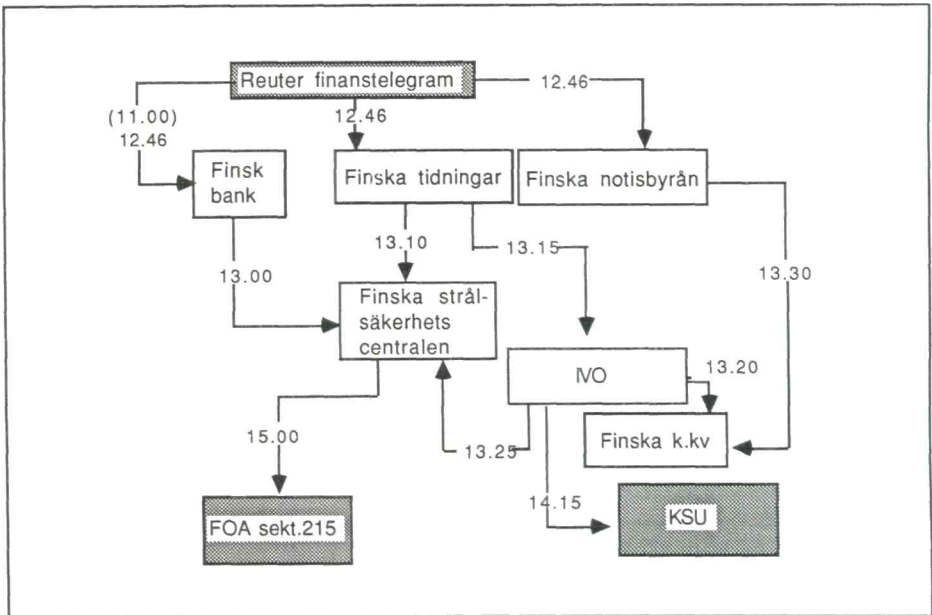
11.1 Spridningsvägar

I detta kapitel sammanfattas spridningsförloppet med avseende på det vittförgrenade nät av olika vägar som ryktet följde. Syftet är inte att ge en heltäckande bild, vilket helt enkelt vore praktiskt omöjligt, utan att försöka presentera en någorlunda överskådlig bild av spridningsvägarna och dessutom att illustrera vissa viktiga slutsatser av undersökningen.

Genom Reuters' finansiella service till banker och andra abonnenter når ryktet Sverige kl 12.46 på förmiddagen den 3 februari 1988. I regel fäste man inget särskilt avseende vid meddelandet som tydligt angavs vara ett rykte. Detta gäller till exempel både TT:s handelsredaktion och OKG.

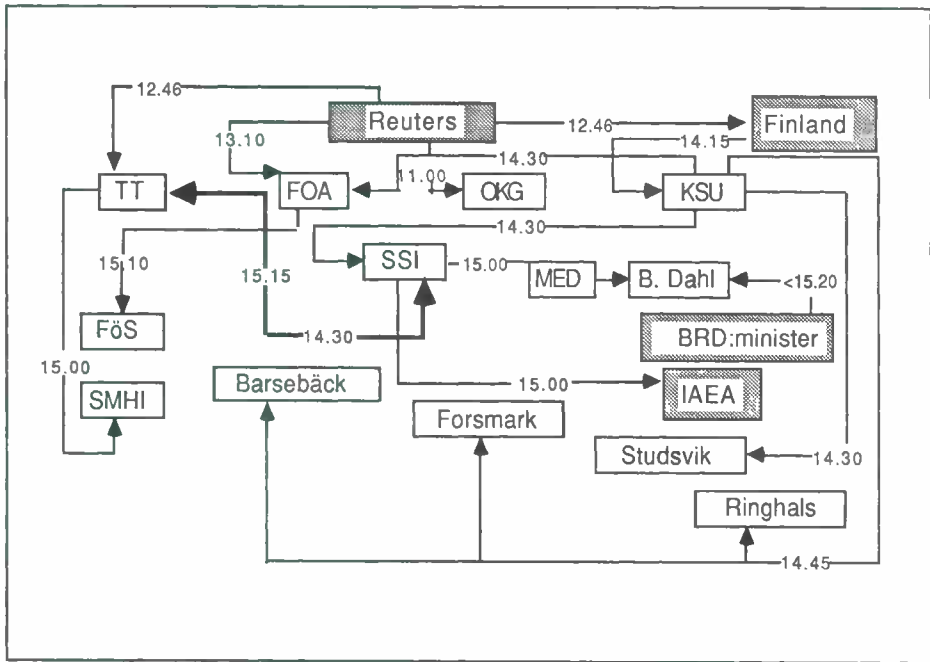
Strålskyddsinstitutet nåddes av ryktet via en omväg över Finland. Det är denna som redovisas i nedanstående figur från kapitel 4.

Figur 7 Ryktets väg till Sverige via Finland

Men ryktet når Sverige på flera olika vägar även om samtliga utgår från samma källa, dvs Reuters' börskommentarer. Detta illustreras i nästa figur som avser att åskådliggöra just denna mångfald av ryktesvägar, även om också den bara återger ett mindre utsnitt av det verkliga förloppet.

Figur 8 Ryktets vägar i Sverige före flashen

Anmärkning: Flödesschemat visar ett urval av ryktets spridningsvägar. Dels återges i regel endast den första informationen om ryktet. Dels har vi valt ut de i sammanhanget väsentligaste myndigheterna och nyhetsförmedlarna.

Den tidigaste uppgiften om när ryktet nådde Sverige har vi från OKG som uppger att företaget fick en första indikation omkring kl 11.00. Men eftersom OKG anger Reuters' "datanät ekonomi" som sin källa och då Reuters själva påstår att det första meddelandet sändes kl 12.46 får denna uppgift betecknas som osäker.

Emellertid är det intressant att OKG inte vidtar någon åtgärd med anledning av denna första indikation. Detsamma tycks ha varit fallet för övriga abonnenter på Reuters' finansiella service. Banker, mäklare och handelsredaktioner, exempelvis på TT, fick naturligtvis det första EUFX-meddelandet kl 12.46. Men såvitt vi känner till är

det ingen av dessa kunder som reagerar på ryktet. Inte heller TT:s handelsredaktion fäster något avseende vid det - det är först när penningmäklaren ringer TT-reportern som ryktet föranleder nyhetsbyrån att agera.

Redan innan ryktet når FOA via Finland och KSU kände man på myndigheten till det genom ett telefonsamtal kl 13.10 från Reuters' korrespondent i Stockholm. Detta samtal föranledde inte någon åtgärd eftersom erforderlig personal inte fanns på plats vid detta tillfälle.

Kl 14.15 kontaktas KSU av informationschefen vid finska IVO. KSU kommer sedan att fungera som den viktigaste spridningsvägen till myndigheter och kärnkraftsverk. Som framgår av figuren vidarebefordras ryktet snabbt från KSU till den sk kontrollapparaten. Inom mindre än sextio minuter från det att KSU får meddelandet från Finland nås kärnkraftsverken, FOA, SSI, Miljö- och energidepartementet, Birgitta Dahl och försvarsstaben av ryktet.

Vidare kan man i figuren se att det rör sig om ett vittförgrenat nät av spridningsvägar. Detta har betydelse bland annat därigenom att det på ett flertal platser läggs en grund för att man senare kommer att fästa tilltro till ryktet. Även om den initiala kontakten med ryktet inte leder till några åtgärder i första skedet vid exempelvis OKG och FOA, grundläggs på så sätt intrycket att "något är på gång". Detta förhållande gäller i ännu högre grad för SSI.

Den för det senare förloppet viktigaste spridningsvägen är den mellan TT och SSI. Den har ingående redovisats i kap 6. Kontakten mellan TT och SSI gick i sammandrag till på följande sätt:

Kl 14.30 ringer en reporter vid TT till SSI:s informationsavdelning för att få mer information angående ryktet om en sovjetisk kärnkraftsolycka. Detta rykte har alltså visserligen redan på förmid-

dagen nått TT via Reuters telegram, men det leder inte till någon åtgärd förrän strax efter kl 14, då en reporter på inrikesredaktionen blir uppringd av en penningmäklare som undrar om TT hört talas om ryktet.

TT:s kontakt med SSI kl 14.30 ger vid handen att informationsavdelningen vid SSI inte vet någonting om ryktet. SSI ber att få återkomma när man har gjort ytterligare efterforskningar vid myndigheten. Detta sker fyrtiofem minuter senare och vid detta samtal utspelar sig det replikskifte som för TT kom att tjäna som en "bekräftelse" på att ryktet är sant. Några minuter senare sänder TT ut sitt flashtelegram.

SSI framstår som mötespunkten för flera ryktesvägar. Från minst två olika håll nås institutet ungefär samtidigt av ryktet. Det är sannolikt att det gemensamma ursprunget till dessa två meddelanden ej framgick klart för personalen på SSI. I redogörelserna för samtalen mellan TT och SSI finns ingen uppgift om att Reuters skulle ha angetts som källa. Och även om detta anges under samtalen är det, mot bakgrund av de förenklingar och tillspetsningar som rykten vanligtvis genomgår under spridningsförloppet, osannolikt att de bland personalen, som fick höra om ryktet i andra eller tredje led, var medvetna om att alla skenbart oberoende meddelanden om kärnkraftsolyckan härrörde från samma källa.

Under de fyrtiofem minuter som hinner förflyta innan tjänstemannen på informationsavdelningen ringer tillbaka till TT, cirkulerar ryktet inom myndigheten. Under denna tidsperiod ges order om att börja samla in data från mätstationerna. Dessutom tar man kontakt med bland annat Miljö- och energidepartementet och IAEA. All denna aktivitet gav sannolikt intrycket av att "något har hänt".

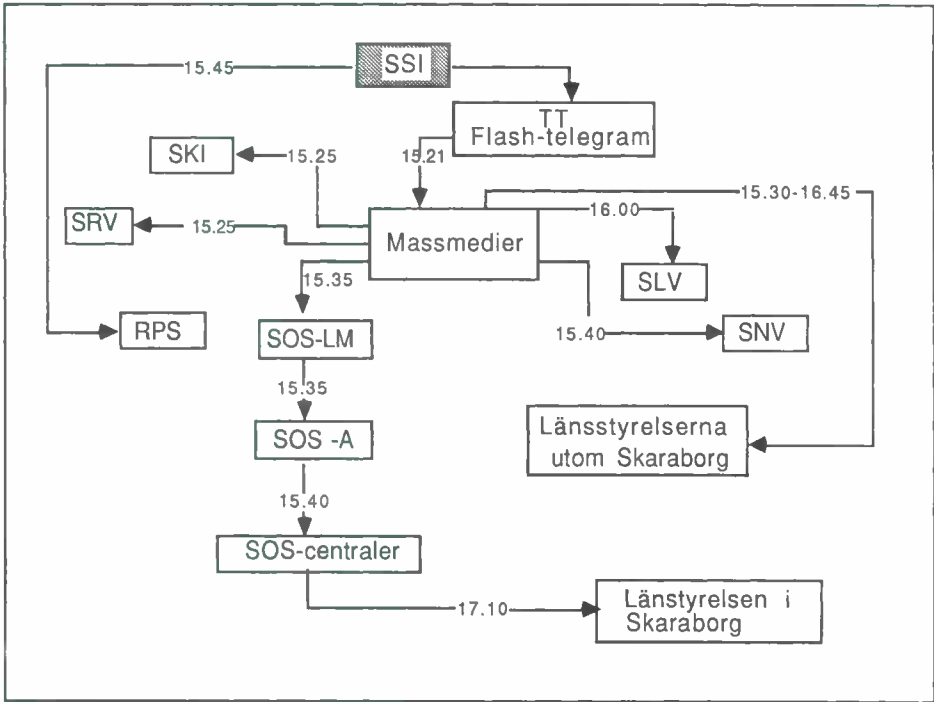
På TT kan man skönja ett liknande förlopp som vid SSI. Här finns tre indikationer som tillsammans ger intrycket av att "något har hänt". För det första det Reuters-telegram som talar om ett obekräftat rykte, vilket når handelsredaktionen redan på förmiddagen. För det andra samtalet från penningmäklaren som undrar om TT känner till ryktet. Och för det tredje det svar som tjänstemannen på SSI ger TT-reportern vid den andra kontakten mellan TT och SSI.

Man bör vidare notera med vilka olika förutsättningar och förväntningar KSU respektive TT gör sina efterforskningar. KSU:s åtgärder syftar till 1. att ej sprida ryktet vidare och 2. att verifiera uppgiften, eller som en tjänsteman på KSU uttryckte det: "stoppa ned ryktet i kontrollapparaten".¹ Sålunda tas bland annat kontakter med SSI, FOA och kärnkraftverken för att snabbt kunna vidtaga åtgärder i syfte att bekräfta eller dementera ryktet.

Om KSU i sina åtgärder syftade till att ta reda på om något hade hänt, hade TT en annan infallsvinkel. Nyhetsbyråns främsta uppgift är att förmedla nyheter. För TT gällde det i första hand att ta reda på vad som hade hänt, inte om något hade hänt.

Efter TT:s flash får ryktesspridningen ett lavinartat förlopp. Under journalisternas jakt på information kontaktas ett stort antal myndigheter, kärnkraftsverk och det internationella atomenergiorganet IAEA i Wien, som på detta sätt får vetskap om ryktet samt att det nu fått spridning i de reguljära nyhetskanalerna. I radions nyhets-sändningar ges ryktet offentlighet och sprids till alla delar av samhället:

Figur 9 Ryktets vägar efter flashen

Medierna får som figuren visar en central roll i spridningsförloppet. Antingen genom journalisternas direktkontakter med olika organ eller genom att nyhetsutsändningarna förmedlar ryktet till myndigheter på olika nivåer och till SOS-Alarmering. Som tidigare har framgått i rapporten är det på detta sätt drygt hälften av samtliga försvarsdirektörer eller andra räddningstjänstansvariga nås av ryktet. Påfallande ofta är det de lokala mediernas reportrar som står för de första kontakterna.

Men också SOS-Alarmering får alltså denna gång informationen från en lokalradiostation. Sedan förmedlas ryktet, uttryckligen beskrivet som obekräftat, vidare till samtliga SOS-centraler i landet. I ett fall är det på denna väg ryktet först när fram till den räddningstjänstansvarige tjänstemannen.

I figur 9 har inte kontaktvägarna till och från kärnkraftsverken tagits med för att inte göra bilden oöverskådlig. Men naturligtvis resulterade ryktet i att många kontakter togs med kärnkraftsverken av både myndigheter och medier. Vid Forsmarksverket får man via KSU vetskap om ryktet kl 15.00. Redan 5 minuter senare hör den första journalisten av sig. Det är en reporter vid Verdens Gang i Oslo som förmedlar ryktet från börskretsarna i London och Frankfurt. Under perioden fram till kl 17.30 inkommer ca 50 samtal. Forsmarks betydelse i samband med Tjernobykatakastrofen förklarar till en del anstormningen från medierna:

"Enligt flera av reportrarna ansåg man Forsmarksverket vara en instans som snabbt kunde bekräfta eller dementera förekomsten av radioaktiva ämnen i kraftverkets närhet. Detta skulle bero på att det var just här som radioaktiva utsläpp från Tjernoby-olyckan först avslöjades."²

Förloppet var likartat vid de andra kärnkraftsverken. En rekonstruktion av hur detta tog sig ut från Ringhals horisont redovisas i bilaga 2.

11.2 Dementiproblemet

Ryktet följde, som ovanstående figurer illustrerar, ett vittförgrenat nät av kanaler genom det svenska samhället. Denna mångfald av kontakter utgör både en tillgång och ett problem. Det förhållandet att varje instans som nås av ryktet som regel sprider det vidare till ett flertal andra organ är ur larmsynpunkt värdefullt. Det innebär att antalet instanser som meddelandet når ut till ökar exponentiellt. Detta kan jämföras med den förbättring av larmsystemet som vidtagits av SOS-Alarmering efter erfarenheterna från ljudavbrottet i Kaknästornet 5 september 1987.³ I stället för att låta en SOS-cent-

ral svara för telefaxinformationen till alla andra centraler är det numera tre centraler som parallellt larmar vidare för att därigenom minska fördröjningen.⁴

Problemen uppstår förstas när meddelandet är ett obekräftat rykte som egentligen inte bör spridas vidare. Snabbheten blir i det fallet en belastning som är svår att åtgärda. Som framgick i föregående avsnitt medför mångfalden spridningsvägar att ryktet lätt förefaller bekräftat trots att detta inte är fallet.

Ett av flera exempel på detta den 3 februari 1988 har redovisats i enkätsvaren från Svenska Dagbladet. Satellitkanalen CNN rapporterade om kärnkraftsolyckan i nyhetsutsändningen kl 16, dvs efter det att TT kl 15.49 hade börjat dementera sina egna tidigare uppgifter. Detta skapade extra förvirring på SvD:s redaktion, men efter kontroller framgick det att samtliga CNN:s källor fanns i Stockholm och att inslaget alltså inte kunde betraktas som en oberoende bekräftelse på ryktet.⁵

Emellertid illustrerar figurerna ovan också de motverkande kontroller och dementier som snabbt sprids inom systemet. Särskilt i figur 8, av förloppet inom Sverige före flashen, kan man föreställa sig två motriktade informationsströmmar som rör sig genom systemet. Utgående från Reuters och TT kommer ryktet från ena hållet (vänster) i figuren. Från motsatt håll kommer resultaten från de av KSU initierade mätningarna som visar att ryktet - i varje fall ditintills - inte har verifierats. På detta sätt fortskrider förloppet med stor hastighet och det är värt att notera att ryktet den 3 februari fick ett tämligen snabbt slut på grund av dessa kontroller.

Men dementiproblemet är ännu mer komplicerat än vad denna bild av två eller flera motverkande informationströmmar ger sken av. Problemet är generellt: hur dementera ett rykte utan att samtidigt bidra till ytterligare spridning?⁶

Vid KSU, som tidigt fick kännedom om ryktet, valde man att omedelbart informera de instanser - FOA, SSI och kärnkraftsverken - som hade mätutrustning för att kontrollera förekomsten av radioaktivitet i luften och på marken. Därigenom fick verifieringsarbetet ett litet försprång i förhållande till ryktesspridningens "genombrott" i och med TT-flaschen. Detta försprång bidrog sannolikt till att ryktet snabbt avlivades. Utan denna förvarning skulle förvirringen vid de instanser som kontaktades av medierna sannolikt ha varit större samt risken för missförstånd och skenbekräftelser betydligt mer överhängande.

KSU försökte uppenbarligen undvika att underblåsa ryktesspridningen ytterligare genom att enbart informera kontrollinstanserna inom kärnkraftssektorn. Men trots denna försiktighet lyckades man inte helt motverka ryktesspridningen. Ty den verksamhet som meddelandet från KSU igångsatte vid SSI gav av allt att döma delar av personalen intrycket att "något har hänt", vilket sedan förmedlades till TT. Vissa kommunikationsproblem inom strålskydds-institutet, inte minst att informationsavdelningen var uppsplittrad och befann sig i två olika lokaler, bidrog sannolikt även till förvirringen. I kapitel 14 återvänder vi till dementiproblemet och försöker ange några riktlinjer för hur det bör hanteras.

Noter:

1. Intervju med Anders Pechan, KSU, 880212.
2. Redogörelse till utredningen om kärnkraftberedskapen från Alf Lindfors, Vattenfall, Forsmarksverket 880223. Här från "Åtgärderna hos olika myndigheter m fl med anledning av ryktet den 3 februari 1988 om en sovjetisk kärnkraftsolycka. Skrivelserna till utredningen från olika myndigheter m fl." Utredningen om kärnkraftsberedskapen (FÖ 1987:01), (stencil daterad 880302).
3. Nohrstedt, S.A., Skoglund, P., Ljudbortfallet den 5 september 1987. En undersökning av informationsförmedlingen i samband med elavbrottet i Kaknästornet. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar 1987.
4. Brev från Göran Krantz, SOS Alarmering, 880303.
5. Enkät svar från editionschef Mats Lundman, Svenska Dagbladet.
6. Allport, Postman, a.a., s24ff; Shibutani, a.a., s200ff; Esposito, Rosnow (1983).

12

NYHETSFÖRMEDLINGENS FUNKTIONSSÄTT

12.1 När rykten blir nyheter

Det hör inte till ovanligheten att medierna förmedlar rykten. Tvärtom förekommer det ofta att ett rykte får verkligt stor spridning först efter det att press, radio eller tv har gett utrymme åt det. Ja, man kan till och med påstå att ryktesspridning och nyhetsförmedling är närbesläktade företeelser. Det hör till definitionen av begreppet rykte att det är ett meddelande med tvivelaktigt sanningsvärde. Tyvärr är detta också ofta fallet med nyheter.

Rykten och nyheter är ur kommunikationsteoretisk synvinkel produkter av likartade betingelser. Shibutani har utvecklat denna tanke, nämligen att såväl nyheter som rykten har sin funktion däri att de tillgodoser ett behov av att bringa ordning i en osäker situation. Finns det ingen annan information tillhands än obestyrkta rykten är det dem man lyssnar till. På motsvarande sätt tillgodoser nyheterna informationsbehovet ifråga om händelser och förhållanden om vilka man själv inte besitter förstahandskännedom. Både nyheter och rykten såväl skapar som tillfredsställer behovet av ordning i kaos. Genom att uppmärksamma katastrofer, olyckor, brott mm bidrar de till att både uttrycka och befästa en känsla av utsatthet i en osäker värld. Samtidigt ger nyheternas vardagslunk en trygghetskänsla i det att läsaren/lyssnaren/tittaren kan känna sig informerad om det som händer och - som regel - konstatera att eländet i varje fall inte har drabbat honom eller henne denna gång.

Det är en grundläggande insikt inom informations- och kommunikationsteorin att osäkerhet eller entropi är förutsättningen för information.¹ Det är därför inte märkligt att såväl rykten som nyheter förutsätter ett visst mått av entropi. Man kan även med hänvisning till Allport och Postman tänka sig att benägenheten till ryktesspridning ökar med graden av entropi. Likaså torde nyhetsvärdet betingas av graden av entropi. Men när det gäller nyheter så är den andra huvudfaktorn som Allport och Postman nämner, dvs vikt (importance), en ännu mer uppmärksammas faktor. Ju större relativ vikt en händelse har desto större är dess nyhetsvärde eller, annorlunda uttryckt, sannolikheten att den blir en nyhet.²

Meddelandet att ännu en kärnkraftsolycka skulle ha inträffat i Sovjetunionen hade, inte minst i Sverige, alla förutsättningar att bli ett nyhetsrykte, dvs ett rykte förmedlat genom nyhetsmedierna. Flera anledningar till detta kan nämnas.

Tjernobykatakstrofen gav exempel på vilka långtgående konsekvenser en sådan olycka kan föra med sig också för områden på förhållandevis stort avstånd från själva olycksplatsen. Mot denna bakgrund är det knappast möjligt att överskatta den relativa vikten hos nyheten om ännu en olycka av samma slag. Också oron och osäkerheten som otvivelaktigt har ökat efter Tjernoby bidrar till att göra ett sådant meddelande till en förstärkingsnyhet. I och med att en kärnreaktorexplosion har inträffat en gång kan det antas att det finns en förväntan om fler liknande olyckor. Naturligtvis handlar det inte om en önskan om att en ny katastrof ska inträffa utan om en förmodan att den kommer att inträffa förr eller senare. Och även detta förhållande, att en viss händelse förmodas inträffa, har visat sig vara en bidragande faktor vid ryktesspridning - rykten om en väntad händelse får lätt spridning.³

Om det i en situation där oron för allvarliga olyckor är betydande uppstår ett rykte om att katastrofen har inträffat, är det en påfallande risk att sanningsfrågan skjuts åt sidan och ersätts av den fråga som är mest väsentlig om säkerhetsåtgärder behöver vidtagas. Nämligen frågan: Vad har hänt? Dvs i stressituationen riktas uppmärksamheten och intresset på att få mer information om det som antas ha inträffat. Sanningsfrågan, dvs frågan om det verkligen har hänt, förskjuts i bakgrunden för längre eller kortare tid.

Det var detta som skedde på TT den 3 februari 1988. På grund av den allmänna oron för nya kärnkraftsolyckor, ryktets relativa vikt och den förväntan som finns om nya katastrofer prövades inte ryktets trovärdighet tillräckligt noggrant. Det primära var att snabbt meddela medierna och allmänheten vad som enligt ryktet hade hänt.

Det hade antagligen avgörande betydelse att ryktet passerade åtminstone två led på TT:s redaktion innan det sändes ut. Den reporter som hade varit i kontakt med SSI var tveksam om "bekräftelsens" hållbarhet och avsåg inte att sprida ryktet vidare förutan ytterligare bekräftelser. Men i och med att ryktet togs över av andra på redaktionen tycks tveksamheten ha försvunnit och vad-frågan blev det väsentliga. Förloppet följer samma mönster som är vanligt för rykten: Ryktets innehåll tillspetsas alltmer ju fler led det passerar. Antagligen bidrog även journalisternas typiska "yrkesskada", nämligen driften att bli först med nyheten, till att sanningsfrågan nedprioriterades av TT-organisationen. Samma sak inträffade på Islands television kvällen då Olof Palme mördades. Men då visade sig ryktet vara sant.

12.2 Nyhetens metamorfoser

Det var inte bara ryktet som genomgick en process i den meningen att det spreds från plats till plats, från institution till institution, och under detta förlopp förändrades innehållsligt. Rapporteringen kring ryktet är som sådan också en process där fokus förskjuts över tiden. I princip kan tre olika faser urskiljas om vi begränsar oss till TT:s telegram på eftermiddagen och kvällen den 3 februari 1988.

Under den första fasen, som inte varar längre än 28 minuter, handlar rapporteringen om en föregivet verklig olycka. Flashtelegrammets korta meddelande, "En kärnkraftsolycka har inträffat i Sovjetunionen", utgör det centrala plus den påstådda bekräftelsen från SSI som förmedlas till abonnenterna åtta minuter efter "flashen". Notabelt är att TT inte hänvisar till Reuters som ju är källan till den information som TT först fick tillgång till.

Under den andra fasen förändras "nyheten" till att handla om ryktet om en kärnkraftsolycka samt orsaken till ryktets uppkomst. Nu sammankopplas det första ryktet med ett andra rykte, nämligen ryktet om att en telexövning, arrangerad av IAEA, skulle ha orsakat det första ryktet. Detta andra rykte härrörde från en intervju som Reuters hade gjort med "regeringskällor i Norge":

Reports of a nuclear accident in the Soviet Union came from a series of test telexes run between the International Atomic Energy Agency (IAEA) in Vienna and the London-based International Meteorological Office, Norwegian government sources said on Wednesday./.../ The source declined to be identified.

Enligt IAEA:s redogörelse var emellertid denna uppgift lika ogrundad som den om kärnkraftsolyckan. Visserligen bekräftar IAEA att ett samtal hade ägt rum mellan Reuters och utrikesdepartementets presstalesman, som var den sk

regeringskällan. Denne hade i en rent hypotetisk diskussion sagt att det inte kunde uteslutas att en telexövning, genom feltolkning, kunde ha gett upphov till olycksryktet:

"The spokesman and Reuters exchanged views on the possible sources of the rumour. Of the several possibilities that were mentioned, the spokesman also wondered whether the test runs for the GTS could have been misunderstood by persons not familiar with the tests. This is what the spokesman said and he certainly identified himself to Reuters..."⁴

Reuters' telegram ger som framgått ovan en annan bild av samtalet och man formulerar det som att källan påstår att telex-övningen skulle vara orsaken. Reuters uppger dessutom att källan ville vara anonym, trots att så ej skulle ha varit fallet enligt IAEA och norska UD. I vilket fall skulle man möjligen ha kunnat förvänta sig att Reuters' uppgift om att källan begärt att få vara anonym hade uppfattats som en varningssignal eller som en distansmarkör.⁵ I den version som TT förmedlar har dock denna distansering tagits bort, vilket medför att förklaringen framstår som ännu mer auktoritativ.

I den tredje fasen får TT:s nyhetsrapportering ännu en ny inriktning. Denna tar form på kvällen vid 18-tiden då man på TT gör en re-kapitulation av händelseförloppet och formulerar en förklaring till sin egen roll i ryktesspridningen. I telegrammen redogör man för samtalen med SSI och citerar ordagrant det meningsutbyte som ligger bakom påståendet att SSI skulle ha bekräftat olycksryktet. Perspektivet i redogörelsen är rättfärdigande. TT talar fortfarande om att SSI "bekräftade att en kärnkraftsolycka ägt rum...".⁶ Det finns alltså ingen självkritisk prövning av den tolkning som hade legat till grund för "flashen". Men som vi tidigare har visat är den mest rimliga tolkningen av SSI:s svar, sett i sitt sammanhang, att institutet endast bekräftade att man hade hört talas om ryktet. Och detta borde ha varit möjligt att inse också för TT-redaktionen, åtminstone efter några timmars eftertanke.

Sammantaget genomgår TT:s rapportering två metamorfoser. Från en nyhet om en förment verklig olycka övergår den i en förklaring av hur IAEA:s telexövning orsakade ryktet. Därefter förvandlas "storn" slutligen till ett försvar av TT:s egna handlingar.

12.3 Bristen på källkritik

Bristande källkritik utgör otvivelaktigt en bidragande orsak till ryktesspridningen den 3 februari 1988. I synnerhet TT-redaktionens rutiner tycks ha varit bristfälliga i det här fallet. Men troligen är förhållandena inte särskilt annorlunda på andra redaktioner. Och uppenbarligen brast det även på andra håll den här gången.

TT vidtog efter vad vi har erfarit inte några kontroller beträffande källorna till de uppgifter som förmedlades via Reuters. Man koncentrerade sig på att få kontakt med SSI och fick genom samtalet med en tjänsteman på informationsavdelningen intrycket att man på SSI fäste tilltro till ryktet. TT-journalisten som hade talat med SSI var emellertid inte säker på att detta intryck verkligen stämde och ansåg att ytterligare information krävdes för att gå ut med "bekräftelsen". Att beslutet att sända "flashen" togs av andra måste betraktas som synnerligen olyckligt. De som fattade beslutet saknade förstahandsinformation om samtalets innebörd. I tveksamma fall borde det vara regel att den som har förstahandskännedom fattar beslutet eller åtminstone deltar i beslutet.

Även ifråga om den norska regeringskällans uppgift, att ryktet uppkom genom ett missförstånd kring IAEA:s telexövningar, kan konstateras att källkritiken var bristfällig eller obefintlig. Redan det förhållandet att Reuters uppger att källan önskade vara anonym borde ha kunnat uppfattas som en signal om försiktighet. Och under förutsättning att IAEA:s egen utredning är korrekt - vi har

som tidigare påpekats inte haft möjlighet att närmare kontrollera detta - så är Reuters' telegram en förvanskning av samtalet mellan reportern och regeringskällan.

Men TT och, enligt de stickprov vi har gjort, även medierna tog Reuters' förklaring ad notam och förmedlade den vidare. Härtill bidrog inte bara journalisternas bristande källkritik. Såväl SSI som IAEA tycks genom sina talesmän ha förstärkt tilltron till förklaringen i samtal med journalisterna. Antingen därför att talesmännen helt enkelt tog innehållet i Reuters' telegram för gott, eller genom att de uttryckte sig oklart. Det kan inte heller helt uteslutas att dessa sekundära "bekräftelser" på förklaringen skulle kunna vara förvanskningar av vad som har sagts vid samtal och intervjuer, på liknande sätt som - enligt IAEA:s rapport - skedde med Reuters' rapportering av det första samtalet med den norska regeringskällan.

Mediernas uppföljning av nyhetsryktet den 3 februari kan liknas vid en lavin som när den väl kommit i rörelse fortsätter i samma riktning tills den lagrade energin uttömts eller något kraftigt hinder stoppar dess fortsatta framfart. Det ena mediet efter det andra berättar samma historia, vilken genom upprepning framstår som allt mer trovärdig. När förklaringsryktet, alltså den andra fasens rykte, framförs från alla håll i nyhetsoffentligheten förefaller det trovärdigt, inte enbart på grund av den massiva exponeringen utan också - och kanske framför allt - därför att det gemensamma ursprunget undanskymts. Den grundläggande källkritiska frågan, huruvida de olika "bekräftelserna" härrör från samma källa, blir omöjlig att ta ställning till för medborgarna, likaväl som för journalisterna. För den senare kategorin är nyhetshetsen antagligen den mest försvårande omständigheten i sammanhanget. Men samtidigt borde det höra till journalistens professionella kompetens

att vara medveten om riskerna för detta slag av "rundgång", och det borde också vara möjligt att kräva att man inför rutiner som motverkar dessa risker.

I det här fallet tycks "lavinan" ha börjat röra sig genom ett missvisande referat av en intervju. Genom att nyhetsbyrån ej anger källans identitet - vilket enligt IAEA:s rapport ej skedde på begäran från källan själv såsom Reuters uppger - blir det näst intill omöjligt att kontrollera referatet. Från detta ögonblick är lavinen närmast omöjlig att stoppa. När journalisterna dessutom inte uppfattar källans anonymitet som en varningssignal, vilket också borde kunna avkrävas deras professionella kunnande, utan nu antagligen först och främst jagar fler uppgifter för att kunna beskriva hur telexövningen orsakade ryktet, får lavinen ett allt snabbare förlopp och allt större omfång.

IAEA har ingen framgång i sina försök att dementera uppgiften om att telexövningen skulle ha innehållit ordet 'olycka', vilket skulle ha uppgetts av den norska regeringskällan. Organisationen börjar sända ut dementin kl 17.45. Först i ett TT-telegram som sänds kl 20.49 återges den. Och inte ens i morgontidningarnas redogörelse för ryktesspridningen får IAEA:s dementi genomslag, trots att de rimligen har haft god tid på sig att ta del av den.

I samband med förklaringsryktet kan ytterligare ett exempel nämnas på hur ett rykte blir självbekräftande i nyhetsprocessen på grund av bristfällig källkritik. Här avses tidningsintervjun med en meteorolog vid SMHI (se avsnitt 11.2). Denne uttalar sig om förklaringsryktets rimlighet och även om innehållet i övnings-telegrammen utan att vid intervjutillfället verkligen ha sett ett enda av dessa telegram. Men detta framgår överhuvudtaget inte av den artikel där intervjun finns återgiven; först genom vår egen intervju

med meteorologen uppdagades detta för oss. Antingen har journalisten i hastigheten försummat att kontrollera källans tillförlitlighet eller så förtiger han medvetet denna viktiga omständighet.

Resultaten från vår undersökning visar på ett flertal allvarliga brister i nyhetsbyråernas och mediernas källkritik. Även om det inte har varit möjligt att göra en heltäckande studie av rapporteringens källunderbyggnad, vilket följaktligen innebär att vi inte kan ge något allmänt omdöme om de journalistiska rutinerna i det här fallet, så visar våra stickprov på anmärkningsvärt stora brister. Det förefaller vara viktigt att öka medvetenheten om svagheterna i det nuvarande systemet och att se över nyhetsrutinerna. Även om det i det här granskade fallet inte har förefallit meningsfullt att diskutera huruvida ryktet skapades med avsikt, torde det rent allmänt kunna konstateras att bristande källkritik gör informationssystemet onödigt sårbart för desinformation.

Noter:

1. Shannon, C, Weaver, W., The Mathematical Theory of Communication. Urbana: The University of Illinois Press 1949.
2. Rosengren, K.E. (1987) samt där anförd litteratur; Danielian, L.H., Brendlinger, N., Shoemaker, P.J., "Who Gets Covered and Why: Using Deviance and Social Significance to Explain U.S. News Coverage of World Events". Paper for the International Communication Section of the International Association for Mass Communication Research XVIth conference in Barcelona, July 24th-29th, 1988 samt där anförd litteratur.
3. Allport, Postman, a.a., s 8.
4. IAEA-rapport Gov/Inf/546, a.a., s 6; i rapporten anges detta som direkta citat ur ett telegram från norska UD.
5. Findahl, O., Lindblad, I-B., 40 Dagar med Tjernobylnyheter i radio och TV. Stockholm: Sveriges Radio/PUB 1987, s 65.
6. Kopia av TT-telegram 880203-1817.

13

ERFARENHETER EFTER TJERNOBYL

I Sverige liksom i många andra länder, kanske även globalt, framstår Tjernobylikatastrofen som en vändpunkt i kärnkraftshistorien. Det är svårt att överskatta dess betydelse för allmänhetens inställning till kärnkraften och energipolitikens framtida inriktning. För människorna i de områden som drabbades av nedfallet innebar Tjernobylyolyckan en omskakande upplevelse som ännu inte förbleknat två och ett halvt år efteråt.

Flera undersökningar visar på betydande oro hos befolkningen månaderna närmast efter den 28 april 1986. (Se kap 3.) Således uppger i genomsnitt sju av tio tillfrågade att de personligen blev mycket eller ganska oroadade efter Tjernobylyolyckan. Bland kvinnorna är denna andel dubbelt så stor som bland männen.

Oron hade ungefär samma omfattning i hela landet. Men befolkningen i de mest utsatta områdena - man har framför allt studerat Gävleområdet - uttrycker avsevärt större misstro gentemot myndigheterna och den information som tillhandahölls i samband med Tjernobyli.

Samtidigt påverkades medborgarnas åsikter om kärnkraften. Efter Tjernobyli är antikärnkraftsopinionen betydligt starkare än strax före olyckan.

En aspekt av kärnkraftens psyko-sociala betydelse är att experterna och medborgarna uppfattar riskerna olika. Ett flertal samhällsvetenskapliga och beteendevetenskapliga studier visar att medborgarna har ett betydligt vidare riskbegrepp än vad experterna använder sig av.¹ Det har dessutom funnits en tendens hos den radiologiska expertisen att resa monopolanspråk beträffande riskbedömningarna. Experternas snäva riskbegrepp har kombinerats med en nedlåtande attityd gentemot människors oro:

"The experts' risk assessments were regarded as objective and quantifiable, and public fears were interpreted as biased and irrational. Public disagreement among scientists over the risks of nuclear energy, however, led to the realization that even the experts' assessments are less 'objective' than previously assumed."²

Efter Tjernobyli kan emellertid en omprövning noteras även inom expertkretsarna. Insikten om att verklig kommunikation endast kan utvecklas om parterna visar ömsesidig respekt för varandra och att även experterna behöver lära sig lyssna på lekmännens uppfattningar har vunnit officiellt erkännande. I ett nyligen publicerat OECD-dokument slår man bland annat fast följande regler för informationen om risker:

- "- Accept and involve the public as a legitimate partner.
- Plan carefully and evaluate performance.
- Listen to your audience.
- Be honest, frank, and open.
- Coordinate and collaborate with other credible sources.
- Meet the needs of the media.
- Speak clearly and with compassion."³

Men för att förstå oron kring kärnkraften är det inte bara väsentligt att ta hänsyn till olika riskföreställningar. Det går inte att bortse från de olika missbedömningar som har gjorts av experter och myndigheter angående kärnkraftens risker.⁴ Serien av alltför optimistiska prognoser, vilka har falsifierats av den faktiska utvecklingen, gör att den mer eller mindre permanenta informations-

krisen efter Tjernobyl också måste betraktas som en trovärdighetskris.⁵ Förtroendet för beslutsfattare och experter har rubbats och det är något som svårligen låter sig ändras - förtroende är något som byggs upp under mycket lång tid och som kan raseras i ett ögonblick.

En annan viktig fråga är huruvida samhället upplevs som öppet eller slutet. Det är känt från ryktesforskningen att verklig eller inbillad censur har stor betydelse för uppkomsten och spridningen av rykten.⁶ Det är en uppenbar risk att medborgarna upplever kärnkraftsexperterna, myndigheterna och den politiska ledningen som ett tätt sammanflätat och slutet etablisseman, som både har avsikt och förmåga att monopolisera informationen kring kärnkraften, dess risker och olyckor. Om så är fallet - några vetenskapliga studier av detta föreligger ej såvitt bekant - gäller människors oro inte bara kärnkraftens miljörisker utan även risken för maktmissbruk och därmed i sin förlängning förtroendet för demokratin. Huruvida ansträngningarna, till exempel inom OECD-samarbetet, att motverka eventuella tendenser till informationsmonopol och slutenhet kommer att medföra att denna dimension av oron får minskad aktualitet i framtiden är ännu för tidigt att säga. Men att den idag är en realitet torde vara omöjligt att förneka.

Tjernobylerfarenheterna får alltså tillskrivas stor betydelse för hur människor idag reagerar på budskap om nya kärnkraftsolyckor. Ett tankemönster har etablerats som på olika sätt kom att inverka på ryktesprocessen den 3 februari 1988. Följande punkter kan nämnas:

a. En ny olycka förväntas inträffa förr eller senare. Människornas förväntningshorisont har märkbart vidgats efter Tjernobyl. Idag ter det sig mer sannolikt att allvarliga kärnkraftsolyckor kommer att påverka också vår personliga tillvaro än vad det gjorde före 28 april 1986.

b. Tjernobylylyckan har medfört att om en olycka inträffar igen så förväntas den kunna få allvarliga konsekvenser långt från själva olycksplatsen också lång tid efteråt. Särskilt omfattningen av och de långsiktiga skadorna från radioaktivt cesium i nedfallet efter Tjernobyl har inneburit ett delvis nytt perspektiv på kärnkraftens risker.

c. Efter Tjernobyl är med andra ord osäkerheten och oron för kärnkraftens risker avsevärt större än tidigare, samtidigt som nya olyckor förväntas inträffa förr eller senare. Med andra ord föreligger närmast "idealiska" betingelser för att rykten ska uppstå. Olika miljöer är i varierande grad präglade av detta. Till de mer extremt utsatta kan med säkerhet börskretsarna och mediernas nyhetsredaktioner räknas. Att de också framgent kommer att förhålla sig på det sättet och att det finns anledning att förvänta sig nya exempel på nyhetsrykten av detta slag förefaller alltså mycket troligt, bland annat mot bakgrund av nyhetsredaktörernas svar på frågan om hur Tjernobylerfarenheterna har påverkat beredskapen på redaktionen.

Merparten av svaren från nyhetscheferna bekräftar att erfarenheterna efter Tjernobyl hade betydelse i samband med ryktet. 16 av 22 ger preciserade ja-svar. Enligt dessa svar hade Tjernobylerfarenheterna betydelse dels genom att tilltron till ryktet blev större än vad som annars skulle ha varit fallet, dels så att förståelsen av vad ryktet skulle kunna innebära (om det hade varit sant) hade fördjupats. I fyra av 16 svar anges att redaktionens arbete påverkades praktiskt av erfarenheterna efter Tjernobylylyckan, till exempel genom att kontaktvägarna underlättades.

Samtliga svar från nyhetscheferna som handlar om större tilltro till ett rykte av det här slaget redovisas nedan:

"...givetvis finns det i ryggmärgen att det kan vara allvar" (kursiv i original)

"Möjligen har vi lättare att tro på olyckor av den här arten sedan Tjernobyl verkligen inträffat."

"Tjernobylolyckan gjorde att TT:s meddelande kunde vara realistiskt, 'det har ju hänt tidigare'.."

"Ja, absolut, alla utgick ifrån att det var sannolikt att ryktet var sant."

"Tjernobylolyckan har gjort att vi sannolikt bedömer en nyhet av det här slaget som trovärdig."

"Ja - vi hade en högre grad av medvetenhet om att en olycka kunde inträffa och var därmed kanske mer benägna att tro den." (kursiv i original)

Beträffade den förändrade förståelsen av vad ett meddelande om en kärnkraftsolycka skulle innebära visar svaren att det framför allt är föreställningen om hur omfattande konsekvenserna skulle kunna bli som har påverkats:

"Ja, i hög grad. Efter Tjernobyl tog det några dagar innan vi i Sverige (myndigheter, massmedia och allmänhet) förstod betydelsen av händelsen."

"De stora och utdragna konsekvenserna av Tjernobylolyckan bidrog naturligtvis till att alla genast förstod den möjliga digniteten av nyheten.."

"Man lärde sig ju att en sådan här olycka har effekter långt, långt utanför det land där den inträffar. Viktigt att så snabbt som möjligt kunna redogöra för läget även i tidningens område."

"Möjligheten av en olycka behandlas med största allvar mot bakgrund av erfarenheterna från Tjernobyl."

"Ja, vi visste naturligtvis bättre vad för slags uppgifter vi borde leta efter och vad vi kunde få."

"Mycket, tror jag eftersom Tjernobyl gav en sådan konkret bild av vad en kärnkraftsolycka kan innebära. Första tanken när TT-meddelandet kom var: "Herregud, är det ett nytt Tjernobyl? Referensramen fanns alltså redan. Därför reagerade vi helt säkert snabbare och visste också vad vi skulle göra betydligt snabbare i och med Tjernobylolyckan."

I och med Tjernobyl etablerades således en ny referensram som medför att ett meddelande om en kärnkraftsolycka framstår som mer trovärdigt än dessförinnan, samtidigt som beredskapen att hantera det journalistiska uppdraget i en sådan situation har ökat. Men detta innebär också att mottagligheten för rykten om kärnkraftsolyckor har ökat och därmed också risken att de lättare passerar igenom nyhetskanalerna.

d. Erfarenheterna efter Tjernobyl har inte bara ökat sannolikheten för rykten om nya kärnkraftsolyckor. Förmågan att hantera såväl falska som sanna meddelanden om radioaktiva utsläpp har också ökat. Detta visar inte minst våra resultat beträffande hur snabbt försvarsenheterna blev informerade om ryktet den 3 februari 1988. I kapitel 8 konstaterade vi att räddningstjänsten genomgående nåddes tidigare av ryktet i de län som drabbades av nedfallet efter Tjernobyl än i de andra länen. Fallstudierna i kapitel 10 bekräftar detta resultat och visar dessutom att lokalradiostationernas ryktshantering på motsvarande sätt tycks sammanhålla med erfarenheterna efter Tjernobylolyckan.

På frågan om erfarenheterna efter Tjernobylolyckan har påverkat beredskapen vid myndigheten svarar sju av de åtta centrala myndigheterna jakande. Fyra lämnar specificerade svar. Från SSI uppges inte oväntat att Tjernobyl har föranlett stora förändringar, vilket bland annat märktes den 3 februari genom att man snabbt fick fram mätresultat från sina mätstationer. Miljö- och energidepartementet säger att beredskapen att agera var densamma vid Tjernobylolyckan som den 3 februari 1988, men att vissa "tekniska" framsteg gjorts sedan dess såsom aktualisering av larmlistor,

direkta telefonnummer till SSI:s analyscenter i Haga och person-sökare. Lantbruksstyrelsen uppger som svar på frågan ovan, att verksledningen omedelbart blev informerad när ryktet nådde myndigheten. Livsmedelsverket anger att arbetsgruppen för Tjernobyl-frågorna snabbt samlades och var beredd att agera.

SKI och RV ger ospecificerade ja-svar. Således uppger SKI att erfarenheterna varit av betydelse men "inte på något påtagligt sätt" och RV svarar att ett antal åtgärder har vidtagits för att höja beredskapen, dock utan att precisera vilka dessa är.

Av försvarsenheterna vid länsstyrelserna svarar tio jakande på frågan. De mer specifika svaren kommer från de län som blev mest drabbade av nedfallet. Främst är det upparbetade kontaktvägar och mental beredskap som nämns:

Uppsala: "Vår grundberedskap för en olycka vid Forsmark är tillfyllest. Kontaktvägar inom länet och med grannlänen har förbättrats."

Gotland: "Ja. 1) Av händelsen närmast berörd personal var mentalt förberedd. Detta ledde till omedelbar uppstartning av de under planläggning varande 'Åtgärder vid utsläpp av radioaktiva ämnen'. 2) Beslut utan fördröjning. 3) Positiv och aktiv inställning från medverkande personal."

Blekinge: "Ja. Anskaffande av mätinstrument till länsstyrelsen och kommunernas miljö- och hälsoskyddskontor. Medvetenhet om organisationen - främst vid andra myndigheter."

Kopparberg: "Lsty. har nyligen fastställt ny räddningsplan med en specialplan för kärnteknisk olycka. Ryktet föranledde exempelvis att vår expert i mät- och analysgruppen utrustades med personsökare av LAC som dessutom kontrollerade vilka i larmgruppen som var anträffbara."

Västernorrland: "Eftersom länet var ett av de mest drabbade vid Tjernobyl-olyckan och att det då utvecklades rutiner både för ledning och information kunde dessa rutiner tillämpas även nu. Viktigaste åtgärd: att snabbt kunna komma i kontakt med SSI."

Jämtland: "Ja - helt klart. Handlingar från -86 användes. Vi visste snabbt vad som skulle göras om det varit en riktig olycka, vilka kontakter som skulle tas m.m."

Västerbotten: "O ja!!! Erfarenheterna från Tjernobyl = vår kunskap om vad vi bör göra. Vi gjorde det vi efteråt anser att vi borde ha gjort."

Dessutom nämns i flera av svaren från länsstyrelserna det ökade ansvaret som ålagts dem enligt den nya räddningstjänstlagen, vilket innebär att ansvaret utsträckts till att gälla även utländska kärnkraftsolyckor med återverkningar i Sverige.

Räddningscheferna i några kommuner nämner liknande konsekvenser av Tjernobyl. Således påpekas det från Uppsala att ansvaret för indikeringsberedskapen har skärpts och från Gävle att det inte längre råder osäkerhet i organisationen. Utförligast är Ljusdal:

Ljusdal: " Kommunens beredskap för ut- och ingående information har höjts. Kunskapen om informationsvägar har ökats. Miljö- och hälsoskyddskontorets möjligheter har förbättrats genom kompletterande mätare som erhållits från SSI. Kunskaper har ökats om vad en kärnkraftsolycka innebär. Fasta mätpunkter finns inom kommunen för återkommande kontroller vid misstanke om förhöjda värden."

Sammanfattningsvis kan konstateras att risken för ryktes-spridning har ökat väsentligt efter Tjernobyl på grund av ökad osäkerhet och oro, men även därför att nya kärnkraftsolyckor antas inträffa i framtiden. Men samtidigt har beredskapen att hantera rykten om kärnkraftsolyckor ökat, framför allt emedan kontroller av sanningshalten idag kan genomföras betydligt snabbare än tidigare. Kunskapen om vilka instanser som kan utföra kontrollerna, om kontaktvägarna och om vilka personer som är tillförlitliga finns i många fall redan hos berörda myndigheter och hos medierna. Men detta gäller främst de områden som drabbades av Tjernobylnedfallet. Därför bör det vara en angelägen uppgift att spr-

da dessa kunskaper också till de län och de kommuner som inte i samma utsträckning har egna erfarenheter att lära av efter Tjernobyl.

Noter

1. van der Plight, J., "Public Attitudes to Nuclear Energy: Salience and Anxiety", Journal of Environmental Psychology, vol 5 1985, s 87-97; Covello, V.T., "Educating and Informing the Public about Radiation Risks: A Review of Obstacles to Public Understanding." Paper prepared for the Workshop on Public Understanding of Radiation Protection Concepts 30th November - 2nd December 1987. Nuclear Energy Agency, OECD Paris (stencil).
2. van der Plight, a.a., s 90.
3. Public Understanding of Radiation Protection Concepts. Paris: Nuclear Energy Agency, OECD, 1988, s 110. Jfr Nordlund, R., The role and potential of other communication channels. Paris: OECD Workshop on Public Information During Nuclear Emergencies, 17th-19th February 1988 (stencil).
4. Nohrstedt (1988:a).
5. Informasjonskriser. NOU 1986:19. Oslo: Universitetsforlaget, s 220.
6. Se exempelvis Allport, G.W, Postman, L., a.a., s 4, särskilt n 2.

14

SAMVERKANSPROBLEMEN

Ryktesspridningen den 3 februari 1988 aktualiserar ett antal principiellt intressanta frågor om hur falska nyheter i möjligaste mån ska kunna undvikas i framtiden. Trots att dementiverksamheten kom igång redan innan TT-flashen hade gått ut, var det drygt 40 procent av befolkningen som först nåddes av ryktet i flashmeddelandets form. Att helt försöka förhindra nyhetsrykten är knappast möjligt och - om så vore - skulle det förutsätta långtgående åtgärder som kunde hota mediernas frihet och därför inte är önskvärda. Däremot kan det nuvarande systemets sätt att hantera rykten säkert förbättras på vissa punkter utan att samtidigt riskera yttrande- och informationsfriheten eller andra demokratiska värden.

När olika institutioner och organisationer samverkar finns det alltid risk för missförstånd. Den risken föreligger självfallet också i personlig kommunikation, men svårigheterna accentueras oftast i interorganisatorisk samverkan på grund av skillnader i organisationskulturerna. Mycket av verksamheten inom en organisation präglas av tyst kunskap, rutinerade och underförstådda regler, motiv och målsättningar, som redan den införstådde kan ha svårt att redogöra för och som för den utomstående är praktiskt taget omöjliga att genomskåda. I situationer där det är nödvändigt med samarbete mellan olika organisationer leder detta praktiskt taget ofrånkomligen till kommunikationsproblem.

Vad kan då göras? Allmänt sett behövs större erfarenhet av samarbete över institutionsgränserna. Det är enda sättet att uppmärksamma den typ av problem som uppstår i kontakterna med andra organisationer. Detta är naturligtvis särskilt viktigt för räddningstjänstsektorn och andra områden där stora mänskliga och materiella värden står på spel och där tidspressen är betydande. Ett väl fungerande samarbete förutsätter goda kunskaper om verksamhetsvillkoren vid de andra organisationerna.

Till de ur kommunikationssynpunkt avgörande förkunskaperna hör alltså språklig kompetens också i organisationskulturell mening. Tyvärr är den allmänna medvetenheten om kommunikation påfallande låg, vilket ofta medför att skillnader i koder och därav betingade missförstånd först uppdagas när det är för sent. Vi är helt enkelt inte vana att tänka på vad det är vi egentligen gör när vi utbyter information och kunskap med varandra. Och därför har vi inte sällan svårt att tänka oss att våra - för oss själva så självklara - utsagor skulle kunna uppfattas på något annat sätt än det avsedda.

Givetvis kan den kommunikativa kompetensen förbättras genom övning. Det är därför angeläget att samverkansövningar läggs upp och genomförs just med syfte att belysa kommunikationsproblemen. Viktigt är också att scenarierna för sådana övningar inte alltid följer i förväg uppsatta mönster och att ordentliga utvärderingar görs av uppkomna missförstånd.

Behovet av ökad kunskap om vilka problem som kan uppstå i kommunikationen mellan olika organisationer föreligger i alla samverkanssammanhang och är inte särskilt kopplat till målsättningen att motverka ryktesspridning. Ett krav som emellertid direkt motiveras av detta mål är att medierna så långt möjligt öppet redovisar källorna. Detta är i de allra flesta fall det mest verkningsfulla medlet för att, om inte förhindra spridningen av rykten, så i varje fall snabbt kunna kontrollera deras sanningshalt och rimlighet.

Kravet på öppenhet beträffande källorna är dock kontroversiellt. Det skulle kunna strida mot den viktiga principen att medierna har rätt att hemlighålla sina källor; i de fall när källan begär att vara anonym är det till och med deras skyldighet. Samtidigt är det svårt att bortse från att missbruk kan förekomma, inte minst mot bakgrund av den sensationsjakt och tävlan efter "scoopet" som utmärker journalistyrket. I föreliggande fallstudie har vi inte belagt avsiktligt missbruk av meddelarskyddet - rapporten syftar ju inte heller till att bedöma enskilda personers eller organisationers agerande ur normativ synvinkel. Men visst förefaller det olyckligt att det saknades uppgifter om källorna vid två avgörande skeden under rykteskarusellen den 3 februari 1988, nämligen i samband med: 1. TT:s flashtelegram och 2. Reuters' norska regeringskälla. Allmänt sett är ju riskerna för oönskad spridning mindre om det finns en klart angiven instans där sanningshalten hos ett meddelande kan kontrolleras. Detta kan också exemplifieras med att ryktet den här gången snurrade runt jordklotet flera varv, vilket kunde ge intrycket av att det bekräftades från flera av varandra oberoende källor. I kapitel 11 nämndes som exempel den extra förvirring som uppstod på Svenska Dagbladets redaktion när CNN rapporterade om en sovjetisk kärnkraftsolycka, efter att TT hade börjat dementera sitt flashtelegram.

Ovanstående ska inte uppfattas som en plädering för minskad frihet för medierna att skydda sina källors anonymitet. Det är enligt vår mening inte önskvärt att göra inskränkningar i anonymitetsskyddet. Överhuvudtaget bör inte det här problemet hanteras av myndigheterna, utan av medierna själva. Det är trots allt deras trovärdighet saken gäller, och även om ryktesspridning kan utgöra ett problem för samhället i övrigt bör det vara möjligt för mediernas samarbetsorgan att finna medel att motverka otillbörlig mörkläggning av nyhetskällorna.

Den snabba utvecklingen av börsrapporteringen i medierna innebär ökade risker för att rykten sprids från börserna genom de vanliga nyhetskanalerna. Om den ekonomiska rapporteringen även i fortsättningen kommer att innehålla helt okontrollerade rykten är det viktigt att journalister och andra mottagare blir på det klara med hur denna information ska bedömas. Verkningsfulla spärrar i form av rutinerade krav på dubbelkontroller är oundgängliga i sådana fall. Det är antagligen också viktigt att vara uppmärksam på eventuella tendenser till urholkning av kraven på källkritik inom den normala nyhetsrapporteringen. Börsrapporteringens lägre ambitionsnivå kan komma att bli normgivande också för den allmänna nyhetsrapporteringen på grund av börsrapporteringens allt mer dominerande ekonomiska betydelse för nyhetsbyråerna.

Samspelet mellan medierna och myndigheterna på strålskydds- och räddningstjänstområdet är särskilt komplicerat både på grund av den allmänna osäkerheten kring kärnkraftens risker, sakfrågornas komplexitetsgrad och förtroendeklyftorna. Detta gör att rykten lätt uppkommer och får spridning. För att motverka detta bör myndigheternas beredskap att möta mediernas informationsbehov vara så stor som möjligt, vilket bland annat förutsätter fungerande och öppna kanaler från medierna till de auktoritativa informationskällorna. Personkännedom och tidigare kontakter underlättar ett väl fungerande samarbete och motverkar riskerna för missförstånd.

Men till detta kommer även en speciell form av kommunikativ kompetens, som krävs av båda parter, nämligen förmåga till empati och rollmedvetenhet. Det finns anledning anta att personalen vid myndigheterna och kärnkraftsorganen inte fullt ut inser karaktären och inriktningen på journalisternas informationssökande. För den vetenskapligt tränade kan det förefalla främmande att söka efter vad som har hänt, utan att först ställa frågan om informationens validitet. Men likafullt medför journalistikens arbets-

betingelser att den senare frågan blir underordnad kravet på att så snabbt som möjligt få fram en vad-beskrivning, dvs en story. Tidsbristen innebär dessutom ofta att journalistens bedömning får begränsas till huruvida en viss nyhetskälla kan anses vara trovärdig. Däremot görs sällan någon bedömning av tillförlitligheten hos det underlag källan har för sina påståenden. En sådan bedömning ligger dessutom oftast utanför den journalistiska kompetensen. Detta innebär att de journalistiska kriterierna på en bra story är relativt oberoende av gängse sanningskrav.

Det är rimligt att kräva att journalisterna tar aktivt ansvar för att skilja lösa spekulationer från verifierade påståenden i rapporteringen. Om det förekommer att man låter återge hypotetiska resonemang - det må sedan vara av aldrig så kvalificerade experter - som om de vore slutsatser så är det något som strider mot professionens hederskodex. Men även källorna, till exempel inom myndigheterna, bör vara medvetna om risken för att löst framkastade spekulationer kommer att tas för välgrundade sanningar när de kan hänföras till experter. Det är därför viktigt att ålägga sig restriktivitet i just detta hänseende vid kontakter med medierna. Även om en sådan återhållsamhet kan ge ett oönskat intryck av slutenhet är det en större risk förknippad med att glömma bort att man för journalisten har rollen som nyhetskälla, vilken helst ska ge underlag för en bra story - undantagsvis kanske även till priset av ett missbrukat förtroende. För den som anlitas som källa av medierna torde det vara en god regel att strikt skilja mellan sådant som man med rimlig säkerhet kan uttala sig om och annat, samt att helst endast uttala sig om det förra.

Särskilt förledande är förmodligen de situationer där journalisten tar kontakt för att få en reaktion på vad någon expert eller annan auktoritativ källa lär ha sagt. Om en utsaga, exempelvis rörande orsakerna till ett rykte, enligt journalisten tillskrivs en person som är känd som sakkunnig och vederhäftig, är risken överhängande att

man som intervjuperson låter sitt omdöme beträffande sakinnehållet färgas av hur man bedömer den källa som uppgetts och obesett instämmer, trots att man endast har journalistens uppgifter att gå efter. För journalisten kan ett sådant - i värsta fall helt ogrundat - instämmande uppfattas som en andra och av den första källan oberoende bekräftelse på uppgiften i fråga, särskilt om journalisten tror sig ha kommit en sensation på spåren.

Sist men inte minst är självfallet den mest långsiktiga strategin att försöka göra något åt ryktesspridningens förutsättningar, dvs den oro och osäkerhet som förknippas med kärnkraften. I det sammanhanget förtjänar det påpekas att kunskapen om denna oro och osäkerhet trots flera studier ännu är långt ifrån uttömmande. Att det inte enbart handlar om rädsla för cancer och hot mot den egna hälsan förefaller dock klart. Kärnkraften har antagligen - med rätt eller orätt - kommit att symbolisera existentiell utsatthet i en tillvaro där hela det ekologiska systemet uppfattas vara hotat. Det är svårt att föreställa sig att dessa, för rykten om nya kärnkraftsolyckor så gynnsamma betingelser ska kunna elimineras utan att kärnkraften avvecklas.

SUMMARY

February 3, 1988, at 3.21 p.m. the Swedish national news agency, TT, flashed a sensational telegram:

"A nuclear power accident has occurred in the Soviet Union."

That was all. No further details were given. And of course, journalists and editors all over Sweden started to seek the information where it could possibly be expected: at domestic nuclear power plants, the National Institute for Radiation Protection (SSI), regional authorities, etc. Eventually it turned out to be a mistake, a false piece of news. Fortunately, no accident had occurred this time.

So, nothing had happened in the Soviet Union, but certainly something in Sweden. A rumour that a second Chernobyl was threatening was rapidly spread through the media. That is the subject of this report. Our questions are: What kind of information caused the rumour? Why did TT send this telegram? And what were the consequences?

The study has been initiated and financed by the Swedish Board for Psychological Defence (SPF). The work has been done at the University of Örebro. The authors are exclusively responsible for the conclusions in the report.

How come, then, that TT spread this false news about a nuclear accident in the Soviet Union? According to the results presented here, several coincidences contributed to the failure. The starting point for the rumour was the currency markets, where the rumour was said to influence the dollar price, according to Reuters' financial service, the EUFX system:

"The dollar's strength persisted through the morning, helped, several dealers said, by rumours of a nuclear explosion in the Soviet Union which were swirling around the currency markets at the same time as communist countries were seen buying dollars. Some dealers said the rumour probably prompted position-squaring, others said its effect was minimal."

This news on Reuters' on-line service was transmitted to banks, trade editors, etc. all over the world at 12.46 a.m. Swedish time (GMT: 11.46). However, as can be noted from the quotation above, in Reuters' service the news is correctly called "rumour", which it is not in the TT telegram a couple of hours later. What had happened in the meantime? Before answering this question, some remarks are necessary concerning Reuters' financial service.

Referring to a well-known metaphor, the rumour diffusion process through the news channels can be described in terms of various "gates", which are passed by the rumour. The first one is the passage from the markets to the financial news service of Reuters. According to the Europa editor, there are no routinized validity checks of the rumours transmitted from the markets into the financial service. The only criteria applied to this kind of news are related to the question whether the rumour has any impact on the market indexes! If the impact is estimated as substantial according to the judgements of at least two independent analysts, the rumour is reported.

Usually, this procedure seems to function without important flaws. The clients, i.e. the receivers, of the financial service are aware of the low credibility value of this information. So also February, the 3rd, this year - in general. Dealers, bank staffs and trade editors took hardly any notice of the message from Reuters at 12.46 a.m. For

example, in Sweden at least two clients of Reuters' service observed

the rumour telegram without any reaction: these were the OKG, which is one of the nuclear power enterprises, and the trade editors at TT!

Clearly, there is a "gate" also between the financial news and the general news reporting of for example Reuters and TT. And even if a lot of rumours are distributed by the financial system, they seldom turn up in the general news service. What, then, made the rumour pass the gate to TT's normal news telegram?

The rumour reached TT not only through the normal channel on-line, directly from Reuters, but also via a close relative of one of the reporters. This source was a man working as a currency dealer, and he contacted the reporter to ask if TT had heard about the nuclear accident. The reporter immediately telephoned the National Institute for Radiation Protection in order to get further information. At that time, 2.30 p.m., the civil servant at the information department of the SSI had no information of any nuclear accident. She said that she would check it up and promised to contact TT after that.

At around 3.10 p.m. SSI phoned back to TT. The following conversation took place, according to the notes taken by the reporter:

SSI: "Something has happened, but what we do not know. Neither do we have any messages from the IAEA."

TT: "Is it a nuclear power accident that has happened?"

SSI: "Yes."

Afterwards, when we interviewed the reporter and the civil servant (at different time and place) they recalled the content of the talk

contradictorily: according to the reporter the SSI had confirmed that an accident had occurred, while the civil servant recalled having confirmed only that a rumour about an accident was going around.

Since we have no reason to doubt their descriptions, although contradictory, our conclusion is that they completely misunderstood each other. And this misunderstanding is in fact not difficult to explain.

The different interpretations of the content have to do with the variant perspectives and interests of the two. It seems reasonable to expect that the reporter's primary aim was to get the story about what had happened, i.e. answers to the what-question, while the SSI civil servant anticipated that the question was about how extensive and how certain the SSI's knowledge was.

Assuming these two different perspectives, it is more than plausible that the reporter did not even hear the second part of the first sentence from the SSI; the only interesting thing was the first part - that something had happened. So there was really a story to be told... And from that moment all the reporter's concentration was directed to the next question: "Is it a nuclear power accident..?" "Yes", said the SSI civil servant, not realizing that the reporter imagined that she was asking whether an accident had happened or not!

The fact is, from the SSI's point of view it had already been made clear by the first answer from them that they had no verification of any accident ("..but what, we do not know"). Consequently, the civil servant comprehended the reporter's question in the following way: "That which has happened, and of which you do not have any knowledge, i.e. that which the rumour is about, is that a nuclear power accident?" Having understood the question like this, the answer "yes" is of course nothing but the confirmation that the SSI too had heard the rumour.

But for the reporter the answer was a confirmation from the National Institute for Radiation Protection that an accident really had occurred. However, the reporter was not completely convinced,

because the civil servant had suggested another contact with one of the radiation experts at the SSI for further information. But before talking with this second source, the reporter told the central and the foreign desks about "the confirmation". And the editors decided, against the suggestion of the reporter, to release the flash-telegram quoted above. Even the formulation of the text was made by the reporter's superiors, since the reporter was talking on the telephone with the second source at the SSI.

From the theoretical perspective of rumour research (see more about this below) it is rather typical that the content is simplified and sharpened during the diffusion process. So also in this case. The amount of doubt felt by the reporter was not transmitted to the editors, with the effect that the rumour-mongering was escalated by the news agency. It should further be remembered that the TT telegram, contrary to Reuters' version, treated the accident as a fact and not a rumour, and, secondly, did not mention the source - neither the SSI nor Reuters. In this way the telegram was not only extremely short and dramatic, but also failed to give any information about the validity of the content and how to verify it. This certainly caused a lot of confusion and difficulties for the news editors and journalists. At least for the first half an hour after the flash-telegram and before the first denial from the TT at 3.49 p.m.

How did the editors and journalists handle the rumour? Not surprisingly, there are some variations. Some editors were sceptical about the accident message and waited for further evidence. Others, like the regional radio station in Malmö, went out on the air with no delay. One minute after the flash, i.e. 3.22 p.m., the message was

brought to the listeners in the middle of the Eliot Murphy hit "Texas":

(Music): ... I cross my heart..."

Speaker: I've just got a flash-telegram, an urgent message from the TT, which says that a new nuclear power accident has occurred in the Soviet Union. A new nuclear accident in the Soviet Union. More about this in the news."

(Music): ...I should have known it from the start..."

The national pop-music channel, P 3, was not quite as quick to spread the news. But twelve minutes after the flash their listeners too got the message. And at about the same time Text-Television had it on its screens. To summarize: the media very rapidly distributed the rumour to the public.

This is also evident from the polls made by SIFO on behalf of the SPF: 42 per cent of those who could remember having heard about the rumour when interviewed less than one week after the rumour-day (=93 per cent), say that they heard it as a message of an accident and not as a rumour. 46 per cent answered that their first information about the alleged accident was in the form of a denial.

The Chernobyl accident had substantial impact on Sweden due to the fall-out concentrated on the eastern provinces of the northern part of the country. Since there were no emergency plans at that time concerning foreign nuclear power accidents, the administrative system had great difficulty in handling the situation. One of the effects was an information crisis with regard to the authority, the credibility and the legitimacy of the authorities. This and other consequences in Sweden of the Chernobyl accident have been studied and documented in several Swedish reports. Since we had

performed some of those studies, we were very interested in a follow-up study of this rumour case. Here we had an unexpected opportunity to study what the emergency system had learned from the Chernobyl experience. Fortunately enough, the SPF also asked us to make this study.

With this background, it is natural that we have studied how the radiation protection authorities reacted to the rumour, with special emphasis on the correlations between the measurements and the experiences after Chernobyl. The results are as follows.

It is quite clear that the emergency divisions of the regional boards in counties which were hit by the fall-out 1986 got the rumour earlier than the corresponding authorities in counties unaffected by the Chernobyl fall-out. This can be concluded from the fact that of a total of 24 counties 20 confirm the pattern that the emergency authorities were more alert in regions polluted after Chernobyl than in regions not polluted, when measured by the time limit h : 4.00 p.m.

The same pattern is also confirmed by our regional case studies. In order to analyze the rumour diffusion process more thoroughly, we have studied how the contacts functioned between the emergency division of the regional boards and the regional radio, which is also part of the emergency system in case of severe accidents or catastrophes in Sweden, in five regions.

The sample includes two of the regions affected by the Chernobyl fall-out, of which one is a so-called nuclear-power region and the other is not, and three regions more or less unaffected by Chernobyl, of which one is a nuclear-power region.

Looking first at the time when the regional radio distributed the

rumour, it is obvious that the channels are better trimmed in the nuclear power regions: Radio Malmöhus (3.22 p.m.) and Radio Uppland (3.47 p.m.) were the first on the air, followed in expected order by the other stations, i.e. Radio Västernorrland, the only one of the non-nuclear-power regions which was affected by the

Chernobyl fall-out (4.05 p.m.), Radio Gotland (5.00 p.m.), and Radio Jönköping, which did not mention the TT flash at all in its programme.

But even more interesting than the time-lag between telegram and transmission is the adequacy of handling the telegram. One must remember that rapid reaction is not the single goal, not even in emergency situations. Rationality and reflection are other important goals. And in this respect it seems that the experience from 1986 is even more important than whether the regions have plans for regional accidents in their "own" nuclear power plants or not. In the fall-out regions of Uppland and Västernorrland the regional radio stations were more sceptical about the flash-telegram than in the other regions; so, although not being the first to bring the news, those stations manage to check with authoritative sources before announcing the message from TT to the listeners. And due to these controls they were able to make reservations concerning the truth value of the accident message even in their first information to the public.

Radio Malmöhus, which was first on the air with the message, also made checks with credible sources, but only after having spread the rumour to the audience. The stations in the remaining two regions, which neither are nuclear power regions nor were hit by the Chernobyl fall-out, had no success in handling the rumour situation: at Radio Gotland the journalists did not even hear the

flash-signal because the printer was placed in another room separated from the editorial office by two closed doors, and at Radio Jönköping the intention was to announce the flash-telegram immediately but for some reason that was never implemented.

To conclude: the alertness of the alarm system, with regard to both the responsible authorities and the regional radio, as well as the adequacy of the latter to handle the flash-telegram, is related to the

lessons from the Chernobyl catastrophe. Obviously, in the regions hit by the fall-out the emergency system has learnt more about how to manage nuclear accidents than in other regions.

In the report the rumour process is not only described along the diffusion paths, but also with regard to the metamorphoses of the reporting in the news channels. After having realized that it was a rumour, the agencies' focus changed, and now the story was to explain how the rumour was created - maybe in order to put the blame on the shoulders of someone else. The effect of this was nothing less than another round of rumour-mongering!

This second rumour originated also from Reuters, but this time from its ordinary news service. According to a telegram at 3.17 p.m. (GMT) Norwegian government sources had explained the accident rumours as being caused by an IAEA telex test:

"Reports of a nuclear accident in the Soviet Union came from a series of test telexes run between the International Atomic Energy Agency (IAEA) in Vienna and the London-based International Meteorological Office, Norwegian government sources said on Wednesday./.../ The source declined to be identified."

In a report made by the IAEA it is confirmed that a telephone conversation took place and that it was the press spokesman of the Ministry of Foreign Affairs in Oslo who was the "government

source". But following this version the conversation was purely hypothetical - "The spokesman and Reuters exchanged views on the possible sources of the rumour" - and the spokesman did not state that the test caused the rumour. On the contrary he "...wondered whether the test/.../ could have been misunderstood by persons not familiar with the tests". And furthermore, the source should not have refused to be identified: "...he certainly identified himself to Reuters..." Consequently, instead of a statement it should have been

a question, according to the IAEA. And it is implied that it was Reuters, not the government source in Oslo, who preferred to keep the source anonymous.

In our study it has not been possible within the limits of our resources to check the two versions of how this telex-test explanation of the accident rumour came up. We have to leave this question there. But concerning the explanation as such it seems clear from the IAEA report that the test-telex can hardly be the origin of the accident rumour, among other things because it did not mention either any accident or the Soviet Union. The test message of course had to do with the early notification system developed for emergency situations connected with nuclear radioactivity, and was in that respect only indirectly associated with nuclear accidents. And the only geographical data in the telex referred to a place in West Germany. Therefore the nearest we come to a conclusion is that the explanation of the first rumour is another rumour, which was as difficult to verify as the first one because the sources were impossible to identify.

Finally, some remarks about the theoretical relevance of this case study. In the tradition of rumour research certain factors influencing rumour diffusion have been identified. Uncertainty and the relative importance of the rumour's topic are two of the most

important of those factors. Others are anxiety, credulity and suspicions about being manipulated by censored information. It is reasonable to interpret the rumour of February 3 in this context. Since the accidents in Harrisburg and Chernobyl the fear of nuclear catastrophes has increased substantially among the general public. A lot of people expect new accidents to happen. And, to mention just a few data from Swedish polls, in the area of Gävle only half the population trusted the information from the SSI, and four out of ten

believed the authorities to be hiding important facts. In other words, the situation was more or less "ideal" for rumours about nuclear accidents.

What then happened with the rumour during the diffusion process is also rather typical of the kind of distortions that have been documented in earlier research. In this case the rumour was sharpened and simplified, especially in the passage from Reuters' financial service to the TT flash-telegram, due to the reduction of scepticism when the rumour was passed personally from the reporter to the editors. The result was a severe misunderstanding of what was said in the conversation between TT and the SSI. Another typical pattern is the way the rumour content is assimilated by the cognitive structures of the receivers. In this case we have specially observed the differences between regions with or without experience from the Chernobyl fall-out in Sweden.

Referring to the origin of the rumour in this case, it is probably important to seriously discuss the lack of criticism of the sources in the financial service. Since rumours are transmitted without any validity checks it seems more or less mandatory to increase the knowledge about this amongst journalists in general. It must be clear to every potential receiver of the market news that this kind of

information cannot be regarded as an ordinary news telegram - unless radical changes of the routines are implemented in the financial services.

Another conclusion of this study is that it could be worthwhile to consider what can be done in order to heighten the threshold for rumour-mongering. Since rumours are a threat to the credibility of the media, it would probably be in their interests to find the proper means. A key issue is whether the media can be more open and explicit about the sources, since that would increase the possibilities of verifying a message. A rumour with no information about the

source is certainly extremely difficult to stop. This is not to suggest that any authority or the state should intervene in the procedure of the news reporting - it should be left to the media themselves.

In the end, the problem of rumours is the problem of the conditions of rumour-mongering. True or not, in people's minds nuclear power has become an existential threat of such dimensions that it is very hard to believe that rumours about new Chernobyls can be avoided in the future without definitely dismantling the nuclear reactors.

Käll- och litteraturförteckning

Enkät svar:

Rikstidningar:

Aftonbladet (AB), Dagens Nyheter (DN), Expressen (Exp), Svenska Dagbladet (SvD).

Övriga tidningar:

Arbetarbladet (AB-G), Enköpingsposten (EP), Hallands Nyheter (HN), Tidningen Ljusnan (TL), Nerikes Allehanda (NA), Nya Wermlandstidningen (NWT), Gefle Dagblad (GD).

Etermedia:

Radio Uppland (RU), Radio Gotland (RG), Radio Västernorrland (RV), Radio Jönköping (RJ), Radio Jämtland (RJä), Radio Malmöhus (RM), SVT Göteborg (SVT/G), SVT Norrköping (SVT/N), SVT Umeå (SVT/U), SVT Örebro (SVT/Ö), SVT TEXT (SVT/Text).

Intervjuer:

Sveriges Lokalradio AB:

Radio Gotland: Henrik Wallenius 880330.

Radio Jönköping: Erik Lindfelt, 880518.

Radio Malmöhus: Leif Eriksson 880519.

Radio Uppland: Lennart Bodin och Jan Norling, 880510; Per Torsner, telefonintervju 880620.

Radio Västernorrland: Dan Wikner, telefonintervju 880525.

Länsstyrelser:

Uppsala län: avdelningsdirektör Lennart Österberg 880510.

Gotlands län: t.f försvarsdirektör Åke Sandsjö 880519.

Malmöhus län: avd.chef Gunnar Öberg 880519.

Västernorrlands län: försvarsdirektör Eric Ottebo, telefonintervju 880518.

Jönköpings län: försvarsdirektör Kurt Johansson och bitr. försvarsdirektör Roland Sundberg 880518.

SSI:

Avdelningsdirektören vid beredskapsenheten, 1:e strålskyddsinspektören vid enheten för avfalls- och omgivningstillsyn, avdelningsdirektören vid enheten för anläggningstillsyn, avdelningsdirektören vid kärnfysikaliska enheten, konsulten vid beredskapsenheten och informationssekreteraren, 880219; informationssekreteraren, telefonintervju 880315.

TT:

Verkställande direktören, utrikeschefen, inrikeschefen, nyhetschefen och 2:e reportern, 880219; 2:e reportern, telefonintervju, 880316.

Övriga:

Aftonbladet: Rolf Svensson, telefonintervju 880228.

IVO: Antti Ruuskanen, telefonintervju 880307.

KSU: Anders Pechan, telefonintervju 880212.

Miljö- och energidepartementet: Lars Ekecrantz, telefonintervju 880713.

Reuters, London: Andrew N. Nibley, telefonintervju 880322.

SMHI: Meteorolog, telefonintervju 880302.

Brev:

SOS Alarmering AB: Göran Krantz 880303.

Telegram:Reuters:

"LIVESTOCK FUTURES UP ON REPORT OF SOVIET CHEMICAL SPILL", Chicago: Jim Marshall, 880201.

"DOLLAR FIXED AT 1.6895 MARKS WITHOUT INTERVENTION", Frankfurt 880203.

Sveriges TV,Text-TV:

Kopior av telegraminnehåll 880203.

TT:

Kopior av TT-telegram 15.21, 15.29, 15.49, 16.03, 16.05, 16.21, 16.25, 16.26, 16.42, 17.00, 17.47, 18.03, 18.17, 18.54, 19.36, 20.49.

Telex och telefax:SSI:

"Stockholm den 3 februari 1988 kl 16.30".

"Meddelande från Statens Strålskyddsinstitut. Stockholm den 3 februari 1988 kl 18.00".

Länsstyrelsen i Västernorrlands län:

Orubricerat telefax 880203, kl 16.28, adresserat till "Miljö- och hälso-skyddsnämnderna i samtliga kommuner".

Bandkopior mm:Sveriges Lokalradio AB:

Bandkopia från Radio Uppland.

Kopia av manus för nyhetsuppläsare, Radio Upplands arkiv.

Bandkopia från Radio Malmöhus.

Kopior på nyhetsmanus, Radio Västernorrland.

Sveriges Riksradio AB:

Bandkopia från programarkivet vid Sveriges Radio: "Efter tre" med Ulf Elving.

Bandkopia från programarkivet vid Sveriges Radio: "Dagens Eko" kl 16.00.

Tidningar:

Aftonbladet 880204.

Dagens Nyheter 880204.

Expressen 880204.

Svenska Dagbladet 880204.

Litteratur:

Allport, G.W., Postman, L., *The Psychology of Rumor*. New York: Russell & Russell 1975.

Altheide, D.L., *Creating Reality. How TV News Distorts Events*. London: Sage 1974.

Amná, E., Nohrstedt, S.A., *Att administrera det oförutsedda*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar 1987.

Anthony, S., "Anxiety and Rumor", *Journal of Social Psychology*, 89, 1973.

Arvidsson, L., "Efter Tjernobylnedfallet och myndighetsbeskeden." Göteborgs universitet, statsvetenskapliga institutionen 1987 (stencil).

Beredskap efter Tjernobyl. Utvärderingsrapport. Haverikommissionen 1986.

- Covello, V.T., "Educating and Informing the Public about Radiation Risks: A Review of Obstacles to Public Understanding." Paper prepared for the Workshop on Public Understanding of Radiation Protection Concepts 30th November - 2nd December 1987. Nuclear Energy Agency, OECD Paris (stencil).
- Danielian, L.H., Brendlinger, N., Shoemaker, P.J., "Who Gets Covered and Why: Using Deviance and Social Significance to Explain U.S. News Coverage of World Events". Paper for the International Communication Section of the International Association for Mass Communication Research (IAMCR) XVIIth conference in Barcelona, July 24th-29th, 1988.
- De Fleur, M.L., Larsen, O.N., *The Flow of Information*. New York: Harper and Brothers 1948.
- Edin, P., Tjernobyli - Härnösand 1986. Högskolan Sundsvall/Härnösand, Informationslinjen, C-uppsats (stencil).
- Efter Tjernobyli. Information om följderna för Sverige av olyckan i Tjernobyli.* Broschyr utgiven av SSI i samarbete med flera andra centrala myndigheter. "Ett år efter Tjernobyli", SIFO 1987-06-15.
- Epstein, E.E., *News From Nowhere*. New York: Random House 1972.
- Esposito, J.L., Rosnow, R.L., "Cognitive Set and Message Processing: Implications of Prose Memory Research for Rumor Theory", *Language & Communication* 1984, vol 4, nr 4.
- Findahl, O., "Nyheter som information eller underhållning", Carlsson, U. (red), *Forskning om journalistik*. Göteborgs universitet, Nordicom 1988.
- Findahl, O., Lindblad, I.-B., *40 dagar med Tjernobylnyheter i radio och TV*. Stockholm: Sveriges Radio/PUB, nr 1, 1987.
- Gans, H.J., *Deciding What's News. A Study of CBS Evening News, NBC Nightly News, Newsweek, and Time*. New York: Pantheon Books 1979.
- Glasgow University Media Group, *Bad News och More Bad News*. London: Routledge & Kegan Paul 1976 resp 1980.
- Golding, P., Elliott, P., *Making the News*. London: Longman 1979.
- Hall, M., "The Great Cabbage Hoax: A Case Study", *Journal of Personality and Social Psychology* nr 2 1965.
- Hjern, B., "Förvaltnings- och implementationsforskning", *Statsvetenskaplig Tidskrift* nr 1, 1983.
- Hjern, B., Porter, D.O., "Implementation Structures: A New Unit of Administrative Analysis", i *Realizing Social Science Knowledge*, Physica-Verlag 1983.
- Hjern, B., "Framtidsstudier som policyforskning", i *Att studera framtiden* (SOU 1986:34, del 2).

- Hultåker, Ö., "Efter Tjernobyli. Svenskarnas reaktioner." Skandinavisk Opinion AB (stencil 1986-11-12).
- Höijer, B., *Tjernobylyoluckykan i människors medvetande*. Stockholm: Sveriges Radio/PUB 1987.
- Informasjonskriser*. Oslo: Universitetsforlaget (NOU 1986:19).
- International Commission for the Study of Communication Problems, *Many Voices One World: Communication and Society Today and Tomorrow: Towards a New More Just and More Efficient World Information and Communication Order* (den sk MacBride-rapporten). London: Kogan Page 1980.
- Jaeger, M.E., Anthony, S., Rosnow, R.L., "Who Hears What from Whom and with What Effect: A Study of Rumor", *Personality and Social Psychology Bulletin*, vol 6, nr 3, 1980.
- Jung, C.G., "Ein Beitrag zur Psychologie des Gerüchtes", *Zentralblatt für Psychoanalyse*, 1910.
- af Klintberg, *Rättan i pizzen. Folksägner i vår tid*. Stockholm: Norstedts Förlag AB 1986.
- "Kärnkraftsolycka. Telefonintervjuer 8-9 februari 1988". Vällingby: SIFO 1988-02-15.
- Lang, G.E., Lang, K., *Politics and Television. Re-Viewed*. London: Sage Publications 1984.
- Lowery, S., De Fleur, M.L., *Milestones in Mass Communication Research. Media Effects*. London: Longman 1983.
- Miljö- och Energidepartementet promemoria 1988-04-06, bilaga 3 "The Reliability of the IAEA Communication System", daterad 9 februari 1988.
- Musa, M., "Changing character of news: Implications for Alternative News Agencies." Paper for IAMCR XVIth Conference 24th-29th July 1988, Barcelona.
- Mårdberg, B., Lundin, T., Otto, U., "Psykiska reaktioner på Tjernobylyoluckykan: Kan sättet att hantera hot och oro förutsägas?" *FOA-tidningen* nr 1, mars 1988.
- Nohrstedt, S.A., *Tredje världen i nyheterna*. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Acta Universitatis Upsaliensis 1986.
- Nohrstedt, S.A., *Att administrera det oförutsedda*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar 1987 (tillsammans med Amnå, E., se ovan).
- Nohrstedt, S.A., Lekare, K., *Att rapportera det oförutsedda*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar 1987.
- Nohrstedt, S.A., Skoglund, P., *Ljudbortfallet den 5 september 1987*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar 1987.

- Nohrstedt, S.A., "Informationskrisen efter Tjernobyli. Ett processperspektiv" i *Forskning om journalistik* (red: Ulla Carlsson) Göteborg: Göteborgs universitet, Nordicom-Nytt/Sverige 4, 1988(:a).
- Nohrstedt, S.A., "The Information Crisis in Sweden after Chernobyl". Paper presented at the IAMCR XVIth Conference, Barcelona 24-29 July 1988(:b).
- Nordlund, R., *Radio Uppland och "Forsmarksutsläppet"*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar 1986.
- Nordlund, R., "*Ovanlig hög lokal radioaktivitet*". Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar 1987.
- Nordlund, R., "The role and potential of other communication channels". Paris: OECD Workshop on Public Information During Nuclear Emergencies 17th-19th February 1988 (stencil).
- Peters, H.P. et al., *Reactions of the German Population to the Chernobyl Accident*. Jülich: Nuclear Research Centre. May 1987.
- Peterson, S., "A Case Study of Third World News Coverage by the Western News Agencies and *The Times* (London)", *Studies in Contemporary International Development*, vol XV, nr 2, 1980, Peterson, S., "International News Selection by Elite Press: A Case Study", *Public Opinion Quarterly*, vol 45, 1981.
- van der Plight, J., "Public Attitudes to Nuclear Energy: Salience and Anxiety", *Journal of Environmental Psychology*, vol 5 1985.
- Public Understanding of Radiation Protection Concepts*. Paris: Nuclear Energy Agency, OECD, 1988.
- Rosengren, K.E., "Introduction to A Special Issue on News Diffusion", *European Journal of Communication*, vol 2, nr 2, juni 1987.
- Rosengren, K.E., "Conclusion: The Comparative Study of News Diffusion", *European Journal of Communication*, vol 2, nr 2, juni 1987.
- Rosnow, R.L., Kimmel, A.J., "Lives of Rumor", *Psychology Today*, vol 13, nr 1, 1979.
- Rosnow, R.L., "Psychology of Rumor Reconsidered", *Psychological Bulletin*, vol 87, nr 3, 1980.
- Rosnow, R.L., Yost, J.H., Esposito, J.L., "Belief in Rumor and Likelihood of Rumor Transmission", *Language & Communication*, 1986.
- "Ryktet onsdagen den 3 februari". Rapport från en arbetsgrupp inom SSI (odaterad stencil).
- Scanlon, J.T., "Post-Disaster Rumor Chains: A Case Study", *Mass Emergencies* 2, 1977.
- Shannon, C, Weaver, W., *The Mathematical Theory of Communication*. Urbana: The University of Illinois Press 1949.

- Shibutani, T., *Improvised News. A sociological study of rumor*. Indianapolis, N.Y.: The Bobbs-Merrill Company Inc 1966.
- Sjöberg, L., Drott, B-M., "Attityder till kärnkraft och strålning." *Psykologisk Metod* AB 1986 (stencil).
- Suhonen, P., Virtanen, H., "How the Finns Reacted to the Chernobyl Nuclear Accident". Paper for the Soviet-Finnish seminar on Mass-Communication and Public Opinion, Moscow May 18-22, 1987 (stencil).
- "The False Rumour of 3 February 1988 about a Nuclear Accident." IAEA-rapport Gov/Inf/546 February 1988 (stencil).
- Timonen, I., "Social Consequences of the Chernobyl Nuclear Accident". Tampere: University of Tampere, Dept. of Journalism and Mass Communication, December 1988 (stencil).
- Tuchman, G., "Facts of the Moment: The Study of News", *Symbolic Interaction*, vol 3, nr 2, 1980.
- Walker, C.J., Beckerle, C.A., "The Effect of State Anxiety on Rumor Transmission", *Journal of Social Behavior and Personality*, vol 2, nr 3, 1987.
- Weibull, L., *Massmedier. En bok om press, radio & TV*. Stockholm: Bonniers 1986.
- Vergilius, *Sagan om Aeneas* Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag 1921.
- Yin, R.K., "Studying the Implementation of Public Programs", i *Studying Implementation. Methodological and Administrative Issues*. Chatham, N.J: Chatham House Publ. Inc. 1982.
- "Åtgärderna hos olika myndigheter m fl med anledning av ryktet den 3 februari 1988 om en sovjetisk kärnkraftsolycka. Skrivelserna till utredningen från olika myndigheter m fl." Utredningen om kärnkraftsberedskapen (FÖ 1987:01), (stencil daterad 880302).
- Ödman, P.J., *Tolkning, förståelse, vetande. Hermeneutik i teori och praktik*. Stockholm: Almqvist & Wiksell Förlag 1979.

Förteckning över enkätadressater

1. Myndigheter

1.1 Centrala myndigheter

			<u>Svarsdat.</u>
Lantbruksstyrelsen	Allan Johansson	557 83 Jönköping	880226
FOA	Bo Rydbeck	102 54 Stockholm	880222
Livsmedelsverket	Arne Engström	751 26 Uppsala	880218
SKI	Olof Hörmander	102 52 Stockholm	880222
Socialstyrelsen	Maj-Britt Sandlund	106 30 Stockholm	880311
SSI	Gunnar Bengtsson	104 01 Stockholm	880224
Statens Räddningsverk	Lennart Myhlback	651 80 Karlstad	880213
Miljö och energidep	Suzanne Frigren	Stockholm	880216
SMHI	Bert Ekström	Norrköping	880411

1.2 Länsstyrelser

AB 01	Stockholms län	880216
C 03	Uppsala län	880216
D 04	Södermanlands län	880223
E 05	Östergötlands län	880216
F 06	Jönköpings län	880215
G 07	Kronobergs län	880218
H 08	Kalmar län	880218
I 09	Gotlands län	880223
K 10	Blekinge län	880216
L 11	Kristianstads län	880215
M 12	Malmöhus län	880218
N 13	Hallands län	880218
O 04	Göteborgs och Bohuslän	880318

P 15	Älvsborgs län	880216
R 16	Skaraborgs län	880226
S 17	Värmlands län	880222
T 18	Örebro län	880215
U 19	Västmanlands län	880215
W 20	Kopparbergs län	880216
X 21	Gävleborgs län	880215
Y 22	Västernorrlands län	880224
Z 23	Jämtlands län	880616
AC 24	Västerbottens län	880216
BD 25	Norrbottens län	880215

1.3 Kommuner

BD 2584	985 85 Kiruna	880222
AC 2422	920 70 Sorsele	880311
AC 2482	931 85 Skellefteå	880215
AC 2480	981 84 Umeå	880218
W 2062	792 01 Mora	880218
T 1880	701 14 Örebro	880215
AB 0188	792 01 Norrtälje	880303
P 1585	662 00 Åmål	880215
G 0780	351 12 Växjö	880218
M 1287	231 00 Trelleborg	880215
M 1265	275 00 Sjöbo	880311
E 0583	591 86 Motala	880301
F 0680	551 89 Jönköping	880223
X 2184	824 01 Hudiksvall	880328
W 2023	782 00 Malung	880315
X 2180	801 14 Gävle	880216

W 2085	771 01 Ludvika	880226
X 2161	827 00 Ljusdal	880216
C 0380	751 04 Uppsala	880222
C 0381	199 80 Enköping	(uppgift saknas)
O 1485	451 17 Uddevalla	880315
K 1080	371 83 Karlskrona	880222
M 1281	221 00 Lund	880223
F 0687	Tranås	880218
H 0883	593 01 Västervik	880218
C 0382	742 00 Östhammar	880218
H 0882	572 01 Oskarshamn	880218
N 1385	432 01 Varberg	880218
M 1261	244 00 Kävlinge	880301
D 0480	611 83 Nyköping	880302

2. Radio och TV

Text-TV
Sveriges Radio
880223

SVT/ÖREBRO 880305 SVT/GÖTEBORG 880216

SVT/NORRKÖPING 880216 SVT/UMEÅ 880216

Radio Gotland 880216 Radio Gävleborg (uppgift saknas) Radio Jämtland 880218

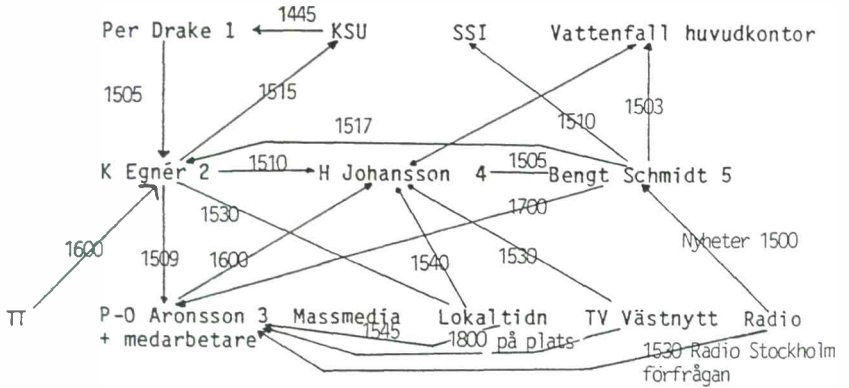
Radio Jönköping 880216 Radio Malmöhus 880222 Radio Uppland 880224

Radio Västerbotten 880216

3. Tidningar

Aftonbladet	880328
Arbetarbladet/Gävle	880222
Dagen	880222
Dagens Nyheter	880216
Enköpingsposten	880215
Expressen	880306
Gefle Dagblad	880215
Hallands Nyheter	880225
Ljusnan/Bollnäs	880222
Nerikes Allehanda	880215
Svenska Dagbladet	880216
Nya Wermlands- tidningen	880218,

Första kontakt från Ringhals horisont:

1 Biträdande radiologisk föreståndare, 2 Radiologisk föreståndare, 3 radiokemi (mätningar), 4 chef Ringhalsverket, 5 informationschef.

Viktiga tidpunkter 3 februari 1988:

14.45 KSU kontaktar Ringhalsverket
 15.00 Första radionyhet om eventuell olycka
 15.10 SSI information kontaktas
 16.00 Första mätresultat till chefer ingen radioaktivitet
 18.00 Beslut om avblåsning
 19.00 Alla åtgärder avslutade.

Angivna tider är rekonstruerade i efterhand och är därför ungefärliga.

GOV/INF/546
Attachment
Annex
page 4

3. The Transmitted GTS Coded Message on 27 January 1988

(The following presents the transmitted message and additional explanations)

(a) Format

Line No.	-----TRANSMIT FORMAT-----
1	000 55555
2 IAEA <u>271102</u>
3	EMERCON TEST TEST TEST
4	001:FEDERAL REPUBLIC GERMANY 02:270800=
5	009:1 11:1=
6	044:FEDERAL REPUBLIC GERMANY 45:EGGENSTEIN.LEOPOLDSHAFEN(KNK II) 46:04906 47:00826=
7	200:1 201:2 02:18202 05:0030 06:5// 11:0000 12:008=
8	END OF MESSAGE ACKNOWLEDGE TO IAEA TELEX1-12645=

(b) Explanations

Line 1 Message header, according to WMO regulations

Line 2 IAEA identifier (access code omitted) and date/hour/minutes group (in UTC)

Line 3 EMERCON is the code word for activation. TEST denotes that this is only a test. The code word will be changed regularly, following proper notification to the Member States

Line 4 001: and 02: denote the Statement number in the Form, as all subsequent numbers followed by a colon (:)

Line 5 The number 1 which follows the colon is 009:1 and 11:1 means yes

Line 6 The degrees and minutes are written consecutively

Line 7 The 200:1 means that meteorological data is presented

Line 8 End of message, in plain language

Statens strålskyddsinstitut
Box 602 04
104 01 STOCKHOLM
Tfn 08-729 71 00
Telefax 08-33 08 31

Meddelande från Statens strålskyddsinstitut

Stockholm den 3 februari 1988 kl 18.00.

Avslutande kommentarer om ryktet om strålningsolycka i Sovjet.

SSI har från finska strålskyddsinstitutet fått uppgift om att inga förhöjda strålnivåer konstaterats i Finland. När uppgiften anlände hade SSI hunnit göra en noggrann studie på mätstationerna i norra Sverige. Dessa hade möjligen kunnat beröras om Finland hade varit utsatt för ett radioaktivt moln. Inga anmärkningsvärda nivåer noterades dock i norra Sverige.

SSI hade på onsdagsförmiddagen noterat en förhöjd nivå vid mätstationen i Stockholm. Denna nivå kunde kopplas med ett missöde vid en cyklotron vid neurologiska kliniken på Karolinska sjukhuset. Sådana missöden inträffar någon gång om året. Stråldoserna brukar vara små och under gällande gränser.

Förnyade kontakter med IAEA i Wien gav inget nytt. IAEA har haft kontakt med många länder och inte noterat något anmärkningsvärt.

IAEA provar ibland systemet för meddelanden till olika länder om inträffade olyckor. Det kan inte uteslutas att ett sådant prov kan ha legat bakom uppkomsten av ryktet om olyckan.

SSI och SKI har avbrutit den informationsberedskap som hållits och återgår nu till normalläge. För SSIs del innebär det att om något oväntat händer med strålningsläget så uppfångas detta av SSIs fasta mätstationer som automatiskt känner av strålnivåerna flera gånger om dygnet. Vid en sådan förhöjning kan SSIs organisation åter samlas snabbt.

B Åke Persson

SENASTE RAPPORTER FRÅN SPF

138. Nohrstedt, Stig Arne & Lekare, Kerstin: Att rapportera det oförutsedda. En studie av lokaltidningarnas Tjernobylnyheter i Uppsala och Gävleborgs län under maj och juni 1986. Stockholm 1987. Pris 80 kr.
139. Engholm, Monica: När det osannolika blev sant. En studie av fyra lokaltidningars rapportering efter Tjernobyl 12-24 maj 1986. Stockholm 1987. Pris 60 kr.
140. Anderberg, Thomas: Att värdera det oförutsedda. En bedömning av ledarartiklar om Tjernobylsyndromet sådant det tedde sig i nedfallscentrum, våren 1986. Stockholm 1987. Pris 70 kr.
141. Nordlund, Roland: "Ovanligt hög lokal radioaktivitet". En studie av Radio Upplands Tjernobylbevakning den 29 april-30 juni 1986. Stockholm 1987. Pris 80 kr.
142. Westerståhl, Jörgen & Johansson, Folke: Tjernobylolyckan och myndighetsbeskeden. En studie av myndighetsinformation i lokala etermedier den 28 april-15 juni 1986. Stockholm 1987. Pris 40 kr.
143. Stütz, Göran: Att informera om det osynliga. En studie med anledning av broschyren "Efter Tjernobyl". Stockholm 1987. Pris 70 kr.
144. Lundgren, Claes: Tjernobylolyckan i Radio Moskvas belysning. En studie av sovjetisk information till svensk publik om en nationell katastrof. Stockholm 1987. Pris 80 kr.
145. Elsässer, Gertie: Försvarsvilja och framtidstro. Lund 1987. Pris 100 kr.
146. Stütz, Göran: Opinion 87. En undersökning om svenska folkets inställning till några samhälls- och försvarsfrågor hösten 1987. Stockholm 1987. Pris 60 kr.
147. Hvitfelt, Håkan: Nyheter i krig. Stockholm 1988. Pris 120 kr.
148. Sjöstedt, Gunnar: Desinformation, vilseledning och nationell säkerhet. En problembeskrivning. Stockholm 1988. Pris 60 kr.
149. Stütz, Göran: Åsikt 88. En undersökning bland ungdom om inställningen i några samhälls- och försvarsfrågor våren/sommaren 1988. Stockholm 1988. Pris 60 kr.
150. Stütz, Göran: Opinion 88. En opinionsundersökning hösten 1988. Stockholm 1988. Pris 60 kr.
151. Nohrstedt, Stig Arne & Sahlberg, Dan-Erik: "Något har hänt". Ryktet om en sovjetisk kärnkraftsolycka 3 februari 1988. Stockholm 1989. Pris 80 kr.

SPF STYRELSEN FÖR
PSYKOLOGISKT
FÖRSVAR

ADRESS TELEFON
BIRGER JARLS TORG 5, 1 TR 08-23 02 60
111 28 STOCKHOLM